

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hatip YURGİDEN

Danışman
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

ADYAMAN-2018

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ danışmanlığında, Hatip YURGİDEN tarafından hazırlanan “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” başlıklı çalışma 09 / 08 / 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ahmet UĞUR

İmza:

Danışman : Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet UĞUR

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğrt. Üyesi Hakan USLU

İmza:

09 / 08 / 2018

Enstitü Müdürü

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Hatip YURGİDEN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

Hatip YURGİDEN

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Ağustos, 2018

Çalışmanın amacı Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kısa ve uzun dönemde incelemektir. Bu amaçla başlangıçta kamu harcamaları ve ekonomik büyüme teorik olarak ele alınmıştır. Daha sonra 1999-2017 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1998-2016 dönemine ilişkin veriler baz alınarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan çalışmada; zaman serisi kullanılarak özellikle kamu harcamalarından cari, yatırım ve transfer harcamaları, Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), GLS (Generalized Least Square) gibi birim kök testleri ve ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı kapsamında incelenmiştir. Ayrıca, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri yapılmıştır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen uzun dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Kamu Harcamaları Yaklaşımları, Ekonomik Büyüme, Ekonomik Büyüme Modelleri.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Economic Impact of Public Expenditure Growth: The Case Of Turkey

Hatip YURGİDEN

Department of Economics

Adıyaman University

Graduate School of Social Sciences

August, 2018

The aim of this study was to examine the effect of public spending on economic growth in Turkey in the short and long term. For this purpose, public expenditures and economic growth were initially considered theoretically. Later, between the years 1999-2017 is given to studies that examined the relationship between public spending and economic growth in Turkey.

Based on data for the 1998-2016 period in Turkey's economy it has investigated the relationship between public spending and economic growth. In the study; current, investment and transfer expenditures from public expenditures, especially from the time series, were examined within the unit root tests such as Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) and Generalized Least Square (GLS) and the Autoregressive Distributed Lag (ARDL). In addition, Granger and Toda-Yamamoto causality tests were conducted to determine the relationship between public expenditure and economic growth.

According to the findings of the study, public spending increased economic growth in the long term although there was no meaningful relationship between public spending and economic growth in the short term.

Keywords: Public Expenditures, Public Expenditure Approaches, Economic Growth, Economic Growth Models.

ÖN SÖZ

Toplumda yaşayan insanların bir arada bulunma istekleri, ihtiyaçlarının karşılanması gerektirmiş ve zamanla toplumun gelişmesi sebebiyle bu ihtiyaçların büyük boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur. Böylece gün geçtikçe artan oranlarda harcama yapılmasını zorunlu hale getirmiştir (Edizdoğan, 1995: 41).

Kamu harcamalarının artması ekonomik büyümeyi etkileyebileceğinden dolayı literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine çok fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar hem teorik hem deneysel alanlarda tartışma konusu olmuştur. Toplumun ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte kamu harcamaların önemi gün geçtikçe daha fazla artmıştır. Bu yüzden ülkelerin yapmış olduğu harcamalar incelenmiş ve ülke ekonomisine katkıları araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik olarak incelenmiştir. Bunu yaparken kamu harcamaları kavramı açıklanmış, kamu harcamalarının sınıflandırılması yapılmış ve özellikle ekonomik yönden harcamalara değinilmiştir. Ayrıca kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu yaklaşımların teorik olarak ne gibi sonuçlar elde edildiği değerlendirilmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyüme kavramı üzerinde durulmuş, ekonomik büyümenin tarihçesine kısaca bakılmıştır. Kamu harcamalarındaki artışı açıklayan yöntemlerde olduğu gibi ekonomik büyüme modellerine de yer verilmiştir.

Çalışmalarımın her aşamasında rahatlıkla yardım isteyebildiğim ve bana bu yolda daima doğru yolu gösterdiğine inandığım danışman hocam Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans tezine hazırlandığım süre boyunca benden desteğini esirgemeyen eşim Fatma'ya çok teşekkür ediyorum. Her türlü zorlukta yanımda olan değerli arkadaşım Bilal AÇIKALIN'a da ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Adıyaman, Ağustos, 2018

Hatip YURGİDEN

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

“Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” adlı çalışmamız 1998-2016 yılları arasında özellikle ekonomik yönden kamu harcamaların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’de ekonomik anlamda gerçekleşen kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi daha çok hangi kalemde etkilediği önem kazanmıştır. Ayrıca son yıllarda artan kamu harcamalarının büyümeyi olumlu ya da olumsuz etkilediği ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Yapmış olduğumuz çalışmada güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla literatürde çok fazla kabul gören yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemlerden Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Generalized Least Square (GLS) birim kök testleri ya da ARDL sınır testlerinden istenilen sonuçlar elde edilmiştir. Bulunan veriler kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olarak büyüme üzerinde hangi yaklaşımların etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonucunda uygulanan Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedenselliğin yönünü belirlemede önem kazanmıştır.

İktisat alanında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok fazla çalışma olmasına rağmen başlangıçta teorik olarak incelenmiştir. Sonuç kısmında ise ampirik bulgular sayesinde kısa ve uzun dönem değişkenleri arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir şekilde analiz etmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KAMU HARCAMALARI

1.1. KAMU HARCAMALARININ TANIMI.....	3
1.2. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI.....	4
1.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Sınıflandırılması.....	5
1.2.2. Kamu harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması.....	5
1.2.2.1. Eğitim Harcamaları.....	6
1.2.2.2. Sağlık Harcamaları.....	7
1.2.2.3. Altyapı Harcamaları.....	9
1.2.2.4. Savunma Harcamaları.....	9
1.2.3. Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırılması.....	10
1.2.3.1. Reel harcamalar.....	10
1.2.3.1.1. Cari Harcamalar.....	11
1.2.3.1.2. Yatırım Harcamaları.....	11
1.2.3.2. Transfer Harcamaları.....	12
1.3. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞ NEDENLERİ.....	15
1.3.1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri	15
1.3.1.1. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalma.....	15
1.3.1.2. Bütçe Usullerinin Değişmesi.....	16

1.3.1.3. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması.....	17
1.3.1.4. Nüfus ve Yüzölçümündeki Değişmeler.....	17
1.3.2. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri.....	18
1.3.2.1. Ekonomik Nedenler.....	18
1.3.2.2. Sosyal Nedenler.....	18
1.3.2.3. Siyasi Nedenler.....	19
1.3.2.4. Askeri Nedenler.....	19
1.3.2.5. Teknolojik Nedenler.....	20
1.4. KAMU HARCAMALARINDAKİ ARTIŞI AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....	20
1.4.1. Wagner Kanunu: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı.....	21
1.4.2. Peacock-Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi.....	22
1.4.3. Maksimizasyon Yaklaşımı.....	22
1.4.4. Sosyal Refahın Artırılması Yaklaşımı.....	23
1.4.5. Politik Aşamalar Tezi (Odle Tezi).....	23
1.4.6. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Diğer Görüşler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME

2.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE TANIMI.....	26
2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN TARİHÇESİ.....	27
2.3. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI.....	30
2.3.1. İşgücü.....	30
2.3.2. Sermaye.....	31
2.3.3. Doğal Kaynaklar.....	32
2.3.4. Teknoloji.....	32
2.4. EKONOMİK BÜYÜME MODELLERİ.....	33
2.4.1. Klasik Büyüme Modelleri.....	34
2.4.1.1. Adam Smith: İşbölümü ve Büyüme.....	34
2.4.1.2. Thomas Robert Malthus: Nüfus ve Büyüme.....	35
2.4.1.3. David Ricardo: Azalan Verimler, Bölüşüm ve Büyüme.....	35

2.4.1.4. Karl Marx: Sosyalist Büyüme.....	36
2.4.1.5. Joseph Schumpeter: Yenilikler ve Büyüme.....	37
2.4.2. Dışsal Büyüme Modelleri.....	38
2.4.2.1. Harrod-Domar Modeli.....	38
2.4.2.2. Neo-Klasik Büyüme Modeli.....	39
2.4.3. İçsel Büyüme Modelleri	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU HARCAMALARININ DURUMU.....	46
3.2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI	61
3.3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	66
3.3.1. Veri.....	66
3.3.2. Verilerin Toplanması.....	66
3.3.3. Verilerin Analizi.....	66
3.4. Uygulanan Yöntemler.....	67
3.4.1. Birim Kök Testleri.....	67
3.4.1.1. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	67
3.4.1.2. Phillips-Peron Testi.....	68
3.4.1.3. Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (GLS).....	69
3.4.2. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL).....	70
3.4.3. Nedensellik Testleri.....	71
3.4.3.1. Granger Nedensellik Testi.....	71
3.4.3.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.....	73
3.5. BULGULAR.....	73
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	90

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
BUMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safi Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KH	: Kamu Harcamaları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MB	: Merkez Bankası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1 : OECD, Sağlık Harcamalarının GSYH yüzdesi.....	8
Tablo 2 : OECD Ülkelerindeki Kamu Harcamalarının GSYH'ye Oranı, 2010-2015.....	14
Tablo 3 : Başlıca Büyüme Modelleri ve Özellikleri.....	45
Tablo 4 : 2000-2008 Yılları Genel Devlet Toplam Harcamaları ve GSYH'ye Oranı.....	48
Tablo 5 : 2009-2017 Yılları Genel Devlet Toplam Harcamaları ve GSYH'ye Oranı.....	49
Tablo 6 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Başlangıç Ödenekleri.....	52
Tablo 7 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları.....	53
Tablo 8 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Harcamalarının GSYH Payları.....	54
Tablo 9 : Harcamalar Yöntemiyle GSYH (Cari Fiyatlarla, Bin TL), 2001-2008.....	55
Tablo 10 : Büyüme Hızları (Yüzdelik Olarak), 2001-2008.....	56
Tablo 11 : Harcamalar Yöntemiyle GSYH (Cari Fiyatlarla, Bin TL), 2009-2016.....	57
Tablo 12 : Büyüme Hızları (Yüzdelik Olarak), 2009-2016.....	57
Tablo 13 : Durağanlık Testi Sonuçları.....	74
Tablo 14 : Optimum Gecikme Uzunluğunun Seçimi.....	74
Tablo 15 : Eş-Bütünleşme İlişkisi için F Testi Sonuçları.....	75
Tablo 16 : ARDL (1,1) Modeli.....	75
Tablo 17 : Diagnostic Test.....	75
Tablo 18 : Uzun Dönem Katsayı Tahmini ARDL (1,1).....	76
Tablo 19 : Kısa Dönem Katsayı Tahmini.....	76
Tablo 20 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	77
Tablo 21 : Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları.....	77

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Durağan Durum Dengesi.....	41
Şekil 2 : İçsel Büyüme Modellerinin Türleri.....	43
Şekil 3 : 2000-2017 Yılları Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları.....	51
Şekil 4 : 2015-2017 Yılları GSYH (Harcamalar Yoluyla, Cari Fiyatlarla).....	59
Şekil 5 : 2007-2016 Yılları Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları.....	60
Şekil 6 : CUSUM Eğrisi.....	76
Şekil 7 : CUSUM ² Eğrisi.....	77

GİRİŞ

Bir ekonomide devletin politika yapılarındaki büyüklüğünü ölçmenin en iyi yollarından biri, o ülkede yapılan kamu harcamalarının oranına bakmaktır. Bundan dolayı kamu harcamalarının, ekonomik büyüme üzerindeki en önemli etkenlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Ülkeler arasında kamu harcamalarının miktarlarında farklılıklar olduğu halde genel anlamda kamu harcamaları birçok ülke için artarak devam etmektedir. Ancak bu artışların kaynakları ve ekonomik büyümeye olan etkileri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkeler (GÜ) ve az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) kamu harcamaları Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içerisinde farklı oranlarda olmaktadır (Yüksel ve Songur, 2011: 367).

Ülkelerin ekonomik politikalarını uygularken aldıkları roller ve kamu harcamalarının büyümeyi hangi oranda etkilediğiyle ilgili iktisat literatüründe oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genelde iki görüş etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, Wagner Hipotezi temel alınarak yapılan çalışmalar şeklindedir. Yapılan çalışmaların çoğunda, Wagner Hipotezi'ni destekleyici bulgular elde edilmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, gelişmeye bağlı olarak ekonomik büyümenin artmasıyla kamu harcamalarının da arttığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu savunan Keynes Hipotezi'dir. Keynes, kamu harcamalarının toplam talebin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandıracağını düşünmektedir. Sonuç olarak; hem Wagner hem de Keynes hipotezi kapsamında farklı dönemlerde yapılan çalışmalarda ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Temel amacı, Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin olup olmadığını incelemek olan çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kamu harcamalarının genel tanımı yapılacak ve sınıflandırılması hakkında bilgi verilecektir. Özellikle ekonomik yönden sınıflandırma (reel ve transfer harcamaları) ön planda olmaktadır. Daha sonra kamu harcamalarının görünürdeki ve gerçekteki artış nedenleri üzerinde durularak kamu harcamalarının artışını açıklamaya yönelik yaklaşımlar teorik olarak incelenecektir. Temel anlamda literatürde en çok bahsedilen ve kabul gören yaklaşımlar anlatılacaktır.

İkinci bölümde ise ekonomik büyüme açıklanmaya çalışılarak ekonomik büyümenin kavramı ve tanımına değinilecektir. Daha sonra ekonomik büyümenin kaynakları hakkında bilgiler verilecektir. Bunlara ilave olarak ekonomik büyümenin tarihsel sürecinden kısaca bahsedilecektir. Ayrıca bu bölümün sonunda, iktisadi alanda yer alan önemli büyüme modelleri anlatılarak ekonomik büyüme modellerinin özellikleri gerek tablolar gerekse şekiller yardımıyla açıklanacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki anlatılacaktır. Bu ilişki kapsamında Türkiye’de 1999-2017 yılları arasında yapılan çalışmalar tarihsel sıra içerisinde verilecektir. Ayrıca veri yöntem arayışı yapılacaktır. Türkiye’de 1998-2016 yılları arasındaki veriler kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla çalışmada başlangıçta birim kök testleri (sırasıyla; ADF, PP ve CLS testleri) uygulanacaktır. Daha sonra ARDL (Autogressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı kullanılacaktır. Son olarak, değişkenler arasında nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinin yapılması planlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

Devletin almış olduğu görevlerinin büyük bir kısmı onu belli harcamaları yapmaya zorunlu kılmıştır. Özellikle kamusal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla devletin birtakım hizmetleri yapması ve bu hizmetler için üretilen malları tedarik etmesi gerekmektedir. Örneğin; devlet adalet hizmetini gerçekleştirmek için yargıç, savcı, bilirkişi gibi bireylerin hizmeti ve bu hizmetleri karşılamak için bina, makine, teçhizat gibi malları tedarik etmelidir (Uluatam, 2005: 212). Bu kapsamda kamu harcamaları her ülke için önem arz etmektedir.

1.1. KAMU HARCAMALARININ TANIMI

Devlet kamu harcamalarını kullanarak iktisadi ve sosyal hayat üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Ayrıca kamu harcamaları ekonomik dengenin sağlanmasında önemli bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır (Orhaner, 2000: 89). Bundan dolayı kamu harcamaları, kamusal mal ve hizmetler için gerekli olan tüm kaynaklara sahip olarak oluşturmakta ve oluşturulan bu mal ve hizmetlerin gerçek maliyetlerini meydana çıkarmaktadır (Işık ve Alagöz, 2005: 65).

Devletin varlığını devam ettirebilmesi için ulusal güvenlik ya da iç güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlara genelde *kollektif ihtiyaçlar* (sosyal veya kamusal ihtiyaçlar) denilmekte ve toplumdaki herkes kollektif ihtiyaçlara gerek duymaktadır. Kollektif ihtiyaçların piyasada kendiliğinden oluşması mümkün olmadığından devletin, bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çeşitli üretim faktörlerinden yararlanmak zorundadır. Bu nedenle devletin kendi görevlerini yerine getirebilmesi için harcamış olduğu üretim faktörleri *kamu harcaması* olarak adlandırılmaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 27). Başka bir deyişle kamu hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için yapılan her türlü harcamalara *kamu harcamaları* denilmektedir. Devletin yaptığı mali harcamalar da kamu harcamaları olarak kabul görmektedir. Kamu harcamaları mal ve hizmet üretmek amacıyla kamusal birimlerdeki tüm harcamalardan oluşmaktadır (Öztürk, 2013: 101). Bu harcamaların kamuda harcamaya yetkisi olanlar tarafından belirli bir kanuni sürede gerçekleşmesi gerekmektedir (Orhaner, 2000: 89).

Kamu harcamalarının belirlenmesinde en fazla kurumların hangi harcamalarını dikkate alacağını bilmesi gerekir. Kamu harcamaları dar ya da geniş anlamda olabilir.

Merkezi yönetim bütçe kapsamında yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık gibi genel bütçeli kamu idarelerin, Yüksek Öğretim Kurulu, Üniversiteler gibi özel bütçeli kamu idarelerinin ve Sermaye Piyasası Kurumu, Kamu İhale Kurumu gibi düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bütçelerinden oluşan toplam devlet ve mahalli idarelerin yaptığı harcamalara *dar anlamda kamu harcamaları* denilmektedir. Bu açıdan dar anlamda kamu harcamaları merkezi idarenin yapmış olduğu kamu harcamalarını kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile toplumdaki kamusal ihtiyaçların giderilmesi için belirli sınırlar içerisinde yapılan parasal harcamaların toplamına *dar anlamda kamu harcaması* denir (Özmen, 2010: 10). Merkezi ve mahalli idareler tarafından yapılan harcamalara ilaveten Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), sosyal sigorta ödemeleri, vergi muafık istisna uygulamaları, bağış ve yardımlar için yapılan harcamalara ise *geniş anlamda kamu harcamaları* denilmektedir. Bu harcamalarının yapısı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Akdoğan, 2009: 63). Örneğin; bazı ülkelerde sosyal güvenlik veya herhangi bir hizmet merkezi devlet örgütlerince karşılanırken bazı ülkelerde ise aynı hizmetler yarı özerk kamusal kuruluşlarınca karşılanabilmektedir (Uluatam, 2005: 212).

1.2. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Kamu harcamaları çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalarda temel ölçütler genellikle kamu harcamaları ile gerçekleştirilmesi mümkün olan görevler, kamu harcamalarının ekonomik etkilerinin kalkınmayla olan ilişkileri ve kamu harcamalarının sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değerleridir (Orhaner, 2000: 99). Sınıflandırma yapılırken özellikle iktisadi değerler dikkate alınmaktadır. Böylece yapılan bu sınıflandırmalar etki ve içerik yönüyle birbirine benzeyemeyen kamu harcamalarının Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) üzerindeki etkileri daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Bu yüzden kamu harcamaları, GSMH üzerinde yaptıkları etkiye göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır (Işık ve Alagöz, 2005: 65).

Kamu harcamaları ekonomik, fonksiyonel ve idari açıdan sınıflandırılmaktadır. Ekonomik açıdan sınıflandırmada, kamu kesiminin ekonomik etkilerinin belirlenmesinde yapılan iktisadi faaliyetlerin oluşturulması önem arz etmektedir. Fonksiyonel sınıflandırmada farklı alanlara ne kadar harcama yapıldığı temel alınmaktayken idari açıdan sınıflandırmada ise kamu harcamalarının hangi kamu kuruluşu tarafından yapıldığı önemli olmaktadır (Öztürk, 2013: 102).

1.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Sınıflandırılması

İdari sınıflandırma harcamayı gerçekleştirmek isteyen idari birimlerin temelinde yapılan sınıflandırmadır. Bu tür sınıflandırmaya organik sınıflandırma da denilmektedir. Organik sınıflandırmada, idari birimler belirli bir hukuki düzeyde kendi oluşumlarına göre sınıflandırmaya esas alınmakta olup kamu harcamalarından bütçe yapımı veya ödeneklerin kullanılması gibi alanlarda yararlanılmaktadır (Erdem Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 45).

İdari sınıflandırmada kamu hizmeti sunan birimlerin yaptığı harcamalar devletin varlığı ya da organları tarafından gerçekleştirilen harcamalar farklı düzeylerde giderlere ayrılmaktadır. Yani; devlet bütçesinde bulunan ödenekler, kamu hizmeti üreten kuruluşlar için idari sınıflandırma ile dağıtımı sağlanır. Örneğin TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) gibi devleti oluşturan her bir kuruluşun harcamaları idari sınıflandırmayı oluşturmaktadır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 188). Bazı ülkelerin kamu kuruluşlarındaki idari sınıflandırmalar farklı olduğu için ülkeler arası karşılaştırmalar çok sağlıklı bir sonuç doğurmamaktadır (Uluatam, 2005: 213).

1.2.2. Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırması

Fonksiyonel sınıflandırma kamusal hizmetlerin yararını gerçekleştirmeye yönelik olarak yapılmaktadır. Bu sınıflandırmadaki amaç oluşturulan hizmetlerin maliyetlerini kolayca hesaplamak, gider tespitlerini daha anlamlı yapmak ve gerçekleştirilen harcamalardan sonra kazanılan faydaların karşılaştırmasını yaparak bütçe oluşturmaktır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 46). Devlet, sosyal veya ekonomik anlamdaki hizmetleri yerine getirebilmek için bu tarz hizmetlere yapılan harcamaları dikkate almak zorundadır. Her kamu kuruluşu gerçekleştirdiği hizmet için yaptığı harcamaları toplamakta ve böylece yapılan toplam harcamalar belirlenmektedir. Eğitim, savunma, sağlık, altyapı giderleri gibi birçok kalemler altında gerçekleşen giderler çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Bazen aynı alanda farklı kamu kuruluşları için yapılan harcamalar farklı kalemlerde yapılabilmektedir. Bundan dolayı yapılan giderlerin, hangi alanlarda gerçekleştiğini belirlemek oldukça zordur (Akdoğan, 2009: 84). Böyle durumlarda bir gider başka bir kamu kuruluşunun gideri olarak paylaşılmış olsa bile aynı kalem altında toplanmaktadır. Örneğin; devletin eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek için yaptığı giderlere *eğitim giderleri* denilmektedir. Türkiye’de eğitim fonksiyonunu sadece MEB yerine getirmez. Milli Savunma Bakanlığı’na, Sağlık Bakanlığı’na, İktisadi Devlet

Teşekküllerine bağlı okullardaki eğitimin de eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bundan dolayı fonksiyonel sınıflandırmada, eğitim giderleri sadece MEB'in değil aynı zamanda diğer kamu kuruluşlarının eğitim için yaptıkları giderleri de kapsamaktadır (Orhaner, 2000: 99).

Aynı şekilde savunma giderlerinin güvenliğinin sağlanması bu hizmetin bulunduğu yerlerde çalışan bireylerin elde ettikleri gelir ya da istihdam olanağı ile bu hizmeti üretebilmek için oluşturulan maddelerin farklı alanlarda yararlanılması, savunma giderlerinin diğer giderlerle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak önemli olan kamu harcamalarının etkin ve verimli kullanılması, aynı anda yapılan giderlerin farklı kalemlerde yazılmasının en aza indirilmesi veya tekrarlanmalarının önlenmesi hususudur (Akdoğan, 2009: 85). Fonksiyonel sınıflandırma çok çeşitli alanlarda yapılabilmektedir. Eğitim, sağlık, altyapı ve savunma harcamaları bu sınıflandırma içerisine girmektedir.

1.2.2.1. Eğitim Harcamaları

Ekonomik büyüme ve iktisadi kalkınma hemen hemen her ülkenin gelişmesini arzuladığı ve maliye politikasıyla gerçekleştirmek istediği temel amaçlardandır. Bu amaçları gerçekleştirmek her ne kadar fiziki yatırımlara ihtiyaç duyulmasına rağmen beşeri sermayeye de ihtiyaç vardır. Teknolojik yenilik sayesinde bilgi ekonomisinin her geçen gün artması beşeri sermayenin önemini de arttırmıştır. Hızla gelişen ve küreselleşen ekonomilerin oluşması, eğitimin önemini artırarak beşeri sermayenin gelişmesine olanak sağlamaktadır (Ömür ve Giray, 2016: 130).

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran birçok çalışmada eğitim harcamalarına ilişkin göstergeler kullanılmıştır. Eğitim alanında yapılan harcamalar öğretmenlere, müdürlere, okul inşaatlarına, bilgisayarlara, kitap ve kırtasiye gibi vb. alanlarda yapılan harcamaları kapsamaktadır (Kar ve Taban, 2003: 153). Bu harcamalar uzun dönemde nitelikli bireyler yetiştirerek, işgücü ve üretim artışı gibi ekonomik olguları artırarak daha duyarlı bir toplum ve suç işlenmesinin azalması gibi sosyal olayların gelişmesini de sağlamaktadır (Tan, Mert ve Özdemir, 2010: 37). Aynı şekilde eğitim harcamaları ya da eğitime yapılan yatırımlar, ülkelerin ekonomik refaha erişmesi için önemli bir yol oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin cari harcamaları ekonomik büyümeye olumlu ya da olumsuz bir etki yaratmamakta, toplam sermaye yatırımlarının ise pozitif bir etki sağladığı düşünülmektedir (Bose, Haque, ve Osborn, 2007: 550).

Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi teknolojilerinin gelişmesi ülkelerin küresel piyasada daha rekabetçi olmasına neden olmuştur. Bu yüzden, ülkelerin daha nitelikli eğitim gücüne sahip olması gerekmektedir. Bazı iktisatçılara göre, ekonomik gelişmenin yaşanabilmesi için eğitim kaçınılmazdır. Hükümetler eğitim harcamalarına çok fazla önem verirler. Çünkü eğitim, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesinde, beşeri sermayenin gelişmesinde, ülkelerin refah seviyelerinin artmasında, toplumun sosyo-kültürel alanlarda gelişmesinde, insanların demokratik ve sosyal hukuk düzeni içinde yaşamasında, ülkede gelir dağılımının adil dağıtılması ve rekabet gücünün artmasında, toplumda çevre bilincinin oluşmasında ve bunun gibi daha birçok alana katkısı olan önemli bir etkidir (Pamuk ve Bektaş, 2014: 86).

1.2.2.2. Sağlık Harcamaları

Ülkeler sağlık hizmetlerinin önemini her geçen gün daha fazla kavradığından dolayı sağlık sektörüne yapılan harcamalar zamanla artmaktadır. Ülkeler varlığını sürdürebilmek amacıyla sağlıklı ve güvenli bir ortam yaratmak zorundadır. Dolayısıyla hükümetler, ekonomik analizler yaparak sağlık sektörünü geliştirmeye yönelik sağlık politikaları oluşturmaktadır (Öztürk ve Uçan, 2017: 151). Devlet, sağlık hizmetleri denetimini ilkeli bir şekilde yaparak ve planlayarak, sağlık hizmetlerinin finansmanını ve sunumunu iyi düzenlenmesi gerektiğini savunanların yanında sağlık sektöründe kamu ve özel sektörün bir arada olması gerektiğini savunanlarda vardır. Böyle bir birliktelik olduğu sürece kaynaklar daha etkin ve verimli kullanılacaktır. Savunulan görüşler her ne şekilde olursa olsun sağlık hizmetlerinde verimliliğin sağlanabilmesi için beşeri sermaye yatırımlarının artırılması gerekmektedir (Çetin ve Ecevit, 2010: 181). Bundan dolayı beşeri sermayeyi geliştirmek ve sürdürmek için ekonomik gelişmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Hükümetlerin sağlık sektörüne yatırım yapması için güçlü bir ekonomiye sahip olmaları gerekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2001 raporunda sağlık sektörüne yatırım yapmanın sürdürülebilir ekonomik büyüme için son derece önemli olduğu açıkça belirtilmiştir (Altun ve Fitzpatrick, 2005: 6).

Ekonomik büyüme ile ilgili olarak toplumda yaşayan bireylerin kişisel gelirinin artması halinde sağlık hizmetlerine yapılan harcamalar da artmaktadır. Yaşlı nüfusun çoğalması sosyal güvenceye olan talepleri artırmaktadır. Bundan dolayı toplam devlet harcamalarında artışlar yaşanmıştır (Arisoy, 2005: 14). Beşeri sermaye iktisadi anlamda her türlü bilgi, yetenek ve diğer bireysel olguları kapsamaktadır. Beşeri sermaye sadece

eğitim ile sınırlı değildir. İnsanların yeteneklerini geliştiren tüm yatırımlar da beşeri sermaye olarak değerlendirilmektedir. Beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunan en önemli iki olgu eğitim ve sağlıktır. Bu alanlarda yapılan yatırımlar bireylerin beşeri sermaye olanaklarını doğrudan doğruya etkileyebileceği gibi dolaylı yoldan da etkilemektedir. Bundan dolayı yapılan eğitim ve sağlık harcamaları ister kısa isterse uzun dönemde olsun ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakıldığında genellikle eğitim ve sağlık harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde gelişmişlik seviyeleri de yüksektir (Çetin ve Ecevit, 2010: 167). Örneğin; aşağıda belirtilen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) sağlık harcamaları raporunda, gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerin sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki paylarının yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 1 : OECD, Sağlık Harcamalarının GSYH yüzdesi.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Almanya	9,8	9,9	10,1	10,4	10,1	10,3	10,1	10,0	10,2	11,2	11,0	10,7	10,8	11,0	11,1	11,2	11,3
Amerika (ABD)	12,5	13,2	14,0	14,5	14,5	14,5	14,7	14,9	15,3	16,3	16,4	16,4	16,4	16,3	16,5	16,9	17,2
Avusturya	9,2	9,3	9,4	9,6	9,6	9,6	9,5	9,5	9,6	10,1	10,1	9,9	10,1	10,2	10,3	10,3	10,4
Belçika	7,9	8,1	8,3	9,1	9,1	9,0	8,9	9,0	9,3	10,1	9,9	10,1	10,2	10,4	10,4	10,5	10,4
Fransa	9,5	9,7	10,0	10,0	10,1	10,2	10,0	10,0	10,1	10,8	10,7	10,7	10,8	10,9	11,1	11,1	11,0
Hollanda	7,1	7,4	8,0	8,5	8,5	9,3	9,2	9,2	9,5	10,2	10,4	10,5	10,9	10,9	10,9	10,7	10,5
İngiltere	6,0	6,4	6,6	6,9	7,1	7,2	7,4	7,5	7,7	8,6	8,5	8,5	8,5	9,9	9,8	9,9	9,7
İrlanda	5,9	6,4	6,7	7,0	7,2	7,6	7,5	7,8	9,1	10,5	10,5	9,9	10,1	10,4	9,9	7,8	7,8
İspanya	6,8	6,8	6,8	7,5	7,6	7,7	7,8	7,8	8,3	9,0	9,0	9,1	9,1	9,0	9,1	9,2	9,0
İsveç	7,4	8,0	8,4	8,5	8,3	8,3	8,2	8,1	8,3	8,9	8,5	10,7	10,9	11,1	11,1	11,0	11,0
İsrail	6,8	7,2	7,2	7,1	7,0	7,1	6,9	6,9	7,0	7,1	7,0	7,0	7,1	7,1	7,4	7,4	7,4
İtalya	7,6	7,8	7,9	7,9	8,2	8,4	8,5	8,2	8,6	9,0	9,0	8,8	9,0	9,0	9,0	9,0	8,9
Japonya	7,2	7,4	7,5	7,6	7,7	7,8	7,8	7,9	8,2	9,1	9,2	10,6	10,8	10,8	10,8	10,9	10,9
Kanada	8,3	8,7	8,9	9,0	9,1	9,1	9,2	9,3	9,5	10,6	10,6	10,2	10,2	10,1	10,0	10,4	10,6
Meksika	4,9	5,3	5,4	5,9	6,0	5,9	5,7	5,8	5,7	6,2	6,0	5,8	5,9	6,0	5,7	5,9	5,8
Norveç	7,7	8,0	9,0	9,2	8,8	8,3	7,9	8,1	8,0	9,1	8,9	8,8	8,8	8,9	9,3	10,0	10,5
Türkiye	4,6	4,9	5,1	5,1	5,0	4,9	5,2	5,3	5,3	5,5	5,1	4,7	4,5	4,4	4,3	4,1	4,3
Yeni Zelanda	7,5	7,6	7,9	7,7	7,9	8,3	8,6	8,3	9,1	9,7	9,7	9,6	9,7	9,4	9,4	9,3	9,2

Kaynak: OECD, Focus on Health Spending, OECD Health Statistics, 2017

(<http://www.oecd.org>)

Tablo 1. de, 2000-2016 yılları arası bazı OECD ülkelerinde yapılan sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payları yüzdelik olarak verilmiştir. 2016 yılında en yüksek payı % 17,2 ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) oluştururken, en düşük payı ise % 4,3 ile Türkiye’de gerçekleştirmiştir. OECD’nin 2016 yılı ortalaması ise yaklaşık olarak % 9,0 civarındadır. Tabloda, gelişmişlik düzeyleri yüksek olan ülkelerin GSYH içerisindeki sağlık harcamaları payında yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin belirtilen yıllar itibariyle GSYH içerisindeki sağlık harcamalarının payı genelde arttığı gözlemlenmiştir.

1.2.2.3. Altyapı Harcamaları

Altyapı harcamaları genel manada ekonominin daha iyi gelişmesi için yapılan harcamaları oluşturmaktadır. Devletin yapmış olduğu ulaşım, telekomünikasyon, enerji, su, kanalizasyon, çevre düzenlemesi gibi alanlardaki yatırım harcamaları, altyapı harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Bazı altyapı harcamaları ise toplumsal refahı arttırmak amacı taşımaktadır (Fikir, 2010: 79-80). Altyapı yatırımlarına yapılan harcamalar, üretime doğrudan etki etmemesine karşın daha çok üretim faktörlerini etkilemektedir. Üretim faktörlerinin verimli ya da yararlı olmasına sebep olmaktadır (Diler, 2011: 20).

Devletin altyapı yatırımları yapmasının nedenleri arasında, genellikle bu harcama türünün sosyal faydalarının özel faydalarından daha yüksek olmasıdır. Bununla birlikte temel ekonomi modellerinin sınırları altyapı harcamalarına izin vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde altyapı harcamaları kalkınmaya yardımcı olduğundan dolayı daha fazla gerçekleştirilmektedir (Özmen, 2010: 29-30). Fakat gelişmekte olan ülkelerin dışarıdan borçlanmalarının nedenleri arasında yüksek altyapı harcamaları önemli bir yer tutmaktadır (Karagöz, 2007: 101). Ayrıca devletin altyapı harcaması yapmasının ardından, özel sektör kendini geliştirme fırsatı bularak üretim faktörlerini etkilemektedir. Böylece yeni üretim faaliyetlerinin gelişmesi sağlanarak ekonomik büyümenin hızlanmasına vesile olacaktır (Tan, Mert ve Özdemir, 2010: 37).

1.2.2.4. Savunma Harcamaları

Devletler çeşitli sebeplerden dolayı kendilerini savunma ihtiyacı duymaktadır. Örneğin jeopolitik konumundan dolayı stratejik bir öneme sahip olması, iç ve dış tehditlerden dolayı kendi çıkarlarını korumak zorunda kalması ya da teknolojinin sürekli

gelişmesiyle savunma alanında yeni silahlar, uçaklar ve tanklar alması gerekmektedir. Bu sebeplerden dolayı savunma harcamaları giderek artmaktadır (Giray, 2004: 183).

Askeri harcamalarda yaşanan artışlar, ülke içerisinde gerçekleşen üretim artışı ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etki yaratmıyorsa askeri harcamalarının savunma sanayini geliştirmesi oldukça yavaştır. Fakat bu alanda gerçekleşen artışlar uzun dönemde ekonomik büyüme üzerine katkı sağlıyor ve yurt içinde üretim artışına neden oluyorsa, askeri harcamaların savunma sanayi üretimine katkı sağladığı söylenebilir. Böyle durumlarda bu harcamaların, yurt içi savunma sanayinin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu tarz bir harcama savunma sanayinin gelişimi için politika aracı olarak kullanılabilir (Çetinkaya M., Çetinkaya A. ve Aksoy, 2017: 213). Aşağıda fonksiyonel sınıflandırma baz alınarak, merkezi yönetim bütçesinin başlangıç ödenekleri, bütçe harcamaları ve bütçe harcamalarının GSYH içerisindeki payları tablolar halinde gösterilmiştir.

1.2.3. Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırması

Kamu harcamaları gerçekleştirilirken cari üretim düzeyi ile harcamalar arasında bir ilişki söz konusudur. Bundan dolayı oluşturulan harcamalarının sonuçlarına göre ekonomik anlamda sınıflandırmalara ihtiyaç vardır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 188). Ekonomik anlamda yapılan sınıflandırmalar, harcamaların yapısı ve etkisi bakımından farklılık göstermektedir. Ancak, bu farklılıkları ortadan kaldırmak için birbiriyle aynı olan ya da birbirine çok fazla benzeyen harcamalar bir grupta toplanmaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tathioğlu, 2015: 47). Bu harcamalar, reel ve transfer harcamaları şeklinde iki ana grupta sınıflandırılabilir.

1.2.3.1. Reel Harcamalar

Reel harcamalar, devletin herhangi bir yatırım veya tüketim için yaptığı harcamalar olup mal ve hizmet alımları ile ilgili giderler bu harcama çeşidine girmektedir. Kamu hizmetlerinin gerçekleşmesi için yapılan harcamalar mal ve hizmet şeklinde olmaktadır. Yani; devlet belirli bir kamu hizmeti için dolaylı ya da dolaysız bir şekilde üretim faktörleri satın almaktadır. Devlet piyasadan bina inşa etmek için arsa gibi herhangi bir üretim faktörü satın alırsa bu faktörleri dolaysız bir şekilde elde edeceğinden bu tarz harcamalar reel harcamalardır. Devlet dolaylı bir şekilde de üretim faktörlerine sahip olabilir ve bunlarda reel harcamalar sınıfına dahildir. Örneğin devlet tamamlanmış

bir bina satın alabilir. Böyle bir harcama da reel harcama şeklinde gerçekleşmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 48).

Reel harcamalar genel anlamda iki farklı şekilde oluşmaktadır; bunlar üretim faktörlerinin kullanmak için yapılan cari harcamalar ile bina arazi gibi sermaye mallarının alımı için yapılan yatırım harcamalarıdır (Durmuş, 2006: 257).

1.2.3.1.1. Cari Harcamalar

Devletin tüketim mallarına yönelik yaptığı harcamalara cari harcamalar denilmektedir. Bu harcamalar her yıl tekrarlandığı ve tüketime yönelik olduğu için genellikle yararları kullanılmaya çalışılmaktadır (Akdoğan, 2009: 88). Cari harcamaların sınıflandırılması hemen hemen her ülkede bütçe sınıflandırması içerisinde yer almaktadır (Özbilen, 2010: 98). Cari harcamalara doğrudan üretimi artırıcı olmayan ve faydası bir dönemle sınırlı kalan her türlü harcama kalemi girmektedir. Bu tarz harcamalar, bir nevi, özel tüketim harcamalarına benzetilmektedirler. Askeri harcamalar dışında hemen hemen her harcamanın uzun dönemde ve dolaylı bir şekilde ülkenin üretimini yükselttiği söylenebilir (Uluatam, 2005: 228-229).

Cari harcamalar içerisinde en önemli gideri personele ödenen maaş ve ücretler oluşturur. Bundan başka devletin almış olduğu demirbaşlar, kırtasiye malzemeleri, ısınma ve aydınlatma giderleri gibi genel giderler ile küçük bakım ve onarım giderleri de cari harcamalar içerisinde yer almaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 48). Ayrıca, cari harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi sermaye, yatırım, eğitim ya da sağlık harcamaları gibi üretken harcamalarından daha yüksek bir etkiye sahip olabileceği belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, üretken olan harcamalarını sermaye harcamaları için yanlış bir şekilde uyguladıkları takdirde bu harcamalar verimsiz olacağından ekonomik büyümenin bundan olumsuz etkilenebileceği düşünülmüştür (Devarajan, Swaroop ve Zou, 1996: 338).

1.2.3.1.2. Yatırım Harcamaları

Devletin ekonomide üretim kapasitesini artırmak ve sermaye birikimini sağlamak amacıyla yaptığı her türlü harcamaya yatırım harcaması denilmektedir. Faydaları değişkenlik göstermekle birlikte bu tarz harcamalar sürekli (Aydın ve Çaşkurulu, 2013: 190). Yatırım harcamalarına bazen sermaye teşkili giderlerde denilmektedir. Ülkelerin gelişmesinde sermaye oldukça önemlidir. Çünkü sermaye yeni yatırımlar için çok büyük

fırsatlar yaratır ve ülke ekonomileri gerçekleşen bu yatırımlarla kalkınmaya başlarlar. Özellikle sermaye birikiminin yetersiz olduğu AGÜ’de kalkınma daha yavaş olmaktadır. Kalkınmanın gerçekleşmesi milli geliri arttırdığından dolayı mal ve hizmet üretimi de buna paralel olarak artmakta ve böylece üretim artışı gerçekleşmektedir. Bundan dolayı devletin harcamalar yoluyla sermaye birikimini artırması son derece önemlidir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 49).

1929 ekonomik krizden sonra, ülkeler bütçeleri içerisindeki yatırım harcamaları payını giderek artırmaktadır. İstihdam düzeyinin yükseltilmesinde, gelir dağılımının adaletli olmasında ve ekonomik istikrarın sağlanmasında yatırım harcamalarının önemi büyüktür. (Orhaner, 2000: 104). Yol, köprü, baraj, liman gibi ülkelerin fiziki sermayeleri için yapılan kamu harcamalarının özel sektör verimliliğini arttıracığı belirtilmektedir. Bunların gerçekleşmesi durumunda ekonomik büyüme olumlu olarak etkilenecektir (Devarajan, Swaroop ve Zou, 1996: 324). Ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına ekonomik ve finansal düzeylerine göre yatırım harcamaları üretim faktörlerini ve üretim kapasitelerini artırma amacı taşımaktadır. Bu harcamalar cari harcamalar gibi bir yıllık değil daha uzun süreli olarak gerçekleşmektedir (Akdoğan, 2009: 89).

Yatırım harcamaları enerji santralleri, sulama tesisleri, yol, köprü, baraj gibi altyapı harcamaları şeklinde olabileceği gibi büyük onarım giderleri, makine, teçhizat ve taşıt alımı şeklinde de olabilir. Fakat geniş anlamda yatırım giderleri olarak görülen bazı kamu harcamaları da vardır. Bunlar genellikle üretime doğrudan katkı sağlamazlar ama üretimi arttırmaya yönelik harcamalardır. Eğitim ve sağlık harcamaları bu tarz harcamalardır. Çünkü doğrudan üretim kapasitelerini artırmamasına rağmen üretim kapasitelerinin gelişmesine yardımcı olurlar. Bundan dolayı devletin cari harcamaları özelliğini kazanmıştır. Bu özelliklerinden dolayı eğitim ve sağlık harcamaları için ödenen paralara *kalkınma (yatırım) carileri* adı verilmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 50).

1.2.3.2. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları mal ve hizmet karşılığında yapılmayan, toplumun sosyal açıdan güçlü olması gerekliliğini savunan kişilere ve gruplara karşılıksız olarak aktarılan satın alma gücü olarak adlandırılabilir. Transfer ödemeleri tüketicilere ya da firmalara yapılmakta olup sosyal sigorta ödemeleri, şehit ve gazilere ödenen aylıklar, fakirlere yapılan yardımlar, öğrenci bursları gibi harcamalardır (Orhaner, 2000: 104). Gerçek ya

da üretim faktörü kullanımını gerektirmeden yapılan transfer harcamaları sonucunda kendilerine ödeme yapılanlar, bu ödeme karşılığında devlete herhangi bir şey vermemektedir (Edizdoğan, 1995: 106-107). Bu tür harcamaların en önemli özelliği reel harcamalardan farklı olarak mal ve hizmet satın alınmadan yapılıyor olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı transfer harcamaları hediye kavramı olarak açıklanmaya çalışılmıştır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 50).

Transfer harcamaları devletin tamamen karşılıksız yaptığı harcamalar olmasına karşın transfer olarak kabul edilen başka harcamalar ise karşılıksız değildir. Böyle harcamalarda devlet çoğu kez sermaye elde etmekte ve bu sermaye farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bazen hisse senedi, tahvil gibi mali sermaye, bazen de arazi, bina gibi gerçek sermaye olarak elde edilmektedir. Böylelikle bu şekilde gerçekleşen harcamalar cari dönemde üretilen mallar olmadığı için bunların karşılığında elde edilen varlıkların transfer harcamaları içerisinde yer almalarını sağlamaktadır (Uluatam, 2005: 214).

Transfer harcamaları kendi içerisinde; Dolaylı-Dolaysız, Gelir-Servet (Sermaye) ve İktisadi-Mali-Sosyal transfer harcamaları olarak alt sınıflara ayrılabilir. Dolaylı transfer harcamaları kişilerin gelirlerini dolaylı yoldan arttıran harcamalardır. Bunlara örnek olarak bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarının ucuzlatılması amacıyla verilen sübvansiyonlar, maliyeti azaltmak için gerçekleştirilen vergi iadeleri veya hazine teşvikleri gösterilebilir. Dolaysız transfer harcamaları ise kişilerin gelirlerini doğrudan doğruya arttırmaya yönelik gerçekleşen transfer harcamalarıdır. Maluliyet aylıkları, fakirlere yapılan yardımlar, sosyal hizmetler için yapılan yardımlar bu tarz harcamalara örnek olarak gösterilebilir. *Gelir transferleri*; ülke içerisindeki kişilerin gelirini artıran harcamalar olarak adlandırılmaktadır. *Servet (sermaye) transferi* ise ülkeler arasında, bir ülkeden diğerine gerçekleşen harcamaların toplamını ifade eden transferlerdir. Devletin kamu kuruluşlarına sermaye oluşturmak için yaptığı ya da üretimin arttırılması için yaptığı harcamalara *iktisadi transfer harcamaları*, kamu kuruluşlarının finansman açıklarını gidermek için yaptığı harcamalara *mali transfer harcamaları*, yaşam standartlarını yükseltmek için özellikle düşük gelirli bazı gruplar için yaptığı harcamalara ise *sosyal transfer harcamaları* denilmektedir (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 189-190).

Tablo 2 : OECD Ülkelerindeki Kamu Harcamalarının GSYH'ye Oranı, 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avusturya	46,6	45,7	46,4	46,8	47,9	46,8
Amerika (ABD)	26,2	25,5	24,1	23,2	22,9	22,8
Almanya	31,3	28,9	28,4	28,7	28,4	28,2
Avustralya	26,8	26	26,2	26	26,4	26,9
Belçika	43,3	44,4	45,7	45,6	45,1	42
Danimarka	42,3	42,4	43,5	41,4	41	40,7
Fransa	49,6	48	48,6	48,5	48,8	48,4
Hollanda	42,5	42	42,3	42,5	42,1	41
İngiltere	43,3	42	42,7	40,4	39,5	38,6
İspanya	19,8	19,7	25,6	-	21,8	20,7
İsrail	38,3	37,8	38,3	37,9	37,4	36,8
İsveç	32,9	32,1	32,6	33,4	32,9	32,1
İsviçre	17	16,9	16,9	17,2	17,1	17,4
İtalya	41,8	41,1	42,4	42,6	42,6	42,7
Japonya	17,4	18,8	18,3	18,3	17,8	17,2
Kanada	19,1	17,9	17,6	17,1	16,5	17,2
Macaristan	44,5	45,8	44,5	46,6	44,9	43,3
Portekiz	44,6	45	44,8	46,1	48,2	44,5
Şili	20,5	19,9	20,3	20,4	20,9	21,8
Türkiye	24,8	22	22,5	22	21,2	21
Yunanistan	50,9	54,4	55,4	60,4	49,3	53,4

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 2.'de, bazı OECD ülkelerindeki toplam kamu hacramalarının GSYH'ye olan oranları yüzdelik olarak gösterilmiştir. 2010-2011 yılları arasındaki tüm yıllarda en fazla paya sahip olan ülke Yunanistan olurken kamu hacramalarının GSYH'ye oranında en az payın ise İsviçre'de olduğu görülmektedir. 2015 yılında sırasıyla en fazla Yunanistan'da % 53,4, Fransa'da % 48,4 ve Avusturya' da % 46,8 olarak gerçekleşmiştir.

1.3. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞ NEDENLERİ

Kamu harcamalarının artması ekonomik büyüme üzerine olumlu bir etki yaratacağı bilinse bile zaman içerisinde kamu harcamalarında gerçekleşen artışlar kamu sektörü faaliyetlerinin sistemine aşırı yük bindirerek maliyetleri arttırmaktadır. Dolayısıyla daha az verimli alanlarda kamu harcamalarının yapılması ekonomik büyüme üzerine olumsuz etki yaratacaktır. Ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesi sonucunda büyümede düşüşler meydana gelecektir (Işık ve Alagöz, 2005: 64). Kamu harcamaları çeşitli nedenlerden dolayı artış eğilimi gösterebilmektedir. Literatürde bu nedenler genelde görünüşteki nedenler ve gerçek nedenler olarak iki şekilde açıklanmıştır. Devlet söz konusu harcamalarda, kamu hizmetini karşılayabilmek amacıyla daha fazla ekonomik mallar kullanıyorsa bu harcamalarda görülen artışlar gerçektir. Eğer devlet kamu hizmetlerini oluştururken iktisadi malların miktarlarında bir farklılık olmuyorsa ve harcamalarda artışlar gözleniyorsa, bu artışlar görünürde gerçekleşmektedir. Gerçek ve görünüşte artışları birbirlerinden ayırabilmek için kullanılan ekonomik malların miktarında parasal değişimler dikkate alınmaktadır. Bu değişimler kamu harcamalarının gerçekte mi yoksa görünürde mi olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 39).

1.3.1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Görünüşteki artışlar ihtiyaçlarda kayda değer bir farklılık olmamasına ve kamuda görülen hizmetlerde herhangi bir değişiklik bulunmamasına rağmen, gider oranının yükselmesi olarak açıklanmaktadır. Kamu harcamalarının görünüşte artmasının birçok sebebi bulunmaktadır (Akdoğan, 2009: 77). Bu sebeplerden bazıları aşağıdaki gibidir.

1.3.1.1. Paranın Satın Alma Gücündeki Azalama

Paranın satın alma gücü bir birim paranın ihtiyaçları karşılamak amacıyla her türlü mal ve hizmetten ne kadar satın alabildiğine bağlıdır. Bu miktar zamanla farklılaştığı için paranın satın alma gücünde de farklılıklar meydana gelmektedir. Belirli dönemlerde parayla satın alınan mal ve hizmet miktarının, daha sonraki dönemlerde aynı miktarlarda alınmadığı zaman paranın değerinin düşmüş olduğu anlaşılmaktadır (Edizdoğan, 1995: 66).

Paranın satın alma gücündeki azalıştan dolayı kamu harcamalarında meydana gelen artışlar görünüşteki artış nedenleridir. Enflasyon oranındaki artışlardan dolayı mal

ve hizmetler için ödenen fiyatlarda bir nitelik artışı bulunmamaktadır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 182). Bu nedenle gerçekleştirilecek harcama miktarının fazla ya da eksik olması, fiyat artışlarını meydana getirecektir. Yani; kamu harcamalarının gerçek artış nedenlerini bulabilmek için fiyat değişimlerinin etkisini düzeltmek önemli olmaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 40). Örneğin; aynı tarz ve aynı nitelikte bir okul inşaatı için yapılacak olan harcama, bir önceki yılda yapılan harcamaya göre en az enflasyon oranı kadar artışa sebep olması beklenmektedir. Paranın satın alma gücündeki değişimden dolayı, kamu hizmetlerini gerçekleştirmek amacıyla yapılan harcamaların daha fazla artması kamu harcamalarının görünüşte artmasına neden olmuştur (Orhaner, 2000: 93).

1.3.1.2. Bütçe Usullerinin Değişmesi

Bütçede uygulanan yöntemlerin değişmesi kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar devlet bütçesi safi yöntem baz alınarak oluşturulmuştur. Safi yöntemde kamu kuruluşları elde ettikleri kamu gelirlerinden, bunlar için yaptıkları kamu harcamalarını çıkardıktan sonra kalan safi tutarı merkeze aktararak devlet bütçesinde yer almasını sağlamaktadır. Bu yöntemle oluşturulan bütçede, elde edilen gelir ve gerçekleşen harcamalar arka arkaya belirgin bir şekilde görülmemektedir. Bundan dolayı yaşanabilecek suistimalleri önleyebilmek adına safi yöntem terk edilmiş yerine gayri safi yöntemle geçilmiştir. Gayri safi yöntem ise, bütçede bulunan tüm gelir ve giderlerin gayri safi olmasına denilmektedir. Bu yöntemde kuruluşlar yasama organı tarafından onaylanan miktarda harcama yapabilmektedirler. Kuruluşların herhangi bir şekilde bir gelir elde etmesi durumunda bunu devletin bütçesine gelir olarak kaydetmek zorunluluğu vardır (Edizdoğan, 1995: 68).

Safi Yöntem'e göre hazırlanan bir bütçenin Gayrisafi Yöntem'e göre hazırlanması görünüşte artış nedeni olarak kabul edilmektedir. Çünkü safi yöntemde kurumlar elde ettikleri gelirlerden yapmış olduğu giderleri çıkardığında, geriye kalan net tutar bütçede yer almaktadır. Bundan dolayı devletin yapmış olduğu gelir ve gider kalemleri birbirlerinin içine gizlenmiş olmaktadır. Böylece gerçekleşen üretim miktarında bir değişim olmaksızın bütçedeki parasal değer değişmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 41).

1.3.1.3. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması

Para ekonomisine geçilmeden önce kamu gelirleri ve harcamaları bütçede görünmediğinden ekonomiler genellikle trampa yöntemiyle gerçekleşmekteydi (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 41). Bu zamanlarda devlet bütçesinden para harcamadan bazı kamu hizmetlerini karşılanabilmekteydi. Örneğin, Türkiye’de yol vergisinin ödendiği yıllarda, yol yapımında gerçekleşen çalışmalara ücret ödenmesinin yerine yol vergisine karşılık sayılmıştır. Yine aynı zamanlarda köyde yaşayan insanlar köy okullarının yapımında sorumlu tutulmuştur (Edizdoğan, 1995: 71).

Zaman içerisinde ekonomilerde para kullanımı yaygınlaştıkça bundan vergi sistemi de etkilenmiştir. Dolayısıyla, harcamalarda ayni ödemeler ortadan kalkıp yerine nakdi ödemeler geçmiştir (Uluatam, 2000: 215). Daha önceleri ayni şekilde yapılan harcamaların nakdi yapılmaya başlanması her ne kadar toplumun elde ettiği kazanımlarda bir değişiklik yaratmasa bile bütçede parasal değer olarak yükselişlere neden olmuştur (Akdoğan, 2009: 77).

1.3.1.4. Nüfus ve Yüzölçümündeki Değişmeler

Nüfus artışı hem görünüşte hem de gerçekte kamu harcamalarını attırmaktadır (Orhaner, 2000: 94). Savaş ya da birleşmeler neticesinde, bir ülkenin nüfusunda veya yüzölçümünde artış gerçekleşebilir. Ülke nüfusunun artması ya da ülke sınırlarının büyümesi doğal olarak kamu harcamalarının artışına neden olacaktır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 182). Örneğin, Hatay’ın 1929 yılında Türkiye topraklarına dahil edilmesi, Türkiye sınırlarını değiştirmiş ve yüzölçümünü arttırmıştır. 1939 yılından önce Hatay’da yapılan kamu harcamaları kendi bütçesinden karşılanırken, katıldıktan sonra gerçekleşen kamu harcamaları Türkiye Cumhuriyeti bütçesinden yapılarak kamu harcamalarının artmasına sebep olmuştur (Edizdoğan, 1995: 70).

Nüfus yoğunluğunun artmasıyla nüfusun büyük bir kısmı şehirlere göç etmeye başlamıştır. Şehirleşmeyle beraber insanlar arasında işbölümü ve sermaye birikimi gerçekleştiğinden dolayı daha fazla uzmanlaşma gerekmiş ve bilgi birikimi sürekli olarak artmıştır (Becker, Glaser ve Murphy, 1999: 148). Nüfusun büyümesine bağlı olarak toplam kamu harcamalarında meydana gelecek artışlar, kişi başına düşen harcamaları arttırmıyorsa kamu harcamaları görünüşte artmış demektir. Benzer şekilde ülke yüzölçümünün büyümesi devlet bütçesi içerisinde yer alacağından dolayı kamu harcamalarını görünüşte arttırmış olacaktır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 41).

1.3.2. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının görünüşte artış nedenlerinin yanında gerçek artış nedenleri de bulunmaktadır. İktisadi, sosyal ve teknolojik gelişmelerin yaşanmasından dolayı toplum beklentileri sürekli bir şekilde artmaktadır. Devletin bu beklentileri karşılaması için kamu harcamalarında farklılıklar yapması gerekmektedir (Akdoğan, 2009: 79). Kamu harcamalarının gerçekte artış nedenlerini ekonomik, sosyal, siyasi, askeri ve teknolojik nedenler olarak ayırmak mümkündür.

1.3.2.1. Ekonomik Nedenler

Ekonomik gelişme nedeniyle refah artışı yaşanmaktadır. Refah artışının gerçekleşmesi halinde devlet kamu hizmetlerine yenilerini eklemeye çalışmaktadır. Bundan dolayı devlet ekonomik gelişmenin sürekliliğini sağlamak zorundadır. Bunu yaparken devletin birçok kamu kuruluşu aktif rol oynamaktadır. Örneğin Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), kalkınma planları hazırlarken ekonomik gelişmenin nasıl olması gerektiğini göstermeye çalışmaktadır (Orhaner, 2000: 95).

Devlet, ekonomik gelişmenin sürekli olmasını sağlamak için gerekli adımları atmak zorundadır. Bunu yaparken bir yandan ekonomiyi bir bütün olarak kontrolü altında tutmak diğer taraftan oluşturduğu örgütlerle bu süreç içerisinde yönetici ve teşvik edici olarak yer almak istemektedir (Edizdoğan, 1995: 71-72). Dolayısıyla devletin yeni görevler alarak ekonomiye müdahale etmesi ve piyasada oluşan aksaklıkları ortadan kaldırmaya çalışması sonucunda kamu harcamalarında artışlar gerçekleşmektedir. Ayrıca, devletin durgunluk dönemlerinde istikrarlı politikalar yaparak ve özel sektörün gelişimi için yatırımlar gerçekleştirerek kamu harcamalarını arttırması, kamu harcamalarını gerçek bir biçimde arttıracaktır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 183).

1.3.2.2. Sosyal Nedenler

Bir ülkenin ekonomik koşullarının gelişmesiyle ülke vatandaşlarına sunduğu hizmetlerde de artışlar meydana gelmektedir. Dolayısıyla devletin sunmuş olduğu hizmetleri karşılamak için kamu harcamalarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu artışların nedeni nüfusun artmasıyla şehirlere yerleşenler için temel hizmetleri gerçekleştirmektir (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 184).

Toplumun belirli bir eğitim düzeyine ulaşmak amacıyla ücretsiz eğitim ve öğretimin yaygınlaşması, yaşlılar için donanımlı tesislerin yapılması, kimsesiz çocuklar için yeterli ve modern alanların inşası ya da her türlü dinlenme, barınma, sosyal tesislerin

oluşturulması doğal olarak bütçe rakamlarının artmasına sebep olacaktır. Nüfusun yükselmesi çeşitli alanlarda olan hizmetlere yapılan kamu harcamalarında artışlar yaratacaktır (Akdoğan, 2009: 80). Sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi, bu alanda kullanılan fonları arttıracaktır. Böylece kamu harcamalarının gerçekte artmasına neden olacaktır. Öte yandan hem merkezi hem de mahalli idarelerin bütçelerinden yapılan sosyal amaçlı harcamalar da kamu harcamalarını gerçekte arttıracaktır (Edizdoğan, 1995: 76).

1.3.2.3. Siyasi Nedenler

Siyasi düşünceler nedeniyle yaşanan gelişmeler kamu harcamaları üzerinde oldukça etkilidir. Çünkü, yapılan seçimler sonucunda bireylerin seçtiği kişiler partiler üzerinde geniş çapta etkiye sahip olmaktadır. Partiler seçmenlerini memnun etmek, daha iyi hizmet vermek ve seçim vaatlerini yerine getirebilmek için harcama yapmaktadır (Akdoğan, 2009: 80). Devlet anlayışında meydana gelen değişiklikler nedeniyle hükümetler yeni yatırımlar ya da yeni sosyal alanlar oluşturmaktadır. Bu sebepten ötürü kamu harcamaları hem nitelik hem de miktar olarak artmaktadır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 183).

Siyasi nedenlerden dolayı uluslararası ilişkiler de kamu harcamalarını arttırmaktadır. Özellikle son yıllarda küreselleşen dünya ekonomisi, ülkeler ve bölgeler arasındaki uzaklığı en aza indirerek ülkelerin birbirleriyle etkileşimini sağlamaktadır. Bu etkileşimden dolayı kurulan birçok ekonomik, siyasi, sosyal vb. ulusal ya da uluslararası kuruluşlar her açıdan dünya ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bunu yaparken ülkelerin kamu harcamalarına gereken önemi vermeleri gerekmektedir (Orhaner, 2000: 96).

1.3.2.4. Askeri Nedenler

Ülkeler her türlü savaş tehlikesine karşı önlem olarak varlığını sürdürebilmek için savunma eksikliklerini gidermeye çalışmaktadır. Bu nedenle devlet bütün kaynaklarını savaşı kazanmak için harcamaktadır. Savaşlar artık eskisi gibi basit silahlarla değil modern, gelişmiş, pahalı araçlarla kazanılmaktadır. Savaşı kazanan devletler ekonomik ve psikolojik olarak büyük kayıplar yaşar ve yerine yenilerini eklemek için bazen milli servetlerini kullanmakta bazen de borç para almaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 42). Örneğin, Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmaya, 1854 yılında Kırım savaşının finansmanını karşılamak amacıyla başvurmuştur. Bütün bu nedenlerden dolayı, hemen

hemen her ülkede askeri harcamalar, kamu harcamalarının artışına neden olan en önemli harcama kalemini oluşturmaktadır (Edizdoğan, 1995: 79).

Savaş sonrasında yapılan kamu harcamalarının tekrar eski haline dönmesi söz konusu değildir. Çünkü ülkeler her an savaşa başlama endişesiyle karşı karşıya olmaktadır. Barış zamanında bile oluşacak herhangi bir tehlike karşısında, devletler bu endişeyle savunma harcamalarını artırmaktadır (Akdoğan, 2009: 82).

1.3.2.5. Teknolojik Nedenler

Teknik anlamda yeni buluşlar yeni ihtiyaçların doğmasına neden olmaktadır. Eğitim, sağlık, ulaşım, enerji gibi daha birçok alandaki hizmetlerden yararlanabilmek için yeni teknolojilerin üretilip kullanılması ve yeni araçların elde edilmesi gerekmektedir. (Orhaner, 2000: 98).

Teknolojinin oluşturduğu her türlü gelişme, devletin araçlarını artırmakla kalmaz, aynı zamanda bu alanlara yapılan maliyetleri de yükseltmektedir. Herhangi bir yenilik için yapılan büyük yatırımlar kamu harcamalarını da beraberinde getirmektedir. Örneğin; otomobillerin icadı ile birlikte artan otomobil sayısı karşısında, devlet yol ve köprü yaparak giderlerini artırmak zorunda kalmıştır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 42). Bu şekilde yapılan harcamalar kamu harcamalarının gerçekten artmasına sebep olmaktadır.

1.4. KAMU HARCAMALARINDAKİ ARTIŞI AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Tarihsel sürece bakıldığında kamu harcamaları savaş dönemleri ve yaşanan ekonomik krizlerle beraber artış göstermiştir. Savaşların sona erdiği dönemlerde ise savaş olma ihtimali ile sürekli savaşa yönelik harcamalar hız kazanmıştır (Özmen, 2010: 31).

Son zamanlarda kamu harcamalarındaki artışlar çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu sebepten ötürü, kamu harcamalarındaki artışlarının nedenlerini açıklamak için çok farklı yaklaşımlar meydana gelmiştir. Basit bir şekilde bu yaklaşımları iki görüş etrafında toplamak mümkündür. İlk olarak; kamu harcamalarındaki artışın sebeplerini ekonomik büyümeden kaynaklandığını savunan *Wagner Kanunu*'dur. İkincisi ise; kamu harcamalarının artmasından dolayı ekonomik büyümenin gerçekleştiğini savunan *Keynesyen Hipotez*'dir (C. Telek ve A. Telek, 2016: 629). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra birçok ekonomist kamu harcamalarının artış nedenlerini açıklamaya yönelik çeşitli

alışmalar ileri srmştır. Özellikle, Peacock-Wiseman'ın (1961) oluşturduğu sıçrama tezi, A. Downs (1957), J. M. Buchanan (1962) ve G. Tullock'un (1962) maksimizasyon yaklaşımı, Pigou ve Dalton'un oluşturduğu sosyal refahın arttırılması yaklaşımı ile Odle'nin (1975) politik aşamalar tezi bunlardan bazılarıdır.

1.4.1. Wagner Kanunu: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı

Alman ekonomist Adolph Wagner 1883 yılında kamu faaliyetlerinin zaman içerisinde arttığına dair bir yaklaşım ileri srmştır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik gelişme sırasında kamu kesiminde ekonomik unsurlarda yaşanan artış kamu harcamalarını etkileyerek, kamu harcamalarının artmasına sebep olmaktadır. Teknolojik ilerleme, kentleşme, sanayileşme gibi süreçler kamu harcamalarının artışında önemli rol oynamaktadır. İlk kez Wagner tarafından ortaya atılan bu yaklaşım, birçok literatürde *Wagner Yasası* ya da *Wagner Hipotezi* olarak adlandırılmaktadır (Ulutürk, Akyol ve Mert, 2016: 19).

Wagner, ülkelerin büyüme ve gelişmişlik düzeylerinin yükselmesiyle birlikte sosyo-ekonomik alanların gelişeceğini ifade etmiştir. Buda sosyal ve kültürel faaliyetlerin artışına neden olarak devletten beklenen hizmetleri arttıracaktır. Böylece kamu harcamaları etkilenerek kamu harcamalarının artacağını savunmaktadır (Güder, Yücekaya ve şenyurt, 2016: 49). Wagner, kamu harcamalarındaki artışı üç temel göstergeye bağlamaktadır. İlk gösterge, kamusal işlemlerin gerçekleşmesinde yaşanan artıştır. İkinci gösterge, gelirlerin artması sonucunda insanların sosyal ve kültürel alanlarda yaptıkları harcamalardan oluşan artışlardır. Son gösterge ise, teknolojinin gelişmesiyle iyileşen ekonomilerde gerçekleşen artışları oluşurmaktadır (etinkaya M., etinkaya A. ve Aksoy, 2017: 212).

Wagner, kamu harcamalarının milli gelire göre daha hızlı bir artış gösterdiğini savunmaktadır. Bu teoriye göre, kamu harcamalarındaki artış başlangıçta ekonomik büyümeyi artırarak geliştirmektedir. Daha sonra kamu harcamalarındaki artış ekonomik gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Bunun için Wagner, ekonomik büyüme oranını maksimum edecek bir kamu harcama oranının olması gerektiğini savunur. Bu oran *optimal kamu harcama boyutu* ya da kamu kesiminin *optimal büyüklüğü* olarak adlandırılmaktadır (Pamuk ve Dündar, 2016: 25). Ayrıca kamu harcamalarının gelişen ülkelerde toplumsal ilerlemenin sonucu olduğunu ileri srmştır. Bu toplumsal ilerlemeler uzun dönem değişikliklerin bir sonucu şeklinde-dir. Wagner, kısa dönemde değişiklikler konusunda

herhangi bir farklılığın olmadığını söylemiştir. Çünkü finansal zorluklar gibi bu değişikliklerin kamu harcamaları için bir sebep oluşturmayacağını savunmuştur (Bağdıgen ve Çetintaş, 2003: 58).

1.4.2. Peacock-Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi

A. Peacock- J. Wiseman 1961 yılında kamu harcamaları ile devlet tarafından elde edilen gelirlerle ilgili çalışma yapmışlardır. Kamu harcamalarındaki artışın kamu gelirlerindeki artış ile ilgili olduğunu açıklamaya çalışmışlardır (Akdoğan, 2009: 71). Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında organik bir bağ olduğunu ileri süren Peacock-Wiseman, vergi yükümlülüklerinin iki ayrı faktörün etkisi altında olduğunu ileri sürmüştür (Edizdoğan, 1995: 61).

Peacock-Wiseman, kamu harcamalarının uzun dönemde arttığı düşüncesini gözardı etmeden, kamu harcamalarının kısa dönemde de arttığı ile ilgili analizler yapmışlar ve bunu *Sıçrama Tezi* olarak adlandırmışlardır. Bu görüşe göre, kamu harcamalarında sürekli bir artış yaşanmamakta, belli zamanlarda basamaklı olarak bir sıçrama göstermektedir. Kamu harcamaları kısa dönemde artış göstermenin yanısıra azalabilmektedir. Dolayısıyla, kamu harcamaları sıçramalı bir seyir almaktadır. Bu sıçramalarının oluşmasının nedeni genellikle savaşlar, krizler ya da büyük doğal afetler gibi olağanüstü dönemlerdir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 38).

Özellikle savaş ve olağanüstü dönemlerde yaşayan insanlar normal dönemlerdekinden daha fazla vergi artışına katlandıkları için vergi gelirlerinin artması kamu harcamalarını da arttırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, olağanüstü durum ortadan kalksa bile kamu harcamaları ve gelirleri eski seviyelerine tekrardan gelmemektedir. Çünkü, halkın vergi yüküne alışmış olması hem harcamaları hem vergileri yüksek bir düzeyde dengelemesine sebep olacaktır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 183).

1.4.3. Maksimizasyon Yaklaşımı

A. Downs (1957), J. M. Buchanan (1962) ve G. Tullock'un (1962) gibi iktisatçılar konuyu pozitif yönleriyle ele alan kamusal harcamaların artışını siyasal bir çerçevede incelemişlerdir. Buna göre, demokrasi ile yönetilen ülkelerde hükümetler en yüksek yaşam standartlarına sahip olmaya çalışmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde yaşayan insanlar, elde ettikleri gelirlerini maksimum düzeye çıkarmak istemektedir. Bundan dolayı, kamu harcamaları artış göstermektedir (Akdoğan, 2009: 75).

Aynı şekilde, kamusal faaliyetlerin önemli temsilcilerinden biri olan J. Diamond; siyasetçilerin oylarını en yüksek düzeye getirebilme çabalarının, kamu harcamalarını arttıracaklarını savunmaktadır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 185). Bürokrasinin bütçe üzerine etkisi olduğunu savunan iktisatçılardan biri de Niskanen'dir. Niskanen'in geliştirdiği bürokratik verimlilik yaklaşımında, hükümet tarafından bürokratlardan alınan hizmetler sadece bürolardan sağlamaktadır. Kamu hizmetlerinin üreten bürokratlar daha fazla güç ve prestij elde etmek istediklerinden dolayı kamu harcamaları artmaktadır (Akman, 2012: 85).

1.4.4. Sosyal Refahın Artırılması Yaklaşımı

20. yüzyılın başlarında Pigou ve Dalton kamu harcamalarını refah teorileriyle birlikte açıklamaya çalışmışlardır. Sosyal refahın artırılması yaklaşımına göre, vergilerden sağlanan marjinal faydanın yarattığı sosyal fayda ile bunlarla oluşabilecek sosyal maliyetlerin denkleşmesiyle sosyal refah kamu harcamaları aracılığıyla en yüksek düzeye ulaşmış olacaktır. Yani; kamu harcamalarının sosyal refahı maksimuma yaklaştırdığı süre içerisinde kamu harcamalarının artırılması yoluna gidilmesi gerekmektedir (Akdoğan, 2009: 73).

1.4.5. Politik Aşamalar Tezi (Odle Tezi)

M. A. Odle'nin, I. ve II. Dünya savaşıdan sonra Karayip adalarındaki kamu harcamalarının gelişimini açıklamaya çalışan bir yaklaşımıdır. Odle (1975), devletin farklılaşan durumunu kamu harcamalarının oluşmasında en önemli etken olarak görmektedir. Bunun için üç temel dönemden bahsetmektedir (Durmuş, 2006: 262). Bunlar geleneksel dönem, geçiş dönemi ve bağımsızlık sonrası dönemleridir.

Birinci aşama (geleneksel dönem) sömürgecilik dönemi olarak görülmekte ve yabancı şirketlerin kendi çıkarları doğrultusunda kamu harcamalarını gerçekleştirdiğini söylemektedir. İkinci aşamada (geçiş dönemi) ülkeler, sanayilerini geliştirmek için vergi teşvikleriyle yatırımları arttırmayı amaçlamaktadır. Bu aşamada devlet, sosyal harcamaları attırarak özel sermayeyi desteklemektedir. Son olarak üçüncü aşamada (bağımsızlık sonrası dönem) ise; savunma, eğitim, sağlık gibi kamu harcamaları oldukça yüksek bir düzeyde yapıldığı belirtilmektedir (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 187).

1.4.6. Kamu Harcamalarının Artışı ile İlgili Diğer Görüşler

Kamu harcamalarının artışı hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan ilk görüş Richard A. Musgrave'ye aittir. Musgrave, 1890-1948 yılları içerisinde ABD'de oluşturduğu araştırmada kamu harcamalarının büyük bir kısmının askeri harcamalarından kaynaklandığını belirtmiştir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 38). Bununla beraber, Musgrave kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve kalkınmadan farklı bir şekilde etkilendiğini ve kamu harcamalarının düzenli olarak artmadığını belirtmektedir. Savaş gibi olağanüstü zamanlarda kamu harcamaları aşırı bir şekilde yükseldiğinden dolayı kamu harcamalarının artışında süreklilik bulunmamaktadır (Gül ve Yavuz, 2011: 75). Ayrıca, kamu harcamalarının milli gelire göre artan, sabit veya azalan bir seyir izleyip izlemediğinin, belirlenmesinin mümkün olmadığını ve kamu harcamalarından savaşla ilgili harcamalarının çıkarılması durumunda, kamu harcamalarının milli gelire oranla istikrarlı bir seyir izleyeceğini savunmuştur (Edizdoğan, 1995: 59). Kamu harcamalarındaki artışının en önemli nedeninin savunma harcamaları olduğunu söyleyen Francesco Nitti ile israfa sebep olan en büyük etmenlerden birinin savunma harcamaları olduğunu ileri süren H. Dalton ve Musgrave ile benzerlik göstermektedir (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 186). Nitti'ye göre, kamu harcamaları her ülkenin kollektif faaliyetlerinin en temel göstergesi sayılmaktadır. Hemen hemen bütün ülkelerin bütçesi, o ülkenin kollektif psikolojini göstermektedir (Edizdoğan, 1995: 57).

Diğer bir görüş ise Amerikalı bir iktisatçı olan Henry Carter Adams'dan gelmiştir. Adams (1898), kamu harcamalarının milli gelire oranla hem mutlak hem de nispi olarak arttığını ve bu artışın sürekli olduğunu savunmuştur (Akman, 2012: 80). Ayrıca, kamu harcamalarındaki artışı ile ilgili Wagner'in görüşlerine katılarak, harcamaların her ülke için farklı olacağı görüşünü ele almıştır. Çünkü kamu harcamalarındaki artıştan ötürü sosyal ve iktisadi etmenler bir ülkeden diğerine göre değişebilmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015: 38). Colin Clark ise 1940 yılında yazdığı ve 1951 yılında yayınladığı *Ekonomik Gelişme Koşulları* adlı eserinde hizmet endüstrisinde istihdamın eksik olduğundan dolayı nihayi talebin hizmet sektörlerine kayarak istihdamı arttıracığını belirtmiştir (Schettkat ve Yocarini, 2003: 3).

Clark (1951), aynı zamanda kamu harcamalarının milli gelire oranının ne kadar olması gerektiğini açıklamaya çalışarak, vergilerle elde edilen kamu harcamalarının milli gelirin %25'inden fazla olmaması gerektiğini savunmaktadır. Kamu harcamalarındaki

artışı açıklamaya yönelik son görüş, W. W. Rostow tarafından öne sürülmüştür. Rostow (1959), ekonomik gelişme ve bu gelişimin sağlanmasında devletin oynadığı rolün etkinliğini ve önemini açıklamaktadır. Üretim düzeyinin artırılması bakımından; hem mali kaynaklar hem de mali olmayan kaynaklarda devletin rolünün artması, kamu harcamalarının artmasına neden olacağını belirtmiştir (Akdoğan, 2009: 76).

Sonuç olarak, kamu harcamalarını analiz eden çok fazla model gelişmiştir. Bunlar, hem GÜ hem de AGÜ'lerin ekonomilerinde gerçekleşen kamu harcamalarının arz ve talep yönlerini dikkate almıştır. Dolayısıyla, kamu harcamalarındaki artışın hepsini açıklamada yetersiz kalmışlardır (Durmuş, 2006: 296).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, bütün ülkelerin ekonomi politikalarında yer alması gereken temel hedeflerden biridir. Çünkü mal ve hizmetlerde görülen üretim artışı olarak tanımlanan ekonomik büyüme, ülkelerin refah seviyelerindeki artışın en önemli göstergelerinden biridir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, tüm iktisadi faktörlerin oluşumu için temel bir makroekonomik göstergedir (Çetinkaya M., Çetinkaya A. ve Aksoy, 2017: 211).

2.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE TANIMI

Ekonomik büyüme kavramı, genel olarak bir dönemden diğer döneme kişi başına düşen gelirin artmasını ya da bir bütün olarak ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesini anlatmak için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle ekonomik büyüme, bir yıldan diğerine üretim miktarındaki artıştır ve bu artış reel artış olarak bilinmektedir (Eğilmez, 2014: 194). Ancak, ekonomik büyüme kavramının tanımı, iktisat literatüründe çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Zaman bakımından bir ülkede elde edilen mal ve hizmet miktarının artması ekonomik büyüme olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik büyüme bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmesini sağlayan en önemli unsurdur. Bundan dolayı hemen hemen her ülkenin başlangıçta en önemli amaçlarından biri, hızlı bir ekonomik büyümeye sahip olmaktır (Ünsal, 2009: 14-15).

Ekonomik büyüme ticaret politikalarından, teknolojik yatırımlardan, finansal piyasaların düzenlenmesini sağlayan politikalardan etkilendiği gibi fikri mülkiyet haklarından, vergilerden ve kanun oluşturan politikalardan etkilenmektedir (Snowdon ve Vane, 2012: 556). Üretilen mal ve hizmetlerin miktarındaki artışlar büyümeyi yaratmaktadır. Bu tarz artışlarda, fiyatlardaki artışlar söz konusu değildir. Ekonominin büyümesi üretimi artıracığından toplumun refah düzeyinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Üretimin artması tüketimi de arttıracığı için tüketim artışı refah düzeyini artıracaktır (Eğilmez, 2014: 194). Ekonomik büyümenin tanımı üretim artışının yanında iktisadi büyüme modellerinde belirtilen niteliksel özellikleri de kapsamaktadır. İstihdam, işsizlik, gelir dağılımı, doğal kaynakların kullanılması gibi konuların da ekonomik büyümenin tanımında bulunması gerekmektedir (Ünen, 2015: 38). Ekonomik büyüme kişi başı reel GSYH kullanılarak ölçülebilmektedir. Kişi başı reel GSYH, reel GSYH'nin

nüfusun büyüklüğüne bölünerek elde edilmesi sonucunda oluşmaktadır (Krugman ve Wells, 2011: 230).

Ekonomik büyüme kavramı bazen ekonomik kalkınma kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Literatürde çoğu zaman bu iki kavram karıştırılmaktadır. Aslında bu iki kavram arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kalkınma, milli gelir artışının yanında üretim faktörlerinin etkinliğinin değişmesi, sanayi sektörünün ihracattaki payının artması gibi yapısal değişiklikleri ifade etmektedir. Büyüme ise sadece üretimdeki ve milli gelirdeki artışları yansıtmak için kullanılmaktadır (Han ve Kaya, 2002 aktaran; Telek, 2013: 28). Kalkınma aşama aşama gerçekleşen bir süreç şeklindedir. Kalkınmada gelişim temel amaç olup elde edilen bütün yararlar toplumda yaşayan tüm gelir gruplarını etkilemektedir (Öcal, 2007: 401). İşgücü, doğal kaynaklar gibi tüm üretim faktörlerinin bir yıldan diğerine, kişi başına düşen reel gelirden daha fazla getirecek şekilde artması, büyüme ve kalkınmanın en önemli özelliğinden biri olmuştur (Acar, 2008: 10).

2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN TARİHÇESİ

İktisadi sistemlerin başlangıcından itibaren ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışan çeşitli modeller oluşturulmuştur. Klasik iktisadi dönem öncesinde yeralan merkantilizm ve fizyokrazi ekonomik büyümeyi sırasıyla kıymetli madenlere ve tarıma dayandırmışlardır. Merkantilizm, 15. yüzyılın ortalarından itibaren 18. yüzyılın ortalarına kadar hüküm sürmüştür. Bu dönemde Batı Avrupa’da özellikle İngiltere’de iktisat politikası olarak uygulanmıştır.

Merkantilist düşünce sisteminde ticari kapitalizmdeki gibi ekonomik zengilik ya da büyüme, ülkelerin ellerinde bulundurduğu altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin miktarıyla belirlenmiştir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için kıymetli maden miktarının arttırılması gerektiği savunulmuştur. Dolayısıyla Merkantilistler, sanayi ve ticarete olması gereken kuralların oluşmasına, dış ticaret bilançosunun fazla vermesine ve uluslararası ilişkilerde kendi ülkesinin politikalarını temel kabul edip kendi çıkarlarını koruyan politikalar uygulamaya dikkat etmişlerdir.

17. yüzyılın sonlarına doğru Merkantilist düşünce sistemine karşı çıkan Fizyokrat düşünce sistemi gelişmiştir. Fizyokratlar, büyümenin sanayi ile değil de tarım sektörünün öncülüğünde gerçekleşeceğine inanmışlardır. Ayrıca zenginliğin kaynağını tarıma bağlamışlar ve ekonomik faaliyetlerin doğal bir döngü şeklinde gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden devletin ekonomiye müdahale etmesinin gereksiz olduğuna ve

ekonominin kendiliğinden dengeye geleceğini savunmuşlardır (Berber, 2006: 49-50).

18. yüzyıl ve 19. yüzyıllara gelindiğinde Adam Smith (1776), David Ricardo (1817) ve Thomas Malthus (1798) öncülüğünde Klasik Büyüme Modelleri geliştirilmiştir. Klasik iktisatçılardan Adam Smith (1776), merkantilist düşünce tarzını reddederek iktisat literatürüne yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Smith, ülkelerin zenginleşmesini tasarruf, yatırım, işbölümü, eğitim ve sermaye oluşumu gibi değerlerin gelişmesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur (Skousen, 2010: 136). Daha sonra Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928) ve Joseph Schumpeter (1934) modern ekonomik büyüme teorilerinde kullanılan rekabetçi davranış yaklaşımları, sermaye birikimlerinin gerçekleşmesi, gelirle nüfusun artması, teknolojik yeniliklerin büyümeye olan etkisi gibi daha birçok temel sayılan unsurları oluşturmuşlardır (Parasız, 2003: 1).

Ekonomik büyüme geçmişinin temelini klasik büyüme modelleriyle başladığı öngörülmektedir. Fakat; o zamanlarda yaşanan gelişmelerden dolayı Merkantalizm ve Fizyokrasi dönemleri klasik büyüme modellerinin esas itibarıyla temelini oluşturmaktadır (Özmen, 2010: 82). Klasik akımdan sonra Keynesyen görüş hakim olmuştur. Keynes, ekonomik büyümeyi 1936 yılında yayınladığı *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi* çalışmasında ele almıştır. Bu çalışmasında Keynes yatırımların istihdam ve gelir artırıcı kısmına değinmiş, sermaye birikimi özelliklerini önemsememiştir (Savaş, 2000 aktaran; Celebcioğlu, 2011: 51). Ayrıca Keynes, eksik istihdamda da ekonominin dengeye ulaşabileceğini ve devlet müdahalesinin olmaması durumunda tam istihdamın tesadüfen gerçekleşebileceğini savunmuştur. Para politikalarının ekonomik dengeyi gerçekleştirmesinde tek başına yeterli olmayacağını bunun yanında maliye politikalarının da uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Seçme, 2010: 19).

Devletin ekonomiye müdahale edip etmemesi konusu ve bunun bütün etkileri tarih boyunca iktisatçılar için sürekli tartışma konusu olmuştur. Klasik İktisadi Düşünceyi savunanlar, devletin ekonomiye müdahale etmesinin sınırlı olması gerekliliğini ve devletin kaynaklarını özel sektörden çekmesi halinde piyasalarda aksaklıkların yaşanacağını hem fikirdirler. Dolayısıyla devlet ekonomiye müdahale etmek için harcama ya da vergiler gibi maliye politikası araçlarını kullanması halinde özel sektörün olumsuz etkileneceği görüşünü savunurlar (Tülümce ve Buyrukoğlu, 2013: 60). Klasiklerde, özel sektöre nazaran kamu sektöründe ekonomi payının sürekli artması durumunda harcamaların verimliliğinin ve etkinliğinin düşeceği inancı vardır. Buna bağlı

olarak ekonomik büyüme hızının durgunlaşacağına inanmaktadırlar. Böyle durumlarda, ya kamu sektörü etkin değildir ya da düzenleyici faaliyetler sisteme çok fazla bir maliyet bindirmiştir (Işık ve Alagöz, 2005: 64).

Klasiklerin bu görüşünü kabul etmeyen Keynesyen iktisatçılar ise maliye politikaları araçlarını ya da herhangi bir yatırımı gerçekleştirmek için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliğini savunurlar. Devlet, yatırım harcaması gibi harcamalar yapması durumunda özel sektör için teşvik edici bir özellik olacaktır. Böyle durumlarda piyasalar olumlu olarak etkileneceği için özel sektör yatırımlarını artıracak buna bağlı olarak milli gelirin artacağını savunmuşlardır (Tülümce ve Buyrukoğlu, 2013: 60). Keynesyen iktisatçılara göre, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemek ve kısa dönemde oluşabilen dalgalanmaları kontrol altına almak için yaratılan bir politika aracı olarak kullanılabilecek dışsal bir faktör olarak algılanmıştır. Wagner Yasası'nda kamu harcamaları içsel bir değişken olarak kabul edilmiş ve nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğu savunulmuştur. Keynes Yasası'nda ise dışsal olan kamu harcamalarındaki artışın milli gelirde bir artışa neden olacağı ve bundan dolayı nedenselliğin kamu harcamalarından büyümeye doğru gerçekleşeceği düşüncesi hakim olmuştur (Arısoy, 2005: 2).

1929 büyük dünya buhranı sonrasında Keynesyen düşünceler daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle Harrod (1939) ve Domar (1946) tarafından geliştirilen modern büyüme teorileri, yeni ekonomik büyüme teorilerinin gelişmesine olanak sağlamıştır (Berber, 2006: 50). 1950'li yıllardan sonra büyümeye en önemli katkıyı Robert Solow ve Swan yapmıştır. Solow-Swan (1956) modeline, Neo-Klasik büyüme modeli de denilmektedir. Modelde, ölçeğe göre sabit getiri kullanılmış ve çeşitli durumlarla büyüme hızının gelişeceği varsayılmıştır (Parasız, 2003: 1-2).

1980'li yıllara kadar Neo-Klasik model ekonomik büyümeye damgasını vurmuştur. Modelde ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak kabul gören teknoloji ve nüfus artış hızı dışsal olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda özellikle Paul Romer (1986) ve Robert Lucas (1988) tarafından içsel büyüme modeli geliştirilmiştir. Bu modelde ise, Neo-Klasik büyüme modelinin aksine teknoloji içsel olarak incelenmiştir (Taban, 2016: 36). Neo-Klasik anlayış, ülkeler arası büyüme farklılıklarını açıklama kısmında yetersiz kaldığında ise içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir. Bu büyüme modellerinde emek, sermaye gibi üretim faktörleri ile bir ülkenin elinde bulundurduğu

beşeri sermaye, ülkelerin birbirleriyle yaptıkları dış ticaret, ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma ve ülkelerin yaptıkları kamu harcamaları dikkate alınmıştır (Oktayer ve Susam, 2008: 146).

2.3. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Ekonomik büyüme, ülkelerin iktisadi ve sosyal refah düzeylerindeki artışın en önemli göstergelerinden biri olduğu için büyümeyi belirleyen faktörler oldukça önemlidir (Sezer ve Abasız, 2016: 89). Makroekonomik düzeyde üretim faktörlerinin geliştirilmesi uzun dönemde gerçekleşmektedir. Çünkü uzun dönemde işgücü, fiziksel ve beşeri sermaye, teknoloji gibi üretim faktörleri ancak iyileştirilebilir ya da arttırılabilir (Kibritçioğlu, 1998: 226).

Ülkelerin uzun dönemde ekonomik büyümesini belirleyen fiziksel ve beşeri sermaye, işgücü, girişimcilik, hükümet, nüfus, devlet yatırımları gibi daha birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en temel faktörler arasında ülkelerin sahip olduğu işgücü, fiziksel sermaye, doğal kaynaklardaki artışlar ile teknolojik gelişmeler olduğu söylenebilir (Taban, 2016: 31).

2.3.1. İşgücü

Ekonomik büyüme, işgücü miktarı ile işgücü kalitesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bir ülkenin çalışabilir yaştaki nüfusu o ülkenin işgücü arzını oluşturmaktadır. Nüfus, ekonomi üzerine gerek nitelik gerekse nicelik yönden dönüştürücü etki yaratır. Yani; üretim, bölüşüm ve tüketim gibi ekonominin oluşum sürecinde nüfus hem bu işlemleri gerçekleştirmekte hem de bu işlemlerden etkilenmektedir. Dolayısıyla, nüfusun artması arz açısından mal ve hizmetlerin üretimini kolaylaştıracak bir etki yaratmakta, talep açısından ise üretimin daha geniş pazarlara yayılmasını sağlayacaktır. Başka bir deyişle, nüfus artışına bağlı olarak oluşan işgücü artışı, emeğin marjinal verimliliğini ortalama verimlilikten daha fazla arttırmak koşuluyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Taban, 2016: 32). Nüfus artışına bağlı olarak işgücünde meydana gelen artışlar uzun dönemde ekonomik büyüme için olumlu bir etki yaptığı bilinmektedir. Çünkü nüfus artışı hem iç pazarın gelişmesini sağlayacak hem de nitelikli işgücü miktarının artmasına vesile olacaktır (Berber, 2006: 29).

Birçok ekonomist, işgücü kalitesinin büyüme için son derece önemli olduğu konusunda hemfikir olmuştur. Üretim artışını sağlayacak olan hemen hemen tüm

faktörler dışarıdan herhangi bir yolla alınabilmektedir. Fakat; iyi eğitilmiş, disiplinli, sağlıklı ve vasıflı işgücünün dışarıdan satın alınması oldukça zordur (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 407). Bu nedenle üretim faktörlerinin aktif üyesi olarak görülen işgücü, yalnızca insanların fiziki gücüne dayanmamakta aynı zamanda insanların fikirlerinden de yararlanarak, üretimde fikir gücünün kullanılmasını gerektirmektedir. Şüphesiz bir ülkenin nüfusunun tamamı işgücü olarak algılanmamakta ve nüfusunun tamamı üretim faktörü olarak kabul edilmemektedir. Örneğin; yaşlılar, çocuklar, öğrenciler ülke ekonomisinde emek özelliğini taşımamaktadır. Emeğin üretim faktörü olarak düşünülmesi için emeğin ülke nüfusunda çalışan veya çalışma isteği olan kişilerden oluştuğu bilinmektedir (Gürler, 2009: 32).

2.3.2. Sermaye

Sermaye, üretim esnasında insana yardımcı olan ve emekte elde edilen verimin artmasını sağlayan, doğal kaynaklar hariç her türlü üretim mallarını ve teknik donanımları ifade etmektedir (Eski, 2007: 20). Ayrıca, sermaye ülkelerin üretim yapabilmek için sanayi gereçleri, fabrika donanımları, makineler, ulaşım sistemleri ve araçları gibi daha birçok kaynağın oluşmasını sağlamaktadır. Bunlar daha çok fiziki sermaye olarak adlandırılmakta ve ülkelerin yatırım yapmak için üretim ve gelir seviyelerini arttırmasına yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı sermaye, büyümek isteyen ekonomiler için en önemli kaynaklardan biri haline gelmiştir (Taban, 2016: 32-33).

Sermaye, fiziki sermaye şeklinde olabildiği gibi beşeri sermaye şeklinde de olabilmektedir. Beşeri sermaye; bilgi, eğitim, beceri gibi özelliklerin üretim üzerindeki etkilerini arttırarak nitelikli işgücü anlamında kullanılmaktadır. Beşeri sermayenin önem kazanmasıyla beraber bu faktörler de sermaye kapsamına alınmış ve fiziksel sermayenin yanısıra beşeri sermaye olarak ifade edilmiştir. Beşeri sermayeye yapılan başlıca yatırımlar fiziksel sermaye, işgücü ve doğal kaynaklara yapılan yatırımları oluşturmaktadır. Ayrıca beşeri sermaye olmadan fiziksel sermayeye yapılan yatırımların getiri oranı düşük olabileceği düşünülmektedir. Örneğin; Hong Kong, Singapur, Güney Kore gibi ülkelerin ekonomilerinin gelişimi beşeri sermayelere yapılan yatırımların fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117-118).

Sermayenin doğada kendiliğinden olmaması ve sonradan üretilmesi açısından emek, doğal kaynaklar gibi diğer üretim faktörlerinden farklıdır. Bundan dolayı miktarının artırılması mümkün olmaktadır (Gürler, 2009: 33). Artan sermaye stoku

üretimin de artmasını sağlayarak yatırıma dönüştürür. Böylece semaye birikimi gerçekleşmektedir. Sermaye birikimi, kullanılmayan toprakları kullanıma açmak gibi yeni kaynakların oluşmasına veya varolan kaynakların daha verimli olmasını sağlamaktadır (Berber, 2006: 28-29).

2.3.3. Doğal Kaynaklar

Doğa, genel anlamda toprak, yeraltı ve yerüstü kaynakları kapsamakta ve hammadde, enerji kaynağı, tarımsal üretim alanları gibi birçok şekilde üretime katılmaktadır (Gürler, 2009: 31). Doğada bulunan ve insan ihtiyaçları için kullanılabilen ya da kullanılmaya hazır olan her türlü varlığa *doğal kaynaklar* denilmektedir. İnsan hariç toprak, su, orman, madenler gibi varlıkların tümünü doğal kaynaklar oluşturmaktadır.

Doğal kaynakların farklı çeşitleri vardır. Bunlar; yaşıyor-yaşamıyor, yenilenebilir-yenilenemez şeklide olabilmektedir. Örneğin; orman ve hayvanlar yaşıyor, fosiller ve minareller yaşamıyor doğal kaynaklardandır. Toprak, su, hava yenilenebilir kaynaklardan olmasına rağmen petrol, doğal gaz, madenler yenilenemez kaynakları oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme için doğal kaynaklar tek başına yeterli değildir. Ancak doğal kaynakların fazla olması ekonomiyi olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir (Taban, 2016: 34). Zengin petrol yataklarına sahip olan arap ülkeleri buna en iyi örnektir. Diğer taraftan doğal kaynakları çok az olan Japonya'nın, büyümedeki başarısı sadece kaynak zenginliğinin büyümede belirleyici olmayışını kanıtlamaktadır (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 407).

2.3.4. Teknoloji

Teknoloji, mal veya hizmetlerin üretilmesi için gerekli olan hertürlü bilgi, organizasyon ve teknikleri kapsamaktadır. Ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden birini teknoloji oluşturmaktayken, teknolojik yenilikler bir ekonomi için büyük öneme sahiptir. Örneğin; 19. yüzyılda buhar makinesinin icat edilmesi nehir yolu taşımacılığının ve demiryolu ağının gelişmesini sağlamıştır. 20. yüzyılda içten yanmalı motorların icat edilmesi havacılığın ilerlemesine yardımcı olmuştur (Taban, 2016: 35). Son yıllarda ise bilgisayar ve elektronik alanlarında sürekli gerçekleşen yenilikler hayatı oldukça kolaylaştırmaktadır (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 408). Bundan dolayı teknolojik gelişmeler üretimi arttırarak ekonomik büyüme üzerine olumlu etki yapmaktadır (Taban, 2016: 35).

Teknolojik ilerleme; nötr, işgücünden tasarruf eden ve sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişme şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Nötr teknolojik ilerleme aynı ölçüde girdi kullanılıp girdilerin kombinasyonunun değişmemesi şartıyla yüksek ölçüde çıktı elde edilmesiyle oluşmaktadır. İşgücünden tasarruf eden teknolojik ilerleme, işgücü kalitesinin artması veya işgücü becerilerinin yükselmesi ile teknolojik gelişmelerin sayesinde ilkel olan makinaların gelişmiş modern makina ve donanımlara dönüşmesiyle gerçekleşmektedir. Örneğin; bilgisayar ve telefon gibi elektronik aletler ya da ekonomik dokuma tezgahları gibi teknolojik gelişmeler işgücünden tasarruf eden teknolojik gelişme şeklindedir. Sermayeden tasarruf eden teknolojik ilerleme ise, elde bulunan sermaye mallarının daha etkin kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin; tarımsal üretim için kullanılan tahta sabanın yerini çeliğin alması, sermayeden tasarruf eden teknolojik ilerleme şeklindedir (Berber, 2006: 30-31).

Teknolojik gelişmeler sadece sanayide değil tarım sektöründe de önemli gelişmeleri sağlamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle makineleşmeye doğru giden tarımsal alanlarda insan ve hayvan gücünün yerini makinelerin alması, yeni tekniklerle üretimlerin gerçekleştirilmesi ekonomik büyümenin artmasında büyük rol oynamıştır (Taban, 2016: 35). Süphesiz teknolojik yenilikler ve buluşlar rastgele oluşmamış, küçük yenilik ve düşüncelerin birikimiyle ortaya çıkmıştır (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 408).

2.4. EKONOMİK BÜYÜME MODELLERİ

İktisat bilimini inceleyenler, ilk bakışta verilerin abartılmış olduğu hissi uyandırır. Bu anlamsız gelen öznelliğine rağmen ekonomik olaylar ve bulunan veriler bir düzen içinde sıralanmıştır. Daha sonra farklı ve temel konulardaki karmaşık ve anlamsız görülen olaylar, soyutlamalar yapılarak gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu sebeplerden dolayı ekonomik olayların arkasında yatan nedenleri ortaya çıkarabilmek için çeşitli modeller yapılmıştır. Araştırmacılar, bu modelleri oluşturduktan sonra analiz ederek gerçek dünyada yaşanabilecek ekonomik sorunları çözmeye çalışmışlardır (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 9).

Büyüme modelleri, iktisadi faaliyetlerin üretim faktörleri üzerinde sermaye stoğunu nasıl oluşturduğunu ve tasarruf oranlarının sermaye birikimini nasıl belirlediğini anlamaya yardımcı olmaktadır (Dornbusch, Fischer ve Startz, 2007: 57). Büyümenin kaynağını ekonomide meydana gelen etkilere göre; dışsal ve içsel büyüme modelleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Ekonomik büyümenin kaynağını ekonomide

meydana gelen dış etkilere bağlayan modellere *dışsal büyüme modelleri*, ekonomik büyümenin sürekliliğini gerçekleştiren faktörlerin ekonominin kendi içinden kaynaklandığını belirten modellere ise *içsel büyüme modelleri* denilmektedir (Kaya, 2006: 5). Genel anlamda ekonomik büyüme modellerini klasik, dışsal ve içsel büyüme modelleri şeklinde üç farklı grupta açıklamak mümkündür.

2.4.1. Klasik Büyüme Modelleri

18. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik büyümeyi açıklamak için ilk teorik model Adam Smith (1776), Thomas Malthus (1798) ve David Ricardo (1817) tarafından oluşturulmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda öncelikle Karl Marx (1867), sonralarında ise Joseph Schumpeter (1934) büyüme üzerine modeller geliştirmiştir.

2.4.1.1. Adam Smith: İşbölümü ve Büyüme

Adam Smith (1776), *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde geliştirdiği büyüme modeli, Smith'in işbölümü ve sermaye birikimini temel faktör olarak kabul etmiştir (Taban, 2016: 51). 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkan fakat, 19. yüzyılda Avrupa ve ABD'ye yayılan sanayi devriminde, Smith'in geliştirdiği büyüme modeli sanayi büyüme hızını ve işbölümünü belirgin bir şekilde etkilemiştir. Smith'e göre, emeğin verimliliğinin belirlenmesi için işgücü gereklidir. İşbölümünün artması ile emeğin verimliliğini artıracığı düşüncesi, işçi başına düşen üretim miktarının da artması anlamına gelmektedir (Ünsal, 2007: 39-40).

Adam Smith, ulusların zenginliklerini arttırmak için çalışkanlık, tutumluluk ve ihtiyatlılığının artırılması gerektiğini savunmuştur. Çünkü bu gibi erdemler bireyler için ilerlemenin kaynaklarıysa ulusların ilerlemesinin de kaynağı olmalarını savunmuştur. Merkantilist ve fizyokrasi sisteminin geçerli olduğu dönemlerde servetin kaynağını değerli madenler ve tarıma dayandırdığından, bütün ülkelerde sınırlı servet olduğunu ya da serveti artırmak için başka bir ülkeden servet almak olduğuna inanılırdı. Fakat; Adam Smith bu görüşü kabul etmeyerek ekonomik büyümenin temelinde tasarruf ve tutumluluk olduğunu savunmuştur. Bunun yanında işbölümünün önemine de değinmiş olup emek tasarrufu sağlayan teknoloji gibi bireysel faydaların gelişmesinin de ekonominin büyümesine katkı sağlayacağını belirtmiştir (Skousen, 2010: 136-137).

Ulusların zenginleşmesini sağlayarak işbölümünü harekete geçiren gücün mübadele etme gücü olduğuna inanan Smith, kişisel çıkarların mübadele etme gücünü

oluşturduğunu ve piyasa ölçeğinin bu gücün etkinliğini sınırladığını düşünmektedir. Yani; piyasanın büyümesi durumunda işbölümünün artacağını, küçülmesi durumunda ise işbölümünün azalacağını ortaya koymuştur. Ayrıca, işbölümünün sonucunda sermaye birikiminin meydana geleceğini de ifade etmiştir (Taban, 2016: 53-54).

2.4.1.2. Thomas Robert Malthus: Nüfus ve Büyüme

Thomas R. Malthus (1798), *Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme* başlıklı eserinde geliştirdiği büyüme modelini, nüfus ve hasıla-çıktı büyüme hızları arasındaki uyumsuzluktan oluşturmuştur (Ünsal, 2007: 51). Malthus'a göre, insanın biyolojik olarak üremesi geometrik ya da üstselsel (1, 2, 4, 16 gibi) bir artışa sebep olmuştur. Buna karşılık insan nüfusunu besleyen gıda maddelerinin üretimi aritmetik bir şekilde arttırmış ve insan nüfusunun sürekli olarak artması, gıda maddelerinin tüketimini hızlandırmıştır. Bundan dolayı, gıda maddelerin üretiminde yetersizlikler yaşanmıştır. Üreme hızının gıda üretim hızından fazla olması kıtlıklar, savaşlar, doğum kontrolleri gibi nüfus artışını sınırlayan eğilimler gerçekleşmesine sebep olmuştur (Tezel, 1997: 148).

Thomas R. Malthus gibi klasik iktisatçılar için ekonomik büyümede toprağın belirleyici olduğu görüşü oldukça önemlidir. Çünkü o dönemlerde üretimin büyük bir kısmı işgücü ve tarımdan elde edilen gelirlerle karşılanmaktaydı. Toprak bulma sorunu olmadığından dolayı sermaye kavramı da tam olarak gelişmemiştir. Fakat; ilerleyen zamanlarda üretim, nüfus ve işgücü arasında dengeli bir büyüme yaşanmamasından ve arazi alanlarının azalmasından dolayı reel ücretler azalmıştır. Malthus, nüfus artışlarının reel ücret artış seviyesinde olması gerektiğini savunmuştur. Eğer böyle olmasa nüfus sürekli artacak, bunun sonucunda gerçekleşen ücretler sürekli olarak düşecektir. Ücret azalmalarının devam etmesi halinde, ölümler yaşanacak ve böylece ücretlerde tekrardan bir artış meydana geleceğini söylemiştir. Bu görüş, iktisat alanında Malthus'un kötümser yaklaşımı olarak anılmıştır (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 409-410).

2.4.1.3. David Ricardo: Azalan Verimler, Bölüşüm ve Büyüme

D. Ricardo (1813), *Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri* adlı eserinde azalan verimler, fonksiyonel gelir dağılımı ve gelirin ücret, rant, kâr şeklinde bir büyüme modeli oluşturmuştur (Ünsal, 2007: 51).

Sanayi devriminin ilk zamanlarında tasarruf ve sermaye birikiminin artması ile yeni teknolojilerin sanayi sektöründe kullanılması verimi arttırdığından dolayı üretim

düzeyini arttırmaktaydı. Tarımda ise verim düşük olduğundan dolayı ücretler asgari geçim düzeyinde olmuştur. Bu koşullar altında Ricardo, nüfusun artmasıyla birlikte gıda maddelerine olan talebi arttıracığından tarımsal faaliyetlerin çok fazla olması gerektiğini söylemiştir. Tarımsal verimi arttırmak için öncelikle en verimli toprakların işlenmesi bundan sonra aşama aşama diğer toprakların üretime katılması gerektiğini savunmuştur (Acar, 2008: 61-62).

Ricardo'ya göre, büyüme sürecinde üretime katılanları üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; işçiler, girişimci-sermayederler ve toprak sahipleridir. Ricardo işçilerin ücret, girişimcilerin kâr, toprak sahiplerinin ise rant geliri elde ettiğini ileri sürmüştür. İşçiler, geçinmek için yaptıkları çalışma karşılığında ücret almaktadır. Girişimciler, tasarruf yapmak için sermaye birikimi ve yatırım yapmaktadır. Toprak sahipleri ise toprağın kullanılıp işletilmesinden dolayı rant geliri sağlamaktadır (Taban, 2016: 65). İki eşit sermaye ve işgücü miktarının yarattığı ürünler arasında gerçekleşen fark rantını oluşturmaktadır (Kaynak, 2011: 28).

2.4.1.4. Karl Marx: Sosyalist Büyüme

Karl Marx (1867), sosyalist büyüme modelinin oluşmasında büyük öneme sahiptir. Bu modelde kapitalist sistemde birikim, artık değerden kapital elde etmek için yapılmaktadır. Sermaye birikimi oldukça önemli sayılmakta ve sermaye birikiminin artmasıyla birlikte kapital stokunun büyümesi gerçekleşmektedir. Böylece emek daha fazla sermayeyle kullanılacağından dolayı emeğin verimliliğinin artması sağlanacaktır (Acar, 2008: 67). Emek verimliliğinin artmasıyla kapitalist sistem yerini sosyalist sisteme bırakacağı savunulmaktadır. Böylece büyümenin sürdürülmesi için üretimde kullanılan araçlar kamuya devredilecektir. Sosyalist sistemin oluşmasıyla maddi anlamda kullanılan üretim araçlarının büyük bir çoğunluğu kamu malı olarak sayılmaktadır. Merkezi otorite üretim, tüketim gibi temel olguları gerçekleştirmektedir (Özmen, 2010: 86).

Marx, büyüme hızını ve kâr teorisini açıklayabilmek için farklı oranlar kullanmıştır. Bunlar; sırasıyla sermaye (k), artı-değer oranı (s'), sermayenin organik bileşimi (c') ve kâr oranı (p')'dır. Sermaye, üretim sürecinde kullanılan bina, makine gibi mallara yapılan harcamalar ve hammadelere yapılan ödemelerin oluşturduğu sabit sermaye (c) ile üretimi gerçekleştirmek için işgücüne yapılan harcamaları oluşturan değişen sermayenin (v) toplamıdır. Artı-değer oranı, işgücünün oluşturduğu artı değer (s) ile değişen sermaye (v) arasındaki oranı açıklamaktadır. Sermayenin organik bileşimi,

kapitalistin elinde olan makineleşme oranını belirtir ve sabit sermayenin değişir sermayeye olan oranını ifade eder. Kâr oranı ise üretimin gerçekleşmesinden sonra elde edilen kâr ile sermaye (sabit ve değişir sermaye) için yapılan harcamalar arasındaki ilişkidir. Kapitalist sistemde toplam kâr, artı değere eşit olduğundan dolayı, $p = s$ denklemi elde edilmektedir. Bunun sonucu olarak kâr oranı; $p' = s / c + v$ şeklinde olmaktadır (Berber, 2006: 91-92).

Marx'a göre, zamanla kâr oranı, sermayenin organik bileşimiyle ters orantılı bir ilişki içerisinde olmasına rağmen artı değer oranıyla doğru orantılı bir ilişkisi vardır. Yani kâr oranı arttıkça sermayenin organik bileşimi düşer buna istinaden artı değer oranında artışlar meydana gelir. Tüm bunların sonucunda toplam kâr, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimine bağlı kılınmıştır (Taban, 2016: 73). Ayrıca, Marx kapitalizmin temel niteliği sermaye ve emek arasındaki ilişkilerden kaynaklandığını savunmuş ve sermaye birikiminin sürekli olması gerektiği belirtilmiştir. Sermaye birikimini artık değer üretimine bağlamış ve sermaye birikiminin olmaması durumunda ekonomik büyümenin gerçekleşmeyeceğini savunmuştur (Kaynak, 2011: 42).

2.4.1.5. Joseph Schumpeter: Yenilikler ve Büyüme

J. Schumpeter (1934), Marx'ın düşüncelerinden oldukça etkilenmiş ve tarihsel yöntemle Marx'ın görüşlerini tamamlamıştır. Fakat, Marx ile Schumpeter arasında büyük farklılıklar vardır. Marx'a göre sistem başarısızlığından dolayı yıkılmaya yüz tutmasına rağmen, Schumpeter sistemin başarısı ile sistemin son bulacağını ileri sürmektedir. Yani, iktisadi gelişme seyrinde yoksulluğun aksine refah sürekli artacak ve refahın artması gelecekte sistemin çökmesine neden olacaktır (Taban, 2016: 77). İşçilerin refaha kavuşması kapitalistlere karşı birer rakip gibi davranmayı sürdürecektir ve özgürlük isteyen aydınların yapmış olduğu eleştiriler sermayedarlerin ve girişimcilerin yıpranmasına sebep olacaktır (Acar, 2008: 75).

Schumpeter'in iktisadi büyüme için geliştirdiği modelde temel iki olgu vardır. İlk olarak yenilikler, ikincisi ise müteşebbislerdir. Yenilikler, üretim faktörlerinin farklı bir kombinasyonu şeklinde tanımlanmaktadır. Müteşebbisler ise, yenilikleri uygulayan ve kapitalizmi dinamikleştirerek sürekli değişmesini sağlayan kişilerdir. Schumpeter, büyümenin gerçek nedenini müteşebbislerin yapmış oldukları yenilikler olarak görmektedir. İktisadi anlamda müteşebbislerin tarafından yapılan yenilikler belirli alanlarda monopol konumuna gelmesi ve kâr elde edilmesi, büyümenin gerçekleşmesini

sağlamaktadır (Ünsal, 2007: 77).

Schumpeter (1926), teknolojik gelişmeleri her zaman dışsal etkilere bağlamıştır. Yenilik ve girişimciliğin dışında icat ve yaratıcı yıkıcılık gibi kavramları yeniden gündeme getirerek belirgin niteliklerinin ön plana çıkarılmasını sağlamıştır (Kibritçioğlu, 1998: 210). Yaratıcı yıkımın, zayıflayan sektörlerin yıkılmasıyla oluştuğunu ve ekonomilerde yeniliklerin ortaya çıkmasını sağladığı evrimsel bir süreç olarak nitelemiştir. Teknolojik gelişmelerin sonucunda oluşan bu süreç, ekonomik büyümeyi ve yapısal değişimleri sağlamaktadır (Justman ve Teubal, 1991 aktaran Diler, 2011: 46).

2.4.2. Dışsal Büyüme Modelleri

Dışsal büyüme modelleri içerisinde geleneksel model olarak adlandırılan Harrod-Domar Modeli ve Solow Modeli'ne değinilecektir.

2.4.2.1. Harrod-Domar Modeli

Roy F. Harrod (1939) ve Evsey D. Domar (1946) tarafından birbirinden bağımsız olarak geliştirilen bu model iki ekonomistin adları olan Harrod-Domar Modeli olarak literatürde yerini almıştır. Modelde yatırımın, üretim kapasitesini artırmasının yanında gelir arttırıcı etkisinin olduğu da analiz edilmiştir (Öcal, 2007: 403). Başka bir deyişle yatırımların artması başlangıçta üretim kapasitesini etkileyerek üretimin artmasına neden olacaktır. Bu etki temelde ekonominin arz yönüyle ilişkili olmuştur. Bundan sonra üretim arttıkça gelir düzeyinin artmasını sağlayarak gelir etkisini oluşturacaktır. Bu etki ise ekonominin talep yönüyle ilişkilidir (Berber, 2006: 109).

Harrod tarafından 1948 yılında yayınlanan *Dinamik Bir İktisada Doğru* adlı kitabında büyümeyle ilgili sorunsalları merkezi bir biçimde ele almakta ve dinamik düşünme sistemi olarak anlatmaktadır (Tezel, 1997: 182). Harrod, *Dinamik Teori*'de yatırımların, sermaye birikimi etkisini toplam talebi gözardı etmeksizin dikkate almıştır. Bundan dolayı büyüyen bir ekonomide piyasa mekanizması otomatik olarak tam istihdam seviyelerinde dengeye gelip gelmediğini araştırmıştır. Başka bir deyişle, Keynes'in, *Genel Teori*'de bahsettiği büyümeyen-statik bir ekonomi için oluşturduğu tezde büyüyen-dinamik bir ekonominin mümkün olup olmadığını incelemiştir (Ünsal, 2007: 84). Üretimde sermaye ve emek girdileri kullanılarak oluşturulan Harrod-Domar modeli, $Y = F(K, L)$ şeklindedir. Kullanılan üretim fonksiyonunda;

Y = Toplam Çıktı,

K = Sermaye,

L = Emeği ifade etmektedir.

Üretim fonksiyonu, belirli bir miktar çıktı üretebilmek için ne kadar girdi kullanılması gerektiğini açıklamaktadır. Üretim fonksiyonu, üretim miktarı ile üretimde kullanılan faktörler arasındaki ilişkinin hangi derecede olduğunu ve hangi yöne doğru olduğunu göstermektedir. Harrod-Domar modeli, sabit oranlı üretim fonksiyonu olarak varsayılmıştır. Bir birim üretim için gerekli olan işgücü (u), sermaye ise (v) olarak alınmaktadır. Sermaye-işgücü birleşim oranı sabit kabul edilerek, v/u 'ya eşitlenmiştir (Parasız, 1998 aktaran Fikir, 2010: 27). Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için sermaye stokunun artması gerekmektedir. Sermaye birikimi yatırımların artmasıyla artmaktadır. Yatırımların artması ise üretimi artıracığından dolayı reel GSYH artacaktır (Eğilmez, 2014: 200).

Harrod-Domar modelinde, bir ülkenin ekonomik büyüme hızı belirlenirken marjinal tasarruf oranı ve sermaye/hasıla katsayı gibi iki olgu büyük öneme sahiptir. Bu modelde, sermaye/hasıla katsayısı oranı veri olarak kabul edilmiş tek girdi olarak düşünülmüştür. Yani sermaye üzerine herhangi bir emek ilavesinin üretimi arttırmayacağı kabul edilmiş, emek ile sermaye arasında farklı bir ikame aranmamıştır. Girişimcilerin davranışları önemli kılınarak, bağımsız değişken olarak nüfus analize dahil edilmiştir. Burada sermaye stokuyla üretimin büyüme haddi arasında belirli bir oranın korunması aşamasında tam istihdam dengede olacaktır (Öcal, 2007: 402-403). Bu model birçok yönden eksik olması nedeniyle eleştirilse de ekonomi üzerine yatırımların etkilerinin daha iyi görülmesine sebep olmuştur (Fikir, 2010: 26).

2.4.2.2. Neo-Klasik Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme modeli sermaye stoğunu ve sermaye stokunun tasarruflarla olan bağlantısını incelemektedir. Bu alana katkı sağlamış olan en önemli kişilerden biri Robert Solow'dur. Bundan dolayı bu modele kısaca Solow modeli de denilmektedir (Ünsal, 2009: 38). Solow (1956), büyüme modeli farklı ekonomik değişkenlerin iktisadi durağan durumunu hangi yönde etkilediğini incelemiştir. Modelde, var olan durumundan durağan duruma nasıl geçildiği incelenmekte ve teknolojik ilerlemeler modele eklenmektedir. Modelde, işgücü en önemli etken olarak belirlenmiş ve teknolojik gelişmenin uzun dönemde büyümeyi gerçekleştireceği düşünülmüştür (Dornbusch, Fischer ve Startz, 2007: 66). Bu düşünce, Solow büyüme modelinin temel amacı olarak

görülmektedir. Ayrıca modelde, büyüme süreçleri her ülke için hem fiziksel bir sermaye birikimi hem de durağan durum altında üretim deneyimi şeklinde iki deneyimle gerçekleşmekte olduğu savunulmuştur (Yeldan, 2011: 111). Kişi başına düşen hasılda meydana gelen artışların sebebi olarak da teknolojik gelişmeler gösterilmiştir (Ünsal, 2009: 38). Solow büyüme modelinde sermayenin çıktı üzerine olan etkileri dikkate alınmaktadır. Bunun yanı sıra çıktının da sermaye üzerine olan etkileri oldukça önemli sayılmıştır. Bu etkiler incelenirken üretim fonksiyonlarının tamamı ölçek bakımından sabit getiri olarak ele alınmıştır (Öcal, 2007: 405). Bundan dolayı tüm girdilerin iki kat artırılması durumunda, çıktının da iki katına çıkacağı kabul edilmektedir.

Genel anlamda Solow modelinde kullanılan üretim fonksiyonu;

$Y(t)=F[K(t), A(t), L(t)]$ şeklindedir. t zamandaki üretim fonksiyonunda;

Y = Çıktı,

K = Sermaye,

L = Emek,

A = Teknolojiyi ifade etmektedir.

Bu şekilde modelde yer alan teknoloji faktörü *işgücü artışı* olarak kullanılmaktadır (Özmen, 2010: 96-97). Solow modelinde, ekonominin belli dönemlerinde işçi başına yatırım düzeyi ile sermaye birikiminin birbirine eşit olduğu zamanlarda durağan durum olgusunun geçerli olduğu varsayılmaktadır. Durağan durumda sermaye stoku ve işgücü stoku artmasına rağmen işçi başına büyüme sıfır şeklinde olmaktadır. Ayrıca tasarruflar da bu modelde oldukça önemli bir yere sahiptir. Tasarrufların büyüme üzerine etkisi direkt olarak durağan durum sermayesini ve çıktı düzeyini etkilemektedir (Öcal, 2007: 405). Başka bir deyişle durağan durumda, işgücü başına çıktının değişmemesinin sebebi olarak işgücü başına sermayenin değişmemesidir. Ayrıca, durağan durumda belirtilen bu iki olguda bir denge değerine ulaşır ve değişmeyen belirli bir düzeyde kalmış olur. Sermaye amortismanları ve nüfus artış hızı aynı oranda artması halinde işgücü başına sermayede bir değişiklik olmamakta ve böyle bir durumda işgücü başına tasarruf sermaye genişlemesine eşit olacağı için $\Delta k = 0$ olmaktadır.

Böylece $sy = (d + n) k$ şeklinde bir durağan durum denklemi elde edilmektedir.

Bu denklemde;

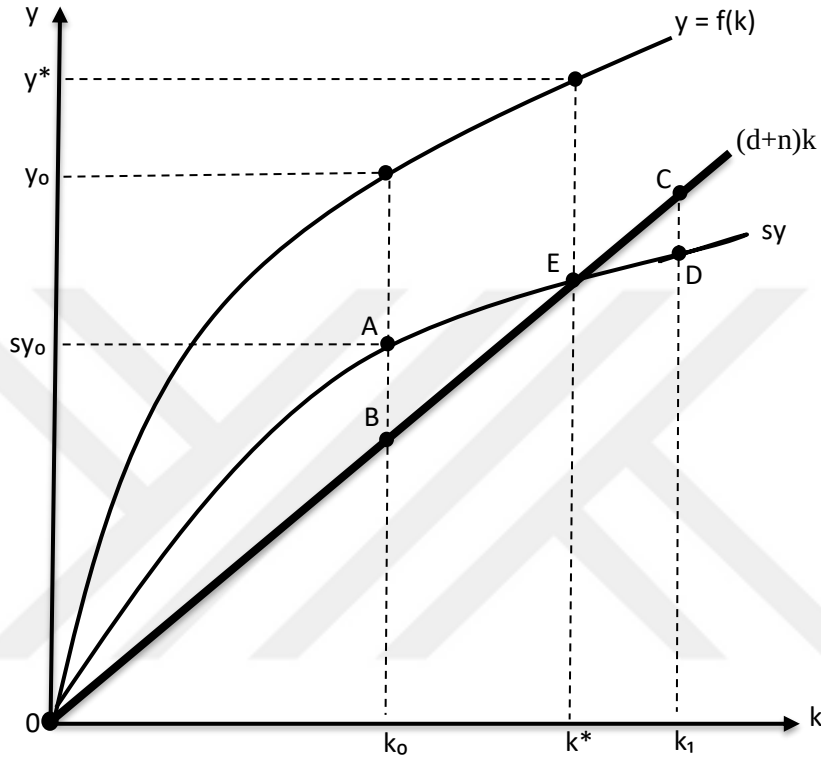
sy = Durağan durumdaki tasarruflar

dk = Sermaye amortismanları

nk = İşgücüne yeni katılan çalışanları ifade etmektedir.

Denklemden belirtilen sy , dk üzerine denge sağlamakta ve nk için gerekli olacak olan sermayeyi tam olarak karşılamaktadır (Taban, 2016: 116).

Şekil 1 : Durağan Durum Dengesi

Kaynak : Taban (2016); İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller, Bursa

Şekil 1.'de, E noktası durağan durum düzeyini belirtmektedir. Bu noktada durağan durum işgücü başına sermaye stoku k^* kadar sermaye-işgücü oranına ulaşacaktır. Böylece tasarruflar, amortismanlara ve işgücü artışlarına yetecektir. E noktasında K (sermaye)'nin büyüme hızı L (emek)'nin büyüme hızına eşit olduğundan dolayı, burada hem sermayenin büyüme hızı (k) hem de emeğin büyüme hızı (y) değişmemektedir. E noktasının sağında ve solunda durumlar farklılaşmaktadır. Durağan durumu gösteren k^* 'nin solunda sermaye işgücü oranı olan k 'nin değeri düşük olduğunda (k_0 seviyesinde) tasarruflar yatırımlardan daha yüksek olmakta ve sy eğrisi $(d+n)k$ doğrusunun AB arası kadar üzerinde yer almaktadır. Böyle bir durumda tasarrufların artması k 'nin artmasına neden olacağı için süreç E noktasına gelinceye kadar devam edecektir. Bunun tersi durumunda yani; sermaye işgücü oranı k_1 seviyesinde olduğunda, bu sefer sy eğrisi CD arası kadar

bir mesafede $(d+n)k$ doğrusunun altında olmaktadır. Bu durumda tasarruflar yatırım gereksiniminden daha az olacağı için sermaye işgücü oranı sola doğru kayarak tekrardan E noktasında durağan durumu sağlamaya çalışacaktır (Taban, 2016: 117-119).

Neo-Klasik büyüme modeli farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan en önemlisi, tasarruf oranlarının yükselmesi durağan büyüme oranlarında değişiklik yapmamakta fakat sermaye oranını arttırarak gelirin durağan durumunu yükseltmektedir. Üstelik modelde yakınsama öngörüsü vardır. Burada farklı iki ülkenin nüfus artış hızı, tasarruf oranları ya da üretim fonksiyonları aynıysa kuşkusuz bu iki ülke aynı gelir düzeyine sahip olacaktır. Bundan dolayı fakir olan ülkelerin sermayeleri daha az olduğu için yoksul kalmışlardır. Bu yoksulluğu gidermenin bir yolu zengin ülkelerin teknolojilerinden faydalanmaktır. Diğer bir yol ise, fakir ülkeler zengin ülkelerin tasarruf oranları kadar tasarruf gerçekleştirmesi halinde zengin ülkelerin ekonomilerine yetişeceği öngörüsüdür (Dornbusch, Fischer ve Startz, 2007: 76). Ayrıca modelde ekonomik büyüme teknolojik gelişmelere bağlı kılınmış, fakat burada teknoloji dışsal olarak algılanmıştır (Mankiw, Phelps ve Romer, 1995: 280).

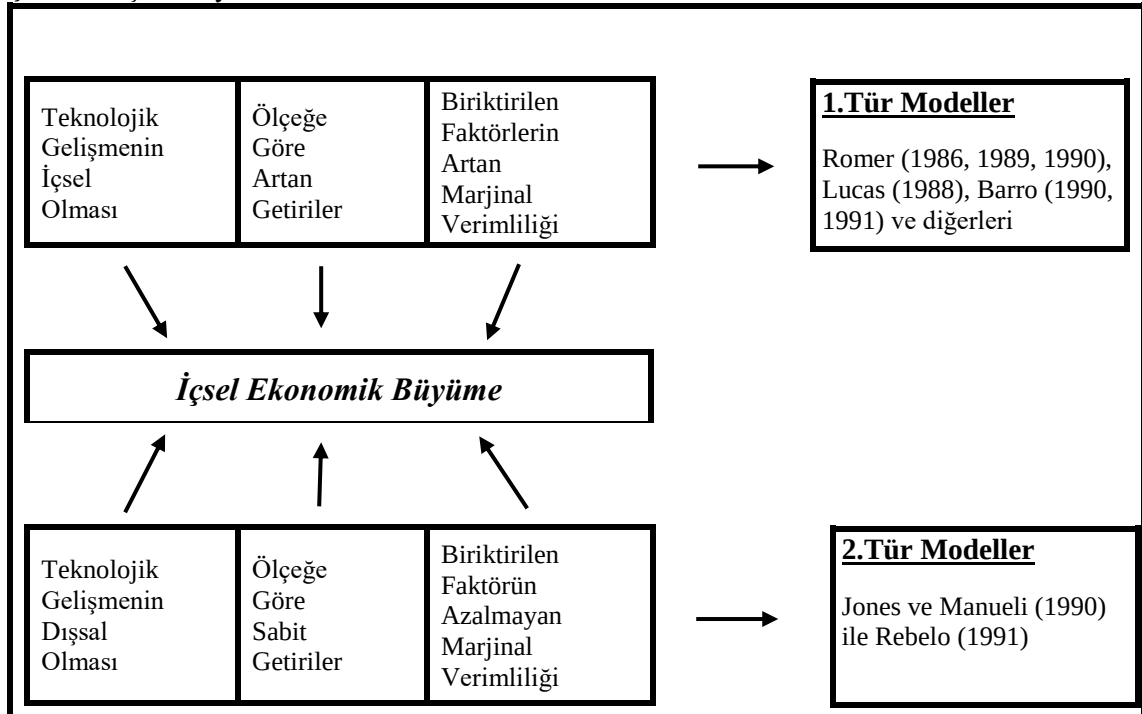
Neo-Klasik büyüme modeli sonuç olarak; tüm ülkelerde teknoloji seviyelerinin aynı olduğu düşüncesiyle gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin uzun dönemde gerçekleşen reel büyüme oranlarının yine aynı seviyelere yaklaşacağını bildirmekte ve bu oranın da sıfır olduğunu kabul etmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 214). Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde sermaye birikiminin emek gücünden daha hızlı artması tezine dayandığından, işçi başına hasılayı arttırmak için işçi başına sermayeyi arttırarak işçi verimliliğini arttırmak gerekli görülmüştür (Yeldan, 2011: 112). Üstelik modelde, işçilerin faydalarını en üst düzeye çıkaran emek arzı ile firmaların kâr maksimizasyonunu sağlayan emek talebinin birbirleri ile kesiştiği noktada denge kurarak, emek piyasasının sürekli kendini yenilemesi sağlanmaktadır (Ünsal, 2009: 31).

2.4.3. İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modeli, her ne kadar neoklasik büyüme modelinin uzantısı olarak görülse de, neoklasik büyüme modelinde ekonomik büyüme iktisat dışı faktörlerle ilişkili olurken, içsel büyüme modelinde ekonomik büyüme iktisat içi faktörlere dayandırılmıştır (Acar, 2008: 127). Bu bağlamda Paul Romer (1986) ve Robert Lucas (1988) tarafından geliştirilen bu teori, Solow modelinden hareket ederek teknolojik gelişmeleri incelemiştir. Model için önemli olan uzun dönemde piyasalarda meydana gelen büyüme de teknolojik

gelişmelerin nasıl ortaya çıktığı olgusudur. Solow modelinde dışsal olarak incelenen teknolojik gelişme, bu yeni büyüme modelinde içselleştirilmiştir (Ünsal, 2009: 38). Aynı zamanda teknoloji gibi büyüme hızı da iktisat içi faktörlere bağlanmıştır. Burada büyüme hızını etkileyen hükümet politikaları ya da ekonomik olgular gibi farklı durumlar söz konusudur. Bu davranışların olması uzun dönemde büyüme hızını etkilemektedir (Öcal, 2007: 406). İçsel büyüme modelleri, ekonomik koşulların kendi iç dinamikleri içerisinde belirlendiğini kabul ederek büyümeyi artırıcı faktörlerin nasıl oluşacağını açıklamaktadır (Ercan, 2000: 135). İçsel büyüme modelini savunan iktisatçılar, kamu politikalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini ve bu büyümeyi etkileyen sektörlerin önemini açıkça belirtmişlerdir. Bunlardan başlangıçta beşeri sermayeye değinen Lucas (1988), Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) çalışmalarının önemini vurgulayan Romer (1986), kamu harcamalarının getirisini savunan Barro (1990) ile finansal sektörlerin yüksek getiri sağlayacağını ileri süren Pagano (1993) önemli çalışmalar yapmışlardır (Kar ve Taban, 2003: 149). Ayrıca, Jones (1990) ve Manueli (1990) ile Rebello (1991), sermaye stokunun artmasının sermaye getirisini azaltmayacağı düşüncesine dayanan AK Modelini geliştirmiştir. Barro (1990) ise uzun dönemde büyüme sadece bu faktörlere bağlı olmadığını kamu harcamalarının yapısına göre değişiklik gösterebileceğini savunmuştur (Barro, 1990: 121).

Şekil 2 : İçsel Büyüme Modellerinin Türleri

Kaynak: Kibritçioglu, 1998: 218.

Şekil 2.'ye göre, Romer'in 1893 yılında doktora tezi için yaptığı çalışmalar birinci türdeki içsel büyüme modellerinin temeleini oluşturmaktadır. Ayrıca Lucas'ın beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan dolayı yaşanan taşmalar ile Barro'nun (1991) kamusal altyapı faaliyetlerini gerçekleştirmek için yapılan yatırımlarda oluşan taşmalar üretim faktörlerinin marjinal verimliliğini artırmasını sağlayarak, ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında içsel ekonomik büyümeyi oluşturacaktır. İkinci tür büyüme modellerinde ise içsel ekonomik büyüme, teknolojik yeniliklerin dışsal olması halinde herhangi bir sorun yaşanmayacağı ve ölçeğe sabit getiri koşuluna dayanarak, biriktirilen faktörlerin ya sabit kalması ya da artmasıyla gerçekleşecektir (Kibritçioğlu, 1998: 219).

İçsel büyüme modellerinde bilgi ve beceri öncelikli hale gelerek fiziksel sermayenin yanında beşeri sermaye de eklenmiştir. Böylece sermaye daha fazla önemsenmiştir. Ayrıca, fiziksel sermayenin beşeri sermaye üzerine olumlu etki yapacağı ön görülerek fiziksel sermayede yaşanacak artışların beşeri sermayeyi de artıracığı kabul edilmiştir (Özel, 2012: 70).

Son yıllarda finansal piyasa tasarruflarının en kârlı olduğu zamanlarda tahsis edilmesi içsel büyüme modelleri aracılığıyla önemsenmekte ve teorik olarak uygulanmaktadır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 36). Modelde insanların daha fazla kâr etmeleri amaçlanmıştır. Çünkü insanlar teknolojinin yardımıyla yeni bir buluş ya da yeni bir seçim yaptığında genellikle kâr etmeye yoğunlaşırlar. Bu yüzden insanlar yeni birşeyler yaratma arayışında olur ve üretimin daha iyi nasıl yapacağının yollarını araştırırlar (Parasız, 2000: 291).

Tablo 3 : Başlıca Büyüme Modelleri ve Özellikleri

Büyüme Modeli	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Modelleri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T. R. Malthus (1799)	İşbölümü, Artık değerin yatırıma dönüşmesi,	Sınırlı Büyüme, Tarımda azalan verimler kanunu nedeniyle sınırlı büyüme, Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Karl Marx (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kâr oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler Demeti	Kararsız Büyüme, Kararsız Denge
Dışsal Büyüme Modelleri R. Harrod (1939) E. Domar(1946) R. Solow (1956)	Tasarruf ve yatırımlar Nüfus ve teknolojik gelişme dışsal	Kararsız Denge Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
İçsel Büyüme Modelleri P. Romer (1986), R. Lucas (1998), R. Barro (1990), Jones (1990), Manueli (1990), Rebello	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi, mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi, tarihsel geçmişin dikkate alınması

Kaynak: Berber (2006); İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Trabzon, Derya Kitabevi, 52.

Tablo 3.'te, belirtilen büyüme modellerinde özellikle büyümenin kaynaklarına ve büyümenin hangi türde geliştiğine kısaca değinilmiştir. Temelde Adam Smith (1776) ve David Ricardo (1817) gibi iktisatçılarla başlayan klasik büyüme modeli sonrasında R. Harrod (1939) ve E. Domar (1946) tarafından dışsal büyüme modelleri oluşturulmuştur. Son yıllarda ise yeni ve modern büyüme modelleri özellikle P. Romer (1986) ve R. Barro (1990) ile geliştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kamu kesiminin ekonomik büyümeye etkisi konusunda iki temel düşünce hâkimdir. Bunlardan birincisi, kamu harcamalarının yeterli seviyede olması bir ülkenin ekonomik durumunu geliştirmekte ve ekonomik faaliyetlerin yeterli düzeyde yapılmasını sağlamaktadır. İkinci olarak, kamu harcamalarının çok fazla yapılması, ekonomik faaliyetlerin özel sektörden kamu sektörüne doğru akmasına sebep olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Schaefer, 2006: 1).

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU HARCAMALARININ DURUMU

Ekonomik faaliyetlerin oluşması, arz ve talep, üretim ve tüketim, alış ve satış ilişkilerin gerçekleşmesiyle meydana gelmektedir. Tüm bu ilişkiler kamu maliyesinde *mali olay* olarak adlandırılan, gelir ve gider ilişkisini oluşturmaktadır. Kamu harcamaları mali açıdan ekonomi üzerine çok farklı şekillerde etki etmektedir (Üçler, 2011: 21). Bu yüzden kamu harcamaları, ekonomide kamu kesiminin önemini vurgulaması bakımından en temel maliye politikalarından birini oluşturmaktadır. Dünyadaki ülkelerin ekonomik durumunu etkileyen değişimlerden dolayı, uygulanan ekonomi politikaları ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Türkiye’de ise ekonomi politikaları gerekli kılınmış ve uygulanan politikalarda değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur (Caymaz, 2016: 47).

Türkiye’de, 1970’li yılların başında ekonominin ilk defa enflasyonla karşılaşması, siyasi anlamda var olan sorunlar, hükümetlerin koalisyon kurmak için yaşadığı başarısızlıklar ve dünya genelinde oluşan petrol krizi ekonomik büyümeyi yavaşlatmış ve büyüme oranı bu dönemlerde düşmeye başlamıştır. 1970 yılından sonraki zamanlarında uygulanan politikalar, dünya üzerindeki değişimler ve Türkiye ekonomisinde yaşanan siyasi olgular, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyerek ekonomik büyümenin zayıflanmasına sebep olmuştur. 1980’li yılların başlarında yaşanan dışa açık piyasa ekonomisine geçiş ve siyasi istikrarın yeniden kazanılması ile ekonomik büyüme oranı yükselişe geçmiştir. 2000’li yıllardan sonra ise, yapılan yeni düzenlemelerle ekonomik büyümenin yönü tamamen değişerek kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır (Oktayer ve Susam, 2008: 156-158). Türkiye’de yeni oluşturulan Enflasyonla Mücadele Programı, kısa dönemde faiz oranlarını etkileyerek, faiz oranlarının düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla düşen faiz oranları, insanların tüketimlerinin artmasını tetiklemiştir. Böylece

enflasyonda tekrardan artışlar yaşanmıştır. Bu dönemlerde bazı haberler özellikle bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredileceği düşüncesi, bankaların kredi hatlarını azaltması sonucunda, piyasada likidite daralması meydana gelmiştir. Aynı zamanda yabancı yatırımcılar, ellerindeki hazine kâğıtlarını hızlı bir şekilde satarak faizler üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) da etki etmesiyle Merkez Bankası'nın (MB) likidite genişletme işlemini hızla gerçekleştirememesinden dolayı faizlerin daha yüksek seviyelere çıkmasını hızlandırmıştır. Faiz oranları üzerindeki bu dalgalanmalar ülke içerisinde bir çok olayı da olumsuz etkilemiştir. Söz konusu sorunları düzeltmek amacıyla bir çok program uygulamaya konularak harcamaların büyüme üzerine olan etkileri azaltılmaya çalışılmıştır (Tuncer, 2016: 17).

2005 yılından sonra, Türkiye'de yaşanan krizlerden dolayı büyüme hızları oldukça geride kalmıştır. Ekonomide üretim ve istihdam kayıpları yaşanmış, işsizlik oranlarında ise artışlar olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye krizden en fazla etkilenen ülkelerden birisi haline gelmiştir. Fakat, krize rağmen alınan önlemler hem yetersiz bir şekilde uygulamaya konulmuş hem de çok geç kalmıştır. Oysaki yaşanan krizlerden bir çıkar elde edilebilir ve yeni fırsatlar yaratılabilirdi. Ancak bu fırsatlar değerlendirilememiştir. Bunun yanında, Türkiye ekonomisinde yapısal sorunların çözümü için gerekli adımlar atılabilmesine karşın önlemler yetersiz kalmıştır (Aydoğuş, 2009: 26). 2008 yılının son çeyreğine gelindiğinde küresel finans piyasalarında oluşan ekonomik kriz Türkiye ekonomisini de oldukça etkilemiştir. Dış ticarete ciddi boyutlarda azalmalar meydana gelmiş, yabancı para girişleri yerini çıkışlara bırakmıştır. Ayrıca, GSYH'nin azalmasının yanı sıra işsizlikte artışlar yaşanmıştır (Togan, 2009: 11). Kriz sonrasında ise, yaşanan olumsuzluklardan dolayı yeni düzenlemeler getirilerek politikacıların rolleri tartışılmış ve krizin sebep olduğu etkilerin en aza indirilmesi için ülkeler, operasyonel kurallar eşliğinde mali çaba geliştirmeye çalışmışlardır (Karakurt, 2016: 186). Türkiye'de son yıllarda kamu harcamaları sosyal, siyasi ve ekonomik faktörlerin etkisiyle artarak devam etmiştir. Hükümetin yaptığı ekonomik politikalar, bütçe gelir ve gider gruplarında yeni düzenlemeler oluşturulması, devletin idari organlarında değişikliklerin yaşanması gibi faaliyetler kamu harcamalarının büyümesinde önemli rol oynamaktadır (Kanca, 2011: 81). Ayrıca, kamu harcamalarının özel yatırımları desteklemesi, devletin yeni yatırımlar yapma isteği ile devletin

gerçekleştirmiş olduğu satınalma ilişkisini yaratmıştır (Link, 2006: 331). Bu kapsamda, Türkiye’de ekonomik yönden sınıflandırma ön plana çıkarak toplam kamu harcamalarının, GSYH’ye oranları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4 : 2000-2008 Yılları Genel Devlet Toplam Harcamaları ve GSYH’ye Oranı

Genel Devlet Toplam Harcamaları (Bin TL)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cari Harcamalar	20.746.265	31.351.549	48.865.611	62.946.989	76.019.119	86.873.043	110.346.510	126.339.296	149.059.007
Yatırım Harcamaları	5.701.974	8.497.927	12.783.918	13.083.796	13.558.257	18.774.876	22.445.588	26.737.363	32.300.167
-Sabit Sermaye	5.648.091	8.428.097	12.683.648	12.993.749	13.430.000	18.645.496	22.315.761	26.189.532	31.897.064
-Stok Değişmesi	53.883	69.830	100.270	90.046	128.257	129.380	129.827	547.831	403.103
Transfer Harcamaları	35.150.606	62.779.477	84.617.848	103.398.598	109.251.535	108.471.976	120.650.757	132.047.070	147.353.888
-Cari Transferler	33.163.046	60.672.246	81.728.900	101.224.559	106.068.703	105.893.029	113.133.596	127.087.678	140.817.042
-Sermaye Transferleri	1.987.560	2.107.230	2.888.947	2.174.039	3.182.833	2.578.947	7.517.160	4.959.393	6.536.846
Stok Değişim Fonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM HARCAMA	61.598.846	102.628.953	146.267.377	179.429.382	198.828.911	214.119.894	253.442.854	285.123.729	328.713.062
Genel Devlet Toplam Harcamaları (GSYH’ye Oran)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cari Harcamalar	12,45	13,05	13,94	13,84	13,60	13,39	14,55	14,98	15,68
Yatırım Harcamaları	3,42	3,54	3,65	2,88	2,43	2,89	2,96	3,17	3,40
-Sabit Sermaye	3,39	3,51	3,62	2,86	2,40	2,87	2,94	3,11	3,36
-Stok Değişmesi	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,06	0,04
Transfer Harcamaları	21,09	26,13	24,14	22,74	19,54	16,72	15,91	15,66	15,50
-Cari Transferler	19,90	25,26	23,32	22,26	18,97	16,32	14,92	15,07	14,81
-Sermaye Transferleri	1,19	0,88	0,82	0,48	0,57	0,40	0,99	0,59	0,69
Stok Değişim Fonu	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
TOPLAM HARCAMA	36,96	42,72	41,73	39,45	35,57	33,00	33,42	33,82	34,58

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017

Tablo 4.’e göre, 2000 yılında toplam harcamalar içerisindeki cari harcamaların miktarı 20.746.265 TL olup aynı yılda yapılan toplam harcamaların GSYH’ye oranı ise % 37 civarındadır. 2001 yılında ise yatırım harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki miktarı 8.497.927 TL olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yılda yapılan toplam harcamaların GSYH’ye oranı ise % 42,72 olup bunun ancak % 3,54’ünü yatırım harcamaları oluşturmaktadır. 2000 yılında yatırım harcamaları 5.701.974 TL olarak gerçekleşmiş, 2008 yılında gelindiğinde yaklaşık 6 kat artarak 32.300.167 TL olmuştur. Bu bağlamda

yatırım harcamalarının başlangıçta GSYH'ye oranı % 3,42 olurken 2008 yılında % 3,40 gerilemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri toplam harcama içerisinde cari harcamaların miktarında çok fazla artışlar olmasıdır. Ayrıca yatırım harcamaları içerisindeki sabit sermaye payının oldukça yüksek seviyelerde olmasından dolayı yatırım harcamalarının devamlı arttığı gözlemlenmiştir. Transfer harcamaları ise, 2000 - 2008 yılları arasında genel devlet toplam harcamaları içerisinde hem cari harcamalar hem de yatırım harcamalarından miktar olarak daha fazla gerçekleşmiştir. Transfer harcamalarında, 2005 yılı sayılmazsa verilen yıllar itibarı ile artışlar göz önüne alındığında cari, yatırım ve transfer harcamaları sürekli bir artış eğilimine sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 5 : 2009-2017 Yılları Genel Devlet Toplam Harcamaları ve GSYH'ye Oranı

Genel Devlet Toplam Harcamaları (Bin TL)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (1)	2017 (2)
Cari Harcamalar	168.771.365	187.871.495	215.946.458	247.773.863	281.603.388	314.569.354	357.606.845	428.620.815	461.082.736
Yatırım Harcamaları	31.404.519	37.544.859	43.322.235	49.811.475	65.775.217	66.916.353	81.101.004	88.566.704	102.878.149
-Sabit Sermaye	31.441.694	37.711.745	43.135.568	49.329.796	66.096.896	67.053.359	80.991.128	88.378.098	102.632.279
-Stok Değişmesi	-37.175	-166.886	186.667	481.679	-321.680	-137.007	109.876	188.606	245.869
Transfer Harcamaları	181.793.743	197.317.495	217.801.280	252.808.304	289.642.529	320.381.594	362.823.975	422.145.508	470.946.345
-Cari Transferler	172.211.952	184.540.280	205.840.798	240.443.137	272.044.384	295.826.519	339.398.449	401.672.807	454.323.671
-Sermaye Transferi	9.581.792	12.777.215	11.960.482	12.365.167	17.598.144	24.555.075	23.425.526	20.472.701	16.622.674
Stok Değişim Fonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM HARCAMA	381.969.627	422.733.849	477.069.974	550.393.642	637.021.133	701.867.302	801.531.824	939.333.027	1.034.907.229
Genel Devlet Toplam Harcamaları (GSYH'ye Oran)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (1)	2017 (2)
Cari Harcamalar	17,72	17,10	16,64	17,49	17,97	17,99	18,31	19,95	19,18
Yatırım Harcamaları	3,30	3,42	3,34	3,52	4,20	3,83	4,15	4,12	4,28
-Sabit Sermaye	3,30	3,43	3,32	3,48	4,22	3,84	4,15	4,11	4,27
-Stok Değişmesi	0,00	-0,02	0,01	0,03	-0,02	-0,01	0,01	0,01	0,01
Transfer Harcamaları	19,08	17,96	16,78	17,84	18,48	18,33	18,58	19,65	19,59
-Cari Transferler	18,08	16,79	15,86	16,97	17,36	16,92	17,38	18,70	18,90
-Sermaye Transferi	1,01	1,16	0,92	0,87	1,12	1,40	1,20	0,95	0,69
Stok Değişim Fonu	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
TOPLAM HARCAMA	40,10	38,47	36,76	38,85	40,64	40,15	41,05	43,73	43,05

(1)Geçici

(2)Program

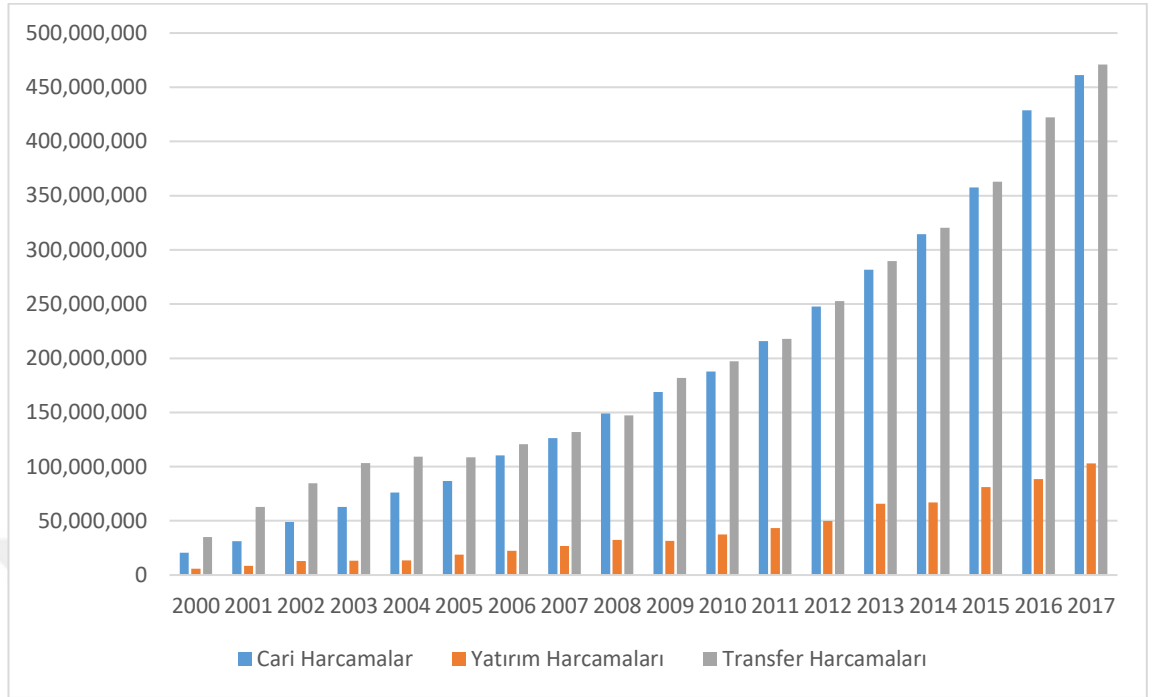
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017

Tablo 5.'e göre, 2009-2017 yılları arasındaki cari, yatırım ve transfer harcamalarının toplam miktarları TL cinsinden verilmiştir. 2017 yılında gerçekleşmesi düşünülen program çerçevesinde cari harcamalar 461.082.736 TL, yatırım harcamaları 102.878.149 TL ve transfer harcamaları 470.946.345 TL olarak planlanmıştır. Tabloya göre, 2009 yılında 381.969.627 TL olan toplam harcamalar, 2015 yılına gelindiğinde 801.531.824 TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında, toplam harcamalar içerisindeki cari harcamaların miktarı 357.606.845 TL'dir. Aynı yılda toplam harcamaların GSYH'ye olan oranına bakıldığında % 41,05 olarak görünmektedir.

2009 - 2017 yılları arasında tüm harcama kalemlerine bakıldığında harcamalarda sürekli bir artışın yaşandığı gözlemlenmektedir. Transfer harcamalarının başlangıçtaki miktarı ve GSYH içerisindeki payı çok fazla olmasına rağmen son yıllarda cari harcamalar, transfer harcamalarından daha fazla artış göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri son zamanlarda artan personel giderleridir. Personel giderlerinin artması yıllar itibariyle cari harcamaları neredeyse transfer harcamalarına yaklaştırmıştır. Ayrıca 2009-2017 yılları arasındaki hiçbir yılda stok değişim fonu için herhangi bir harcama yapılmamıştır.

Kamu harcamaları, vergilerin artmasıyla ulusal tasarruf ve fon arzında azalma meydana getirerek faizlerin artmasına ve yatırımların düşmesine neden olmaktadır. Bu duruma *dışlanma etkisi (crowding-out)* denir (Pamuk ve Dündar, 2016: 29). Bunun tersinin gerçekleşmesi durumunda ise; kamu yatırımlarının özel yatırımları desteklemesine *tamamlama hipotezi (crowding-in)* denilmektedir (Tülümce ve Buyrukoğlu, 2013: 64). Dışlanma etkisinde, standart yaklaşımlar altyapı, eğitim ve savunma harcamaları gibi belirli kamu harcamalarının gerekli olduğunu kabul eder. Kamuda yetersiz olan malların pazara sunulmasına neden olan problemlerin aşmak için iyi şartlar gereklidir. Ama, geleneksel yaklaşımlar dışlanma etkisini azaltmak için kamu harcamalarını en alt seviyeye indirmeye çalışmaktadır (Kelly, 1997: 62). Fakat, kamu harcamalarında son yıllarda artan personel giderleri cari harcamaları oldukça arttırmıştır. Şekil 2.'de, Türkiye'de cari, yatırım ve transfer harcamalarında yaşanan artışlar yıllar itibariyle verilmiştir.

Şekil 3 : 2000-2017 Yılları Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Kaynak: BÜMKO ve TÜİK, 2017

Şekil 3.'e göre, ekonomik anlamda yapılan kamu harcamaları içerisinde, cari harcamalar ve transfer harcamaları 2000-2017 yılları itibariyle oldukça artış göstermiştir. Fakat; en fazla artış cari harcamalarda gerçekleştiği görülmüştür. 2005 yılında transfer harcamalarında çok az da olsa bir düşüş yaşanmasına rağmen cari harcamalar ve yatırım harcamalarında sürekli bir artış olmuştur. Ancak, yatırım harcamalarının artış oranı cari ve transfer harcamalarının artış oranından oldukça düşük seviyededir.

İktisatçılar, ticaretin serbestleşmesiyle üretim artışında düzey etkisi olacağı görüşünü benimserler. Örneğin, Lucas (1988) üretimi artırmak için ticaretin önündeki bir takım engellerin kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla, bu engellerin kaldırılması büyümeye düzey etkisi yaratacağı görüşünü savunmaktadır (Snowdon ve Vane, 2012: 572). Bu düşünceler dışında, başka ülkelerin bütçe açıklarının giderek artmasında kamu harcamalarının etkisi olduğu gibi kamu gelirlerinin de önemli etkileri vardır. Bütçe açıklarının artmasıyla oluşan finansman sorunun giderilmesinde ise, ülkeler kamu harcamalarını kıstak için önlemler alabilir ya da kamu gelirlerini artırıcı yeni düzenlemeler yapabilirler. Her iki durumda da finansman sorunu bir nebze olsa iyileştirilebilmektedir. Bunu gerçekleştirmek için kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki dikkate alınmalıdır (Akbulut ve Yereli, 2016: 115). Kamu gelirlerinin

büyümeyle ilişkili olduğu durumlarda, özellikle konut giderleri gibi harcamaları eşit bir şekilde pozitif olarak kayıt altına almaktadır (Kelly, 1997: 80). Analitik bütçe sınıflandırma sistemi ile harcamalar kurumsal olarak gruplandırılmaktadır. Böylece idari pozisyonlarda gerçekleşen durumlar performansa dayalı bütçeleme sistemiyle kabul görmekte ve oluşan performanstan sorumlu olan bireyler belirlenmektedir (Dayar ve Esenkar, 2008: 291). Merkezi yönetim bütçe ödemeleri ve harcamaları ile GSYH'deki payları fonksiyonel sınıflandırma baz alınarak aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 6 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Başlangıç Ödenekleri

(Bin TL)	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	83.25 6.308	88.33 6.031	97.40 0.065	98.75 0.024	96.04 5.603	108.3 63.96 8	121.215. 473	130.123. 302	141.696. 266	159.163. 848
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	13.13 1.428	13.36 3.416	14.62 4.635	15.14 6.294	17.00 8.299	18.25 0.940	20.420.0 42	21.954.9 74	23.317.3 31	27.088.0 78
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	12.76 1.642	13.37 5.298	15.70 7.605	17.16 4.240	20.99 1.435	23.55 9.343	28.750.6 64	31.953.6 05	34.350.4 45	42.430.0 98
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	20.51 0.099	21.40 7.805	25.92 0.127	32.00 0.653	35.87 0.921	43.84 7.596	51.189.7 05	52.668.6 39	57.468.7 12	69.759.2 34
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	244.6 24	236.0 15	256.7 80	297.3 65	395.2 45	363.3 47	532.440	542.007	513.607	591.649
VI-İSKÂN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	4.224. 198	2.464. 311	3.298. 117	4.276. 047	4.745. 143	4.947. 753	6.244.29 4	4.569.87 2	4.658.50 2	5.239.89 4
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	7.392. 932	11.78 7.248	13.47 9.198	14.96 0.260	18.46 3.975	15.54 9.685	18.043.8 27	20.023.1 64	22.003.8 66	27.559.1 81
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	3.126. 279	3.579. 771	4.193. 048	4.585. 850	5.477. 872	6.557. 968	7.794.77 2	8.910.96 7	9.714.49 6	11.155.6 88
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	26.72 2.971	28.73 8.832	34.52 2.587	38.00 2.389	45.64 5.498	53.06 1.399	63.510.8 28	73.346.3 41	81.694.8 36	101.800. 250
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	33.61 8.065	39.26 4.490	49.75 3.771	61.79 8.182	67.92 8.616	76.44 6.319	86.343.6 24	92.340.0 30	97.524.6 85	125.718. 788
HARCAMALAR	204.9 88.54 6	222.5 53.21 7	259.1 55.93 3	286.9 81.30 4	312.5 72.60 7	350.9 48.31 8	404.045. 669	436.432. 901	472.942. 746	570.506. 708

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), 2017

Tablo 6.' da, 2007 - 2016 yılları kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırması yapılmıştır. Bu sonuçlara göre, merkezi yönetim bütçe harcamaları içerisinde başlangıç ödenekleri 1.124.350.888 Türk Lirası (TL) ile en fazla genel kamu hizmetlerine ayrılmıştır. 2016 yılında genel kamu hizmetlerinin 159.163.848 TL, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin ise 125.718.788 TL'lik başlangıç ödeneği vardır. 2011 yılı

hariç genel kamu hizmetlerine ayrılan ödenek ve 2012 yılı hariç sağlık hizmetlerine ayrılan ödenek sürekli olarak artmıştır. Ayrıca belirtilen yıllar itibariyle en az ödenek çevre koruma hizmetleri kalemine ayrılmıştır.

Başlangıç ödenekleri 2007 yılından 2016 yılına kadar genelde artarak devam etmiştir. Örneğin, eğitim ve sağlık hizmetlerine ayrılan ödenekler 2007 yılından 2016 yılına kadar yaklaşık olarak 4 (dört) kat artış göstermiştir.

Tablo 7 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları

(Bin TL)	HARCAMALAR									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
HARCAMALAR	204.067.683	227.030.562	268.219.185	294.358.724	314.606.792	361.886.686	408.224.560	448.752.337	505.992.432	584.071.431
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	75.974.775	82.080.517	88.273.572	89.450.053	91.962.238	105.237.027	114.485.919	125.847.032	141.316.217	150.615.423
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	11.833.996	12.839.138	14.567.365	14.952.256	16.196.845	18.446.646	19.784.158	21.255.644	22.874.677	26.550.460
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	12.433.514	13.966.786	16.240.294	18.859.162	22.494.646	26.370.975	29.716.619	33.789.754	38.837.184	46.858.569
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	23.702.910	29.137.332	33.049.529	41.312.450	44.058.423	50.121.545	57.767.527	62.228.203	73.389.818	77.730.878
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	184.076	214.866	250.488	356.933	524.900	351.128	445.285	546.414	552.911	524.612
VI-İSKÂN VE TOPLUM REFAHİ HİZMETLERİ	4.714.647	3.796.679	3.739.710	6.552.901	4.824.181	5.484.417	7.115.998	5.714.714	5.974.928	5.844.015
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	11.276.377	12.972.160	15.681.733	16.070.753	18.594.230	15.580.883	19.569.560	21.481.791	25.047.488	28.500.136
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	3.278.530	3.864.526	4.593.035	5.442.435	6.618.918	7.450.861	8.874.432	10.147.258	11.020.607	11.913.097
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	25.720.314	30.493.022	35.753.422	41.469.831	48.558.263	56.742.716	64.884.951	75.712.018	86.810.156	104.147.410
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	34.948.544	37.665.536	56.070.037	59.891.950	60.774.148	76.100.488	85.580.111	92.029.509	100.168.446	131.386.831
GSYH (2009 BAZLI YENİ SERİ)	880.460.879	994.782.858	999.191.848	1.160.013.978	1.394.477.166	1.569.672.115	1.809.713.087	2.044.465.876	2.337.529.940	2.590.517.030

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), 2017

Tablo 7.'e göre, 2007 - 2016 yılları itibariyle en fazla harcama genel kamu hizmetlerinde gerçekleşmiştir. Genel kamu harcamalarından sonra en fazla harcama sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinde meydana gelmiştir. Toplam harcamalar içerisinde en az harcama ise çevre koruma hizmetlerinde olmuştur. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım

hizmetleri kaleminde 2007 yılında 34.948.544 TL yapılan harcama 2016 yılında 131.386.831 TL olarak yapılmış olup 10 yıl gibi bir süreçte % 275'lik bir artış gerçekleşmiştir. Harcama kalemlerinin GSYH'den miktar olarak yer alan tutarlarında yıllar itibariyle sürekli artışlar yaşanmıştır.

Tablo 8 : 2007-2016 Yılları Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Harcamalarının GSYH Payları

(Bin TL)	GSYH PAYLARI (%)									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
HARCAMALAR	23,2	22,8	26,8	25,4	22,6	23,1	22,6	21,9	21,6	22,5
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	8,6	8,3	8,8	7,7	6,6	6,7	6,3	6,2	6,0	5,8
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	1,3	1,3	1,5	1,3	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,0
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	1,4	1,4	1,6	1,6	1,6	1,7	1,6	1,7	1,7	1,8
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	2,7	2,9	3,3	3,6	3,2	3,2	3,2	3,0	3,1	3,0
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
VI-İSKÂN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	0,5	0,4	0,4	0,6	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	1,3	1,3	1,6	1,4	1,3	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	2,9	3,1	3,6	3,6	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7	4,0
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	4,0	3,8	5,6	5,2	4,4	4,8	4,7	4,5	4,3	5,1

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), 2017

Tablo 8.'e göre, yapılan harcamalarda en fazla payı genel kamu hizmetleri, ikinci olarak sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri, üçüncüsü ise eğitim hizmetleri kalemi oluşturmaktadır. 2015 yılında sağlık hizmetlerine 25.047.488 TL harcama yapılmış ve bu yılda sağlık hizmetleri harcamalarının GSYH'ye oranı % 1,1 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise bir önceki yıla göre sağlık hizmetleri kalemine yapılan harcama miktarı artmasına rağmen GSYH'ye oranı değişmemiştir.

2007 yılında eğitim hizmetleri GSYH'de % 2,9'luk bir pay oluştururken 2016 yılında % 4'e yükselmiştir. 2007-2016 yılları arasında en fazla pay genel kamu

hizmetlerinde olmasına rağmen 2007 yılında % 8,6 olan pay 2016 yılında %5,8'e düşmüştür. Aynı şekilde savunma hizmetleri kaleminde de başlangıçta (22007 yılında) % 1,3 iken 2016 yılına gelindiğinde % 1'e gerilemiş olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, belirtilen son üç yılda (2014, 2015 ve 2016 yılları) aynı seviyelerde kalmıştır.

Aşağıda; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO) tarafından alınan verilerle 2001-2016 yılları arasındaki cari fiyatlar baz alınarak GSYH ve büyüme hızları gösterilmiştir.

Tablo 9 : Harcamalar Yöntemiyle GSYH (Cari Fiyatlarla, Bin TL), 2001-2008

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	160.429.229	231.290.817	308.606.620	374.914.073	431.595.428	491.457.673	551.480.230	612.911.888
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	31.269.090	46.479.185	59.448.404	71.779.491	82.898.243	102.712.569	118.862.212	136.337.707
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	44.356.407	70.474.243	97.573.332	146.656.800	179.547.342	226.412.643	247.402.873	267.077.456
Stok Değişimleri	153.253	5.864.931	7.606.120	-1.216.233	2.578.464	6.924.358	5.410.313	20.771.958
Mal ve Hizmet İhracatı	65.229.863	87.901.677	104.101.233	131.275.622	141.597.411	170.871.064	186.835.775	227.071.695
Mal ve Hizmet İthalatı (Eksi)	56.009.082	82.651.981	109.320.562	146.386.256	164.513.946	209.150.753	229.530.524	269.387.845
GSYH	245.428.760	359.358.871	468.015.146	577.023.497	673.702.943	789.227.555	880.460.879	994.782.858

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 9.'a göre, GSYH'nin harcamalar yolu ile cari fiyatlar TL cinsinden gösterilmektedir. 2001-2008 yılları arasında yerleşik hanehalklarının tüketimi, devletin nihai tüketim harcamalarından daha fazla gerçekleşmiştir. Belirtilen yıllarda GSYH sürekli bir şekilde artmıştır. Başlangıç yılı olarak (2001 yılında) GSYH değeri 240.224.083 TL iken 2008 yılında bu değer 950.534.250 TL olmuştur. 2001 yılından 2008 yılına kadar 7 (yedi) yılda yaklaşık olarak 4 (dört) kat artış yaşandığı görülmektedir. Tabloya bakıldığında hemen hemen diğer tüm kalemlerde de böyle bir sonuca rastlamak mümkündür.

Gayrisafi sabit sermaye oluşumunda belirtilen yıllar itibariyle artış yaşanmasına rağmen bu artışlar yeterli düzeyde olmamıştır. Türkiye'de, tüm yıllarda

cari harcamalarının fazlalığı ön planda olmuştur. Yatırım harcamaları son yıllarda artmasına rağmen henüz istenilen düzeye gelinmemiştir. Ayrıca, mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatının, verilen yıllarda artarak devam ettiği görülmüştür. Mal ve hizmet ithalatının ise eksi değerler alması mal ve hizmet ithalatının, ihracatından fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 10 : Büyüme Hızları (Yüzdelik Olarak), 2001-2008

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	-26,2	15,3	32,7	39,1	25,0	15,4	20,9	2,1
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	1,7	22,7	2,3	25,6	14,9	42,3	28,5	14,6
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	-105,3	78,0	76,2	133,6	77,8	62,6	21,6	-8,2
Stok Değişimleri	-	-	-	-	-	-	-	-
Mal ve Hizmet İhracatı	19,1	30,09	26,3	47,6	32,9	26,2	30,0	15,9
Mal ve Hizmet İthalatı (Eksi)	-95,3	86,7	92,2	87,4	48,4	29,8	38,4	-9,0
GSYH	-22,2	25,5	22,5	39,0	36,1	28,6	20,6	4,6

Kaynak: BÜMKO ve TÜİK, 2017

Tablo 10.'a göre, verilen serilerde Tablo 8.'de harcamalar yoluyla GSYH'de gerçekleşen harcamalara paralel olarak 2001-2008 yılları arasında, büyüme hızları yüzdelik olarak gösterilmiştir. GSYH'nin büyüme hızı 2001 yılında eksi değerler olarak %22,2 civarındayken, bu oran 2008 yılına gelindiğinde %4,6 olduğu görülmektedir.

Belirtilen yıllar itibariyle tüm kalemlerde büyüme hızları çift haneli olarak gerçekleştiği görülmüştür. 2001 yılı devletin nihai tüketim harcamalarında büyüme hızının en az olduğu yıl olmasına rağmen en fazla 2006 yılında yaklaşık %42,3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca en fazla büyüme hızı gayrisafi sabit sermaye oluşumunda 2004 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 11 : Harcamalar Yöntemiyle GSYH (Cari Fiyatlarla, Bin TL), 2009-2016

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	619.462.058	731.460.489	880.851.522	979.068.044	1.120.356.921	1.242.228.534	1.411.800.255	1.560.518.475
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	157.576.388	173.684.929	191.075.146	223.401.702	255.615.056	288.096.259	324.551.507	386.976.636
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	223.566.234	288.473.760	391.383.400	428.831.788	516.209.715	590.742.457	694.786.860	764.661.719
Stok Değişimleri	6.432.113	24.414.075	44.651.396	15.450.556	22.599.973	2.835.013	-31.499.083	-28.362.562
Mal ve Hizmet İhracatı	225.554.296	237.209.028	310.444.194	371.500.041	403.063.917	485.853.714	545.979.015	572.964.838
Mal ve Hizmet İthalatı (Eksi)	233.399.242	295.228.303	423.928.492	448.580.017	508.132.496	565.290.101	606.971.060	648.233.357
GSYH	999.191.848	1.160.013.978	1.394.477.166	1.569.672.115	1.809.713.087	2.044.465.876	2.338.647.494	2.608.525.749

Kaynak: TÜİK, 2017**Tablo 12 : Büyüme Hızları (Yüzdelik Olarak), 2009-2016**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	-15,1	42,4	50,2	12,6	31,4	11,8	21,9	14,5
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	31,2	8,5	3,6	28,4	32,4	12,6	14,0	39,3
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	-80,9	87,1	99,8	11,6	56,1	22,0	36,5	9,8
Stok Değişimleri	-	-	-	-	-	-	-	-
Mal ve Hizmet İhracatı	-13,6	7,2	52,7	61,7	5,5	33,2	17,0	-6,7
Mal ve Hizmet İthalatı (Eksi)	-49,8	77,5	66,3	2,8	32,0	-1,2	7,1	14,9
GSYH	-19,5	33,6	44,6	19,6	34,1	21,2	24,0	13,2

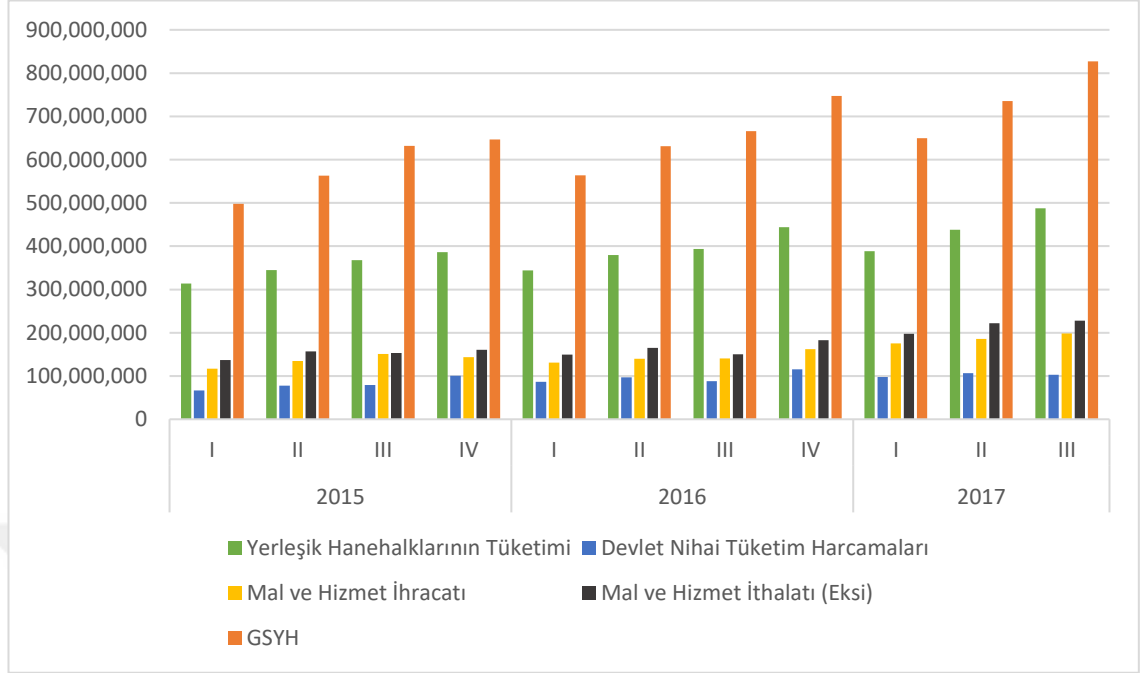
Kaynak: BÜMKO ve TÜİK, 2017

Tablo 11. ve 12.'ye göre, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında GSYH değerleri yaklaşık olarak sırasıyla 2 milyon TL, 2.3 milyon TL ve 2.6 milyon TL'dir. Türkiye'de 2014, 2015 ve 2016 yıllarındaki büyüme hızlarına yüzdelik olarak bakıldığında, sırasıyla % 21,2, %24,0 ve % 13,2 olarak görülmüştür. 2009 - 2015 yılları arasında her ne kadar büyüme hızlarında dalgalanmalar olsa da, devletin yaptığı harcamalarda sürekli artışlar meydana gelmiştir. Devletin nihai tüketim harcamaları 2009 yılında 157.576.388 TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. 8 yıl içerisinde bu miktar yaklaşık olarak 2.5 kat artarak 2016 yılı itibariyle 386.976.636 TL'ye ulaşmıştır. Bununla birlikte 2009 yılında 619.462.058 TL olan hanehalklarının tüketimi de aynı oranda artış göstererek 2016 yılında 1.560.518.475 TL olmuştur.

Belirtilen yıllar itibariyle GSYH'de de sürekli olarak artışlar yaşanmıştır. Başlangıçta (2009 yılında), yaklaşık olarak 1 milyon TL olmasına rağmen bu miktar 2016 yılına gelindiğinde 2.6 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yılda gayrisafi sabit sermaye oluşumunun 223.566.234 TL olarak gerçekleşmesi ve yıllar itibariyle sürekli artarak 2016 yılında 764.661.719 TL'ye gelmiştir. Türkiye'de 2009-2016 yılları itibariyle gayrisafi sabit sermaye oluşumunda 8 (sekiz) yılda yaklaşık olarak 3,5 kat artış yaşanmasına karşın istenilen seviyelerde değildir. Bu yıllarda cari harcamalar daha belirgin olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde mal ve hizmet ihracatının yıllar itibariyle artmasıyla birlikte mal ve hizmet ithalatı da sürekli olarak artmıştır. Mal ve hizmet ithalatının, ihracatından daha fazla olması sebebiyle mal ve hizmet ithalatı belirtilen yıllarda eksi değerler aldığı görülmektedir.

Bir ülkenin milli gelirinin artması kamu harcamalarını etkileyerek harcamaların artmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, kamu harcamalarında gerçekleşen artışlar kamu kesminin genişlemesini sağlayacaktır. Kamu kesimini genişleten en önemli faktörlerden biri, ekonomik büyümeye paralel olarak ülkede ihtiyaç duyulan kamu harcaması miktarının nitelik ve nicelik bakımından artmasıdır. Şekil. 5'te son yıllarda gerçekleşen kamu harcamalarının ve GSYH miktarları dönemlik olarak verilmiştir.

Şekil 4 : 2015-2017 Yılları GSYH (Harcamalar Yoluyla, Cari Fiyatlarla)

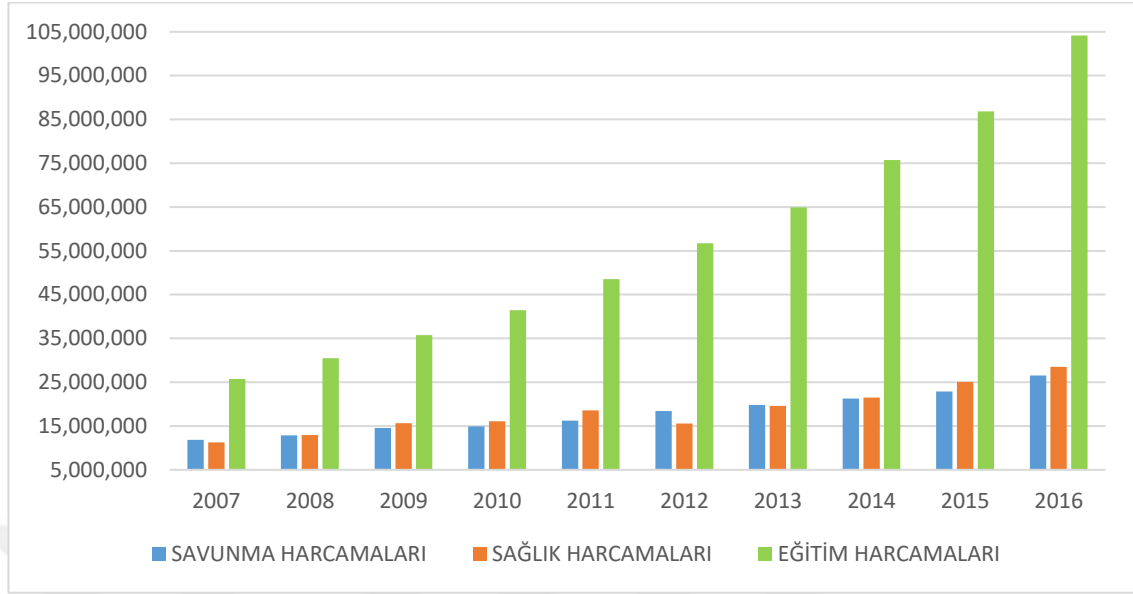

Kaynak: BÜMKO ve TÜİK, 2017

Şekil 4.'te, harcamalar yöntemiyle GSYH, 2015, 2016 ve 2017 yılları itibariyle 4'er dönemlik peryotlar halinde gösterilmiştir. Fakat, 2017 yılına ait 3 dönemlik verilere ulaşılmıştır. 2017 yılında 3 dönemlik GSYH toplamı yaklaşık olarak 2015 ve 2016 yılındaki GSYH toplamı kadardır. Harcamalar her geçen yıl artan bir şekilde devam etmiştir. Verilen yıllar itibariyle en az harcama kalemi devletin nihai tüketim harcamalarında olmuştur. 2017 yılında mal ve hizmet ihracatı oldukça yüksek seviyelere çıkmasına rağmen mal ve hizmet ithalatıda bir o kadar yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.

Kamu harcamaları ekonomiye genişletici bir etki yarattığından dolayı ekonomide enflasyon yani; toplam talebin yüksekliğinden kaynaklanan fiyat istikrarsızlığı yaşanıyorsa, hükümetler kamu harcamalarını azaltmaya gitmenin yollarını aramalıdır. Eğer ülke ekonomisinde bir durgunluk varsa, hükümetler bu sefer kamu harcamalarının artırıcı faaliyetlerde bulunmalıdırlar. Ayrıca, fiyat istikrarının sağlanabilmesi için kamu harcamalarının yavaşlatılarak azaltılması gerekmektedir (Akman, 2012: 101). Ancak Türkiye'de her geçen yıl kamu harcamalarında artışlar meydana gelmektedir. Özellikle sağlık, savunma ve eğitim alanlarında yaşanan artışlar toplam kamu harcamalarını arttırmıştır.

Şekil 5 : 2007-2016 Yılları Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları

Kaynak: BÜMKO ve TÜİK, 2017

Şekil 5.'e göre, fonksiyonel sınıflandırmada merkezi yönetim bütçe harcamalarında gerçekleşen savunma, sağlık ve eğitim harcamaları gösterilmiştir. 2007-2016 yılları itibariyle bütçe harcamaları en fazla eğitim harcamalarında olmuştur. En az harcama ise savunma harcamalarında gerçekleşmiştir. Eğitim ve savunma harcamaları yıllar itibariyle sürekli artarken, sağlık harcamalarında 2012 yılında bir düşüş yaşanmıştır.

Kamu harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerine bakıldığında ise, daha çok büyüme ve istihdam ilişkisinin baz alındığı görülmüştür. Ulusal veya uluslararası alanlarda kamu harcamalarının ekonomik büyüme ya da başka bir göstergeyle olan ilişkisini inceleyen çok az bölgesel tarzda çalışmalar vardır. Farklı dönemlerde birbirinden değişik ekonomik yöntemlerle yapılan çalışmalarda benzer olmayan ülkelerin kamu harcamaları ile istihdam arasındaki ilişki incelendiğinde, bu iki temel faktör arasında doğru ya da ters orantılı olarak farklı bulgular elde edilmiştir (Sancar C., Sancar C. ve Polat, 2016: 2123). Eğer istihdam artışı yaratmak amacıyla üretimin artırılması gerekiyorsa kamu harcamalarında genişletici bir politika izlenilmesi gerekmektedir. Fakat genişletici etkinin hangi alanlara kayması isteniyorsa ona göre yollar izlenmelidir. Bir ülkede istihdam edilen kişi sayısının artırılması isteniyorsa, yatırım harcamalarının daha fazla olması gerekmektedir. Yeni yatırımların oluşması demek daha çok kişiye istihdam olanağı yaratmak demektir. Böylelikle işsizlik azaltılmakta ve kamu harcamaları istihdam üzerine olumlu etki yapmaktadır (Kaya, Kaygısız ve Altuntepe, 2015: 93).

3.2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Akçoraoğlu (1999) yaptığı bir çalışmada, Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-1995 yılları verilerine dayanarak Keynesyen politikalar kapsamında incelemiştir. Eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modelleri kullanılarak yapılan çalışmanın sonucunda, kamu harcamalarının ekonomik büyümeye katkısının bulunmadığı gözlenmiştir. Dolayısıyla, Keynesçi rolünü destekleyen herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Ulutürk (2001) Türkiye’de kamu sektörünün büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) kullanarak kamu sektörünün ekonomik performans ve büyüme üzerine önemli bir etki yarattığını varsaymıştır. Büyük bir kamu harcamasının ekonomik performansı ve büyümeyi olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir. Bunun nedenini kamu sektörünün yavaş çalışmasına bağlamıştır. Kamunun yavaş çalışması, finansal durumlara çok fazla yük oluşturacağı ve ekonomide kullanılan faaliyetlerde maliyetlerin artmasına neden olacağı düşünülmektedir.

Uzay (2002), Türkiye’de kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma, 1971-1999 dönemindeki veriler kullanılarak iki sektörlü üretim fonksiyonu kapsamında analiz edilmiştir. Yapılan çalışma, kamu büyüklüğü (kamu harcamaları/GSYH) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucu tespit edilmesine rağmen kamu harcamalarının artması özel yatırımlar için uygun koşullar oluşturacağından dolayı ekonomik büyümeyi de olumlu yönde etkileyeceği düşünülmüştür. Bu kapsamda kamu harcamalarının artışıyla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Kar ve Taban (2003) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de 1971-2000 yıllarına ait veriler baz alınarak kamu harcamalarının özellikle eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadığını araştırmak için birim kök testinin yanı sıra Kremers, Ericsson ve Dolado (1992) tarafından geliştirilen eş bütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır. Eğitim ve sosyal güvenlik harcamalar incelendiğinde ekonomik büyüme pozitif olarak etkilenirken, sağlık alanında yapılan harcamalar ekonomik büyüme üzerine negatif bir etki bıraktığı ortaya çıkmıştır. Altyapı harcamalarına bakıldığında ise, büyümeye herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye gibi

gelişmekte olan ülkelerde eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının verimli olduğu, sağlık ve altyapı harcamalarının ise verimsiz olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu harcama kalemlerinden daha fazla katkı elde etmek için gerekli çabaların gösterilmesi gerekmektedir.

Işık ve Alagöz (2005), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1985-2003 yılları arasında Wagner Kanunu’nun geçerliliği çerçevesinde öncelikle Johansen (1988) eşbütünleşme testi kullanılarak analiz etmişlerdir. Bu testten sonra değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini bulmak amacıyla Granger (1988) nedensellik testi uygulanmıştır. Yapılan çalışmada, Wagner Kanunu temelinde uzun dönem ilişkisi baz alınarak kamu harcamalarının büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte ekonomik büyümenin kamu harcaması değişkeni üzerine pozitif bir etki bıraktığı gösterilmiştir.

Arısoy (2005), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1950-2003 yıllarına ait verilerle özellikle kamu harcamalarının cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları gibi alt kalemleri Wagner Kanunu ile Keynes Hipotezi’nin geçerli olup olmadığını incelenmiştir. Çalışmada birim kök testi, eşbütünleşme testi ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, belirtilen dönemlerde ekonomik ayrıma göre sınıflandırılmış kamu harcamalarının (cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları) uzun dönemde ekonomik büyümeyi artıracak ileri süren Wagner Kanunu’nu destekleyen bulgular tespit edilmiştir.

Kar ve Ağır (2006) yapmış oldukları çalışmada, 1926-1994 yılları arasındaki verileri dikkate alarak içsel büyüme modellerinde önemli bir faktör olan beşeri sermayenin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi nedensellik testlerini kullanarak gözlemlemişlerdir. Bu bağlamda beşeri sermaye göstergesi olarak sağlık ve eğitim harcamalarının gelir içindeki payı önemsenerek, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu eşbütünleşme yaklaşımı ile gösterilmiştir. Ayrıca beşeri sermayeyle değişkenler arasındaki ilişkinin nedensellik testine göre duyarlı olduğu kanısına varılmıştır.

Oktayer ve Susam (2008) yapmış oldukları çalışmada, Türkiye ekonomisinin 1970-2005 yılları arasındaki verileri dikkate alarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi EKKY’yi kullanarak incelemiştir. Yapılan çalışmanın

sonucunda, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı olamamasına rağmen yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği düşünülmüştür.

Demir ve Sever (2008) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de genelde kamunun ulaşım, sulama, iletişim, eğitim ve sağlık gibi alanlarına yaptığı harcamaları oluşturan kamu altyapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerine doğrudan etki yapabileceğini araştırmışlardır. Bu harcamalar Johansen eş bütünleşme testi kullanılarak yapılmış olup test sonucunda kamunun ulaşım, iletişim gibi alanlarına yaptığı harcamaların milli geliri olumlu yönde etkilediği gözlemlenmesine karşın tarım eğitim ve sağlık gibi hizmet alanlarına yaptığı harcamaların olumsuz etkilediği varsayılmaktadır.

Yılmaz ve Kaya (2008), bölgesel kamu harcamalarının bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen çalışmada, 1990-2001 dönemine ait yedi coğrafi bölgeden elde edilen verilerle araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan değişkenler, bölgesel kamu harcamalarının bölgesel hasılaya oranı ile kişi başına bölgesel hasıla büyüme oranı olmuştur. Bu değişkenlerin başlangıçta panel veri analizlerinde kullanılarak durağanlıkları incelenmiştir. Uygulamada beş farklı panel veri birim kök testi kullanılmış ve testlerin hemen hemen hepsinde aynı sonuç gözlemlenmiştir. Ayrıca, bölgeler arası değerlendirmelerde, bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasında negatif, ama istatistiksel açıdan anlamsız bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Başar vd. (2009) yaptıkları çalışmada, 1975-2005 yıllarına ait veriler kullanılarak Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınır testi yaklaşımı kapsamında Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi’nin geçerliliğini bulmaya çalışmışlardır. Yapılan araştırmada, toplam kamu harcamaları ve ekonomik sınıflandırmaya göre (cari, yatırım ve transfer harcamaları) kamu harcamalarının alt kalemleri incelenmiştir. 1975-2005 yıllarında söz konusu kamu harcamalarının alt kalemlerinin Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi için geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tan, Mert ve Özdemir’in (2010) yaptıkları çalışmada, 1963-2003 dönemindeki kamu harcama kalemlerinin kullanarak kamu yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner ve Keynes Hipotezi kapsamında araştırılmıştır. Bu çalışmada kamu harcamaları, kamu yatırımları olarak ele alınmıştır. Kullanılan yöntemler ise, Toda-Yamamoto’nun (1995) Gecikmesi-Genişletilmiş Vektör Otoregressif Süreç (VAR)

yaklaşımı kapsamında Wald test istatistiğidir. Kamu harcama alt kalemleri olarak özellikle sağlık, altyapı ve eğitim harcamaları üzerine yoğunlaşmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik büyümenin kamu harcama kalemlerine doğru bir nedenselliğin oluşması durumunda Wagner Hipotezi'nin bunun tersi durumunda ise, Keynes Hipotezi'nin geçerli olduğu savunulmuştur.

Yüksel ve Songur (2011), Türkiye ekonomisinde 1980-2010 dönemine ilişkin veriler baz alınarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmada, zaman serisi kullanılarak özellikle kamu harcamalarından cari, yatırım ve transfer harcamaları ile borç faiz ödemeleri, Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulanarak araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular; belirtilen dönemlerde borç faiz ödemeleri hariç diğer diğer tüm kalemlerde uzun dönemde ekonomik büyümeyle ilişkisinin olduğu belirtilmiştir. Fakat, değişkenlerin birbiriyle olan ilişkisinin yönü hakkında bir bulguya rastlanamamasından dolayı Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; cari harcamalar ve toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Gül ve Yavuz (2011) yaptıkları çalışmada, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları (cari, yatırım ve transfer harcamaları) arasındaki ilişkiyi 1963-2008 yılları için, ADF birim kök testleri ile Johansen eş bütünleme testi kapsamında incelenmiştir. Ayrıca; Granger nedensellik testi ile kamu harcamalarının büyüme ile olan ilişkisinin yönünü belirlemeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada, Johansen eş bütünleme testi ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmuş ve Granger nedensellik testi ile kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.

R. Ulucak ve Z. Ulucak (2014), Türkiye'de 1950-2011 yılları için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide Wagner Kanunu ya da Keynes Hipotezi'nin geçerli olduğunu bulmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma, Hacker-Hatemi J bootstrap nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda, belirtilen dönemlerde her iki hipotezde test edilmiş ve her ikisinin de Türkiye'de geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Pamuk ve Bektaş (2014), Türkiye'de eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini ARDL sınır testi yaklaşımına göre incelemişlerdir. 1993-2013 tarihleri

arasında GSYH verilerini kullanarak yapılan araştırmada, ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları arasındaki uzun dönemde herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

C. Telek ve A. Telek (2016), Türkiye’de 1998-2015 döneminde kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisini Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi kapsamında araştırmışlardır. Çalışmada, sırasıyla ADF ve PP birim testleri ile VAR, Etki-Tepki, Varyans ayrıştırma analizleri uygulanmıştır. Ayrıca değişkenler arasında nedenselliğin incelenmesi için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, belirtilen dönemlerde incelenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebepten ötürü, Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu’nun geçersiz sayılarak Keynes Hipotezi’nin geçerli olduğu belirtilmiştir.

Ulutürk, Akyol ve Mert’in (2016) yaptıkları bir çalışmada, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan Wagner Kanunu’nun Türkiye’de 1980-2014 yılları verileri baz alınarak Sınır Testi Yaklaşımı’na (ARDL) göre analiz edilmiştir. Çalışmada toplam 5 model oluşturulmuştur. Türkiye’de belirtilen dönemlerde ülke nüfusunun dahil edildiği 2 modelde Wagner Kanunu’nun geçerliliğine ulaşılmamasına rağmen diğer 3 modelde Wagner Kanunu’nun geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Güder, Yücekaya ve Şenyurt (2016) Türkiye’de 2006-2015 yılları verilerini kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi çerçevesinde incelenmiştir. Granger nedensellik testi kullanılarak belirtilen dönemlerde karşılıklı bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın sonucunda, belirtilen dönemlerde Türkiye’de hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi’nin geçerli olduğu düşünülmüştür.

Çetinkaya M., Çetinkaya A. ve Aksoy (2017) 1960-2014 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Sınır Testi Yaklaşımı (ARDL) kullanılarak test edilmiştir. Ayrıca, çalışmada kamu harcamalarından özellikle askeri harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, askeri harcamaların dışındaki kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi uzun dönemde pozitif olduğu belirlenmiştir. Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisi kısa dönemde anlamlı çıkmamasına karşın uzun dönemde pozitif ve anlamlı olduğu görülmüştür.

Uzuner, Bekun ve Akadiri (2017) yapmış oldukları bir çalışmada, Türkiye’de 1975-2014 yılları arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Kanunu’nun geçerliliği analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini bulmak amacıyla Johansen eş bütünleşme testi kullanılırken, kısa dönem ilişkisini bulmak için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, belirtilen dönemlerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun süreli bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, kamu harcamalarının özellikle cari, yatırım ve transfer harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olumlu bir etkisi olduğu kabul edilmiştir.

3.3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi için Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Generalized Least Square (GLS) birim kök testleri yapılmıştır.

3.3.1. Veri

Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi Türkiye örneği baz alınarak ampirik bir uygulamayla birlikte analiz edilecektir.

3.3.2. Verilerin Toplanması

Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla yapılan çalışmada, 1998-2016 yıllarını kapsayan ekonomik veriler kullanılmıştır. Kamu harcamaları (KH) verileri Kalkınma Bakanlığından alınmıştır. Ekonomik büyüme (GSYH) verileri ise, TÜİK’ten elde edilmiştir. KH, toplam kamu harcamalarını ifade ederken; GSYH, 2009 bazlı cari fiyatlarla elde edilmiştir. Verilerin her ikisinde TL cinsinden olup yıllık olarak alınmıştır. Ayrıca, veriler logaritmik halleriyle analiz edilmiştir.

3.3.3. Verilerin Analizi

Çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1998-2016 dönemine ait alınan verilerle incelenmiştir. Kamu Harcamaları (KH) ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişkenlerinin zaman serilerine dayalı olması nedeniyle durağanlıkları sınanmıştır. Daha sonra sırasıyla ADF, PP, CLS birim kök testleri uygulanmıştır. Ayrıca

eş-bütünleşme ilişkisi için F testi sonuçlarına göre, ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak serilerin kısa ve uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Ayrıca, sonuç kısmında Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile değişkenler arasında nedenselliğin yönü belirlenmiştir.

3.4. UYGULANAN YÖNTEMLER

Çalışmada birim kök testleri, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılan yöntemler olup birim kök ve nedensellik testlerine ait sonuçlar e.views9 yardımıyla elde edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımında ise microfit5 kullanılmıştır. Aşağıda bu yöntemler açıklanmıştır.

3.4.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde birim kökün olup olmadığını araştıran Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS), Elliott- Rothenberg-Stock Point Optimal (ERS), (DF-GLS) ve Ng-Perron gibi çok farklı birim kök testleri bulunmaktadır (Temurlenk ve Oltulular, 2007 aktaran; Erkan vd. 2011: 721). Bunlardan en önemlileri, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Dickey-Fuller (DF) ve Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testi ile Phillips ve Peron (1988) tarafından non-parametrik olarak geliştirilen yöntemlerdir. Bir seride birim kökün varlığı, gerçek bir karaktere sahip olup olmadığı ya da serinin durağan bir yapıda bulunup bulunmadığı, otokorelasyon fonksiyonlardaki (ACF) değerlerden anlaşılmaktadır. Fakat, seride birim kök ve birim köke yakın olan ACF değerleri arasında bulunan farkı belirlemek kolay olmayabilir. Bu sebeplerden dolayı seriyi inceleyen önemli testler bulunmaktadır. Durağan bir seride yapısal değişimlerden dolayı yaşanan kırılmalarda, durağan olmayan bir serinin meydana çıkmasıyla birlikte birim köklerin test edilmesi gerekmektedir (Kutlar, 2007: 322). Böyle bir durumda, durağan olmayan serilerinin kullanılması sahte regresyon sorununu meydana getirmektedir. Böylece, kullanılan modellerde bulunan değişkenler arasında, gerçekte var olmayan bir ilişki oluşacaktır. Bu nedenle güvenilir sonuçlar elde etmek için ADF birim kök testi kullanılmaktadır (Seçme, 2010: 104).

3.4.1.1. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin uzun dönemde sahip olduğu özellikleri belirlemek için değişkenin bir önceki dönemde almış olduğu değer bulduğu dönemi nasıl etkilediğiyle

ilişkilidir. Dolayısıyla serinin hangi süreçten geldiğini bulabilmek için, serinin tüm dönemlerde almış olduğu değerinin daha önceki dönemlerdeki değerleriyle regresyonunun belirlenmesi gereklidir. Geliştirilen birim kök testi tarafından serilerin durağan olup olmadıkları tespit edilmektedir (Torun, 2015: 55). Dickey ve Fuller tarafından ortaya konan bu test, bir seride birim kökün varlığını sistematik olarak araştırmaktadır. Basit bir otoregresif (AR) modeli için aşağıdaki gibi bir model oluşturulmaktadır.

$$Y_t = \rho y_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Modelde AR süreci için oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

$$H_0: \rho \geq 1 \text{ (Seri durağan değildir)}$$

$$H_1: \rho < 1 \text{ (Seri durağandır)}$$

(1) eşitliğinde denklemin her iki tarafı y_{t-1} den çıkartılırsa,

$$y_t - y_{t-1} = \Delta y_t (p - 1) y_{t-1} + e_t \quad (2)$$

$$p - 1 = \delta \text{ ise } \Delta y_t \delta y_{t-1} + e_t \quad (3)$$

eşitliği elde edilir. Burada Δ birinci farkı ifade etmektedir. Yani; $\Delta y_t = (y_t - y_{t-1})$ ' dir.

Bu durumda hipotezler;

$$H_0: \rho \geq 1 \text{ veya } H_0: \delta \geq 0 \text{ (seri durağan değildir)}$$

$$H_1: \rho < 1 \text{ veya } H_0: \delta < 0 \text{ (seri durağandır)}$$

$P = 1$ olduğu durumda tesadüfi yürüyüş modeli elde edilmektedir. Bununla birlikte y_t nin birim kök taşıdığı anlamına gelmektedir. Durağanlık serileri daha yüksek derecede incelenirken, hipotezde en az bir birim kök oluşması gerekmektedir. Eğer, $P < 1$ olması halinde $\mu \sim (0; \sigma^2)$, white-noise bir süreç gerçekleşmiş demektir (Bozkurt, 2007: 34-35).

3.4.1.2. Phillips-Peron Testi

Dickey ve Fuller testlerinde bulunan hata terimleri bağımsız, normal bir şekilde dağılma ve rastgele değişkenlerden oluştuğu görüşü savunulmaktadır. Phillips ve Peron'un (1988) geliştirdikleri yeni bir yöntem ile hata terimlerinin otokorelasyonlu olması durumunda, Dickey ve Fuller tarafından kabul edilen varsayımın hatalı sonuçlar

doğurabileceğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla hata terimleri otokorelasyonlu ise, DF birim kök testine yeni bir düzeltme faktörü eklenmesi gerektiğini savunmuşlardır (Akdi, 2012: 280). Phillips ve Peron'un oluşturduğu PP testi aşağıdaki gibidir.

$$y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

$$y_1 = m * _0 + m * _1 y_{t-1} + m * _2 (t - T/2) + e_t \quad (5)$$

Denklemden bulunan T, gözlem sayısını ifade etmektedir. e_t $E(e_t)=0$ olduğundan dolayı bozucu terimlerin seri korelasyon ilişkisi içinde değildir. Bunun yanında homojen olmaları için herhangi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. PP testi, DF testinin tersine bozucu terimler arasında zayıf bağımlılığa ve heterojenliği kabul etmektedir (Kutlar, 2007: 335). Ayrıca, PP testi zaman serilerinde durağanlık analizi yaparak yüksek derecedeki korelasyonu incelemek amacıyla parametrik olmayan bir yöntem ile oluşturulmuştur. ADF testini tamamlayıcı bir birim kök testi niteliği taşımaktadır (Temurlenk ve Oltulular, 2007 aktaran; Erkan vd. 2011: 721).

3.4.1.3. Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (GLS)

Elliot, Rothenberg ve Stock, 1996 yılında yayımlamış oldukları bir makalede ADF testinin GLS (Generalized Least Square) yöntemi ile dönüştürülebileceğini vurgulamışlardır. Ayrıca bir serinin trendden arındırılması gerektiğini savunmuşlardır. Bir seride iki farklı model kullanarak trend içeren ve içermeyen şeklinde modeller oluşturulmaktadır. Aşağıda birim kökü analiz etmek için oluşturulan denklemler gösterilmektedir (Uğurlu, 2009: 12-13).

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \beta t + pX_{t-1} + \sum_{i=1}^{nk} \beta_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta X_t^d = pX_{t-1}^d + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta X_{t-i}^d + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Kullanılan bu DF-GLS (ERS) test istatistiğinde yalnız sabit terim dahil edildiği durumlarda Dickey-Fuller dağılımını desteklemektedir. Bunun dışında sadece sabit terimin değil aynı zamanda trendinde dahil olduğu durumlarda Dickey-Fuller dağılımından ayrılmaktadır (Uğurlu, 2009: 12-13). (7) denkleminde X_t^d genelleştirilmiş

en küçük kareler yöntemine göre, trendden arındırılmış modeli ifade etmektedir. β_i parametresi DF-GLS (ERS) testindeki serinin durağanlığını bulmak için kullanılmaktadır. Belirtilen denklemde $\beta_i = 0$ olduğu durumda sıfır hipotezinin kabul edilmediği seviyede X_t serisinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır (Ceylan ve Durkaya, 2010: 27).

3.4.2. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL)

Zaman serileri, genellikle durağan olmayan bir seyir izlemektedir. Durağan bir birleşimi ön gören eşbütünleşme kavramını test etmek amacıyla literatürde sıklıkla Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır. Bu eşbütünleşme testlerinde değişkenler arasındaki ilişki incelenirken aynı derecede durağan olmaları varsayımı bulunmaktadır. Fakat; Peseran ve Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autogressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımında böyle bir durum aranmamaktadır (Yılancı, 2012: 24).

ARDL zaman serilerinde durağanlık düzeyleri farklılığından dolayı koentegrasyon analizinin yapılamama sorununa çözüm bulmak amacıyla geliştirdikleri yaklaşımdır. Değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin var olup olmadığını inceleyen bu yaklaşım, durağanlık seviyelerinin farklılığını önemsememektedir (Diler, 2011: 113). ARDL sınır testi yaklaşımının birçok avantajı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, sınır testi yöntemi oldukça kolaydır ve Johansen & Juselius (1990) gibi çok değişkenli eşbütünleşme testlerinde ziyade, modelin gecikme uzunluğu EKK ile tahmin edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin varlığı oluşmaktadır. İkincisi, birim kök testlerinde bulunan değişkenlerin ön testlerinin uygulanmasına ihtiyaç yoktur. Modelde, kullanılacak değişkenlerin $I(2)$ olması dışında, bütünüyle $I(0)$ ve $I(1)$ veya hepsinin karşılıklı eşbütünleşik $I(1)$ olup olmamasına bağlı olmadan uygulanabilmektedir. Üçüncüsü, ARDL sınır testi küçük veya sınırlı örnek kümeleri için oldukça etkili olarak kullanılmaktadır (Altıntaş, 2013: 11).

ARDL sınır testi yaklaşımı temel olarak üç aşamadan oluşmaktadır. Birincisi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki aranmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisi varlığı koşulu altında sırasıyla ikinci ve üçüncü aşama olarak, uzun ve kısa dönem elastikiyetleri oluşmaktadır. Testin ilk aşamasında kullanılan sınırsız hata düzeltim modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \alpha_3 Y_{t-1} + \alpha_4 X_{t-1} + e_t \quad (8)$$

Modelde bulunan Δ birinci dereceden farkları ifade etmektedir (Yıılancı, 2012: 27).

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olması durumunda, ARDL sınır testinin ikinci aşamasında, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin incelenmesi amacıyla gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Aşağıda uzun ve kısa dönem ARDL modelleri gösterilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} X_{t-i} + e_t \quad (9)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \beta HDT_{t-1} + e_t \quad (10)$$

(9) denkleminde uzun dönem ARDL modeli gösterilmiştir. (10) denkleminde ise, değişkenler arasında kısa dönem ilişkisi hata düzeltme modeliyle oluşturulmuştur. (10) denkleminde yer alan HDT, hata düzeltme terimi olarak ifade edilmektedir (Yıılancı, 2012: 34-36).

3.4.3. Nedensellik Testleri

İktisadi modellerde değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi ya da bunların test edilmesi, başlangıçta değişkenlerin içsel veya dışsal olmasının belirlenmesiyle mümkündür. Fakat, iktisadi ilişkilerinin karmaşıklığından dolayı değişkenlerin içsel ya da dışsal olduğu anlaşılmayabilir (Bozkurt, 2007: 91). Bu nedenle nedensellik testleri değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek ve değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisini açıklamak için oluşturulmuşlardır. Aşağıda iki önemli nedensellik testi açıklanmıştır. Bunlar; Granger nedensellik testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testleridir.

3.4.3.1. Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) ve Sims (1972), değişkenler arasındaki ilişkilerden faydalanarak nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Zaman serilerinde değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün ve gecikme yapısının belirlendiği teste *Granger Nedensellik Testi* denilmektedir. Modelde, bulunan birden fazla değişken arasında ya iki yönlü ya da tek

yönlü bir ilişkinin olup olmadığı Granger nedensellik testiyle belirlenebilmektedir (Bozkurt, 2007: 91).

Granger nedensellik testini kullanan birçok çalışma iki değişkenli olarak araştırılmaktadır. Zaman serilerinin durağan olmasının gerekliliğine rağmen aynı derecede olmalarının pek önemi yoktur. Ancak, Granger nedensellik testi için uygun gecikme uzunluğunun seçimi önemlidir. Bu testin işleyişi oldukça kolaydır. Öncelikle, X ve Y şeklinde iki zaman serisi oluşturulmakta ve aşağıdaki VAR modeliyle gösterilmektedir (Yılancı, 2012: 12-15).

$$Y_t = \alpha_{01} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} X_{t-i} + u_{1t} \quad (11)$$

$$X_t = \alpha_{02} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{2i} X_{t-i} + u_{2t} \quad (12)$$

İlk modelde X ve Y'nin Granger nedeninin yer almadığını gösteren hipotezi test etmek için başlangıçta ilk olarak EKKY ile tahmin edilerek modelde kalıntı kareler toplamı oluşturulmaktadır. İkincisinde ise, X'in gecikmeli değerlerinin olmadığı (13) denkleminde kısıtlı model EKKY ile tahmin edilerek kalıntı kareler toplamı elde edilmektedir.

$$Y_t = \alpha_{01} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + u_{1t} \quad (13)$$

Yukarıda bahsi edilen her iki kalıntı kareler toplamından yararlanılarak bir F testi oluşturulmaktadır.

$$F = \frac{(KKT_{Kısıtlı} - KKT_{Kısıtsız})/m}{KKT_{Kısıtsız}/(n - k)} \quad (14)$$

(14)'teki denklemde; m: kısıt katsayısını, k: kısıtsız modeldeki değişken sayısını ifade etmektedir. F testinden elde edilen sonuçlar, F tablo değerleriyle karşılaştırılarak $F_{kritik} > F_{tablo}$ olması durumunda Y, X'in Granger nedeni olmadığını ifade eden temel hipotez kabul edilmemektedir (Yılancı, 2012: 17).

3.4.3.2. Toda - Yamamoto Nedensellik Testi

Granger nedensellik testinde değişkenlerin aynı oranda durağan olması ya da durağan olmayan seriler aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan seriler durağan hale getirilmektedir. Böyle bir durumda VAR modeli değil de VECM modelleri ile Granger nedensellik testi uygulanmaktadır (Yılancı, 2012: 19).

Toda-Yamamoto (1995) testinde, değişkenlere ait serilerin seviyeleri önemsizlenerek, VAR modelinin uygun gecikme uzunluğu (p) ile en büyük durağanlık mertebesi (d_{max}) önem kazanmıştır. Bu değerler kullanıldıktan sonra ($p + d_{max}$) boyuntunda bir VAR modeli oluşturularak Toda-Yamamoto testi gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilen testte, seriler aynı derecede durağan olmadığından ve seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi aranmadığından dolayı yapılan tahminlerde, daha sağlıklı sonuçlar elde edilmektedir (Toda ve Yamamoto, 1995 aktaran; Kaygısız, Kaya ve Kösekahyaoglu, 2016: 291). Toda-Yamamoto(1995), tarafından geliştirilen VAR modeli aşağıda gösterilmektedir.

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2i} X_{t-i} + u_t \quad (15)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{2i} Y_{t-i} + v_t \quad (16)$$

Yukarıda belirtilen her iki VAR modelinde de serilere maksimum bütünleşme seviyesi kadar gecikme değeri dahil edilerek WALD test istatistiği kullanılmıştır. Kullanılan bu test ki-kare dağılımına uyduğu görülmektedir (Kaygısız, Kaya ve Kösekahyaoglu, 2016: 291).

3.5. BULGULAR

Çalışmada, ilk olarak Kamu Harcamaları (KH) ve Ekonomik Büyüme (GSYH) değişkenlerinin durağan olup olmadığı test edilmiştir. Serilerin durağan olup olmadıkları ADF , PP ve GLS birim kök testleriyle araştırılmıştır. Durağanlık testinin sonuçlarına göre % 1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları test edilmiştir.

Tablo 13 : Durağanlık Testi Sonuçları

	Değişken	Düzey değerleri			1.Farkları		
		ADF	PP	GLS	ADF	PP	GLS
Test İstatistiği (Sabitli)	GSYH	-1.34724	-2.4598	-1.4207	-2.8867***	-3.6253**	-1.9779**
	KH	-0.27004	3.62532**	1.99334**	-6.0179***	3.9822***	-1.9644**
Kritik Değerler	%1	-3.886751		-2.6997			
	%5	-3.052169		-1.9610			
	%10	2.666593		-1.6066			

*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 13.'e göre, GSYH serisi birim kök içerdiği görülmektedir. Bu serinin birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla, GSYH serisinin durağanlık mertebesi I (1)'dir. KH serisi ise düzey değerinde durağan olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden, Kamu harcamaları serisi I (0) olarak belirlenmektedir. Serilerin durağanlık mertebeleri I (1) ve I (0) olduğundan dolayı uzun dönem ilişki olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla ARDL sınır testi kullanılmıştır.

ARDL testine başlamadan önce ilk olarak Gayrisafi Milli Hasılanın bağımlı kamu harcamalarının bağımsız değişken olduğu modelin optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Tablo 14 : Optimum Gecikme Uzunluğunun Seçimi

M	AIC	LM-istatistiği
1	-7.973239*	20.00608
2	-7.773786	4.232430
3	-7.286779	0.411859
4	-7.677571	3.098581
5	-7.862791	0.818643

Tablo 14.'e göre, AIC, Akaike kriterini ifade etmektedir. LM istatistiği, otokorelasyon olup olmadığını test etmektedir. M ise gecikme uzunluğunu göstermektedir. Tablo 14.'e

göre, optimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinden sonra ARDL sınır testi için F testi sınaması yapılmıştır.

Tablo 15 : Eş-bütünleşme İlişkisi için F Testi Sonuçları

F Değeri		k	Gecikme Uzunluğu	Anlam Düzeyi	Sabitli	
Sabitli		1	1		CI((III)	CI((III)
					I(0)	I(1)
				%1	3.02	3.51
6.662442***				%5	3.62	4.16
				%10	3.02	3.51

*Kritik değerler Pesaran (2001) Tablo V'den elde edilmiştir. k açıklayıcı değişken sayısını göstermektedir. ***, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 15.'e göre, F istatistik değeri üst seviyelerin kritik değerlerinin hepsinden daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, GSYH ve kamu harcamaları arasında uzun dönem ilişki olup olmadığı analiz edilebilmektedir.

Tablo 16 : ARDL (1,1) Modeli

Regresör	Katsayı	Standart Hata	T-ist [Olas.Değ.]
GSYH (-1)	.68150	.18528	3.6783 [0.002]
KH	.82006	.10692	7.6696 [0.000]
KH (-1)	-.48308	.19611	-2.4633 [0.026]

Tablo 16.'ya göre, seçilen ARDL modelini göstermektedir. Buna göre, uygun model ARDL (1,1) olarak belirlenmiştir.

Tablo 17 : Diagnostic Test

	Uygulanan Yöntem	X ²	Olasılık Değeri
Otokorelasyon	Lagrange Çarpanı	1.0448	[0.324]
Normallik	Skewness ve Kurtosis Testi	-0.575	[0.319]
Fonksiyonel Form	Ramsey'in RESET Testi	1.0168	[0.601]
Değişen Varyans	White Testi	0.22364	[0.643]

Tablo 17.'ye göre, uygulanan yöntemlerde modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, modelin normal dağılımlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 18 : Uzun Dönem Katsayı Tahmini ARDL (1,1)

Regresörler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
KH	1.0580	.005181	204.1859	[0.000***]
Sabit				

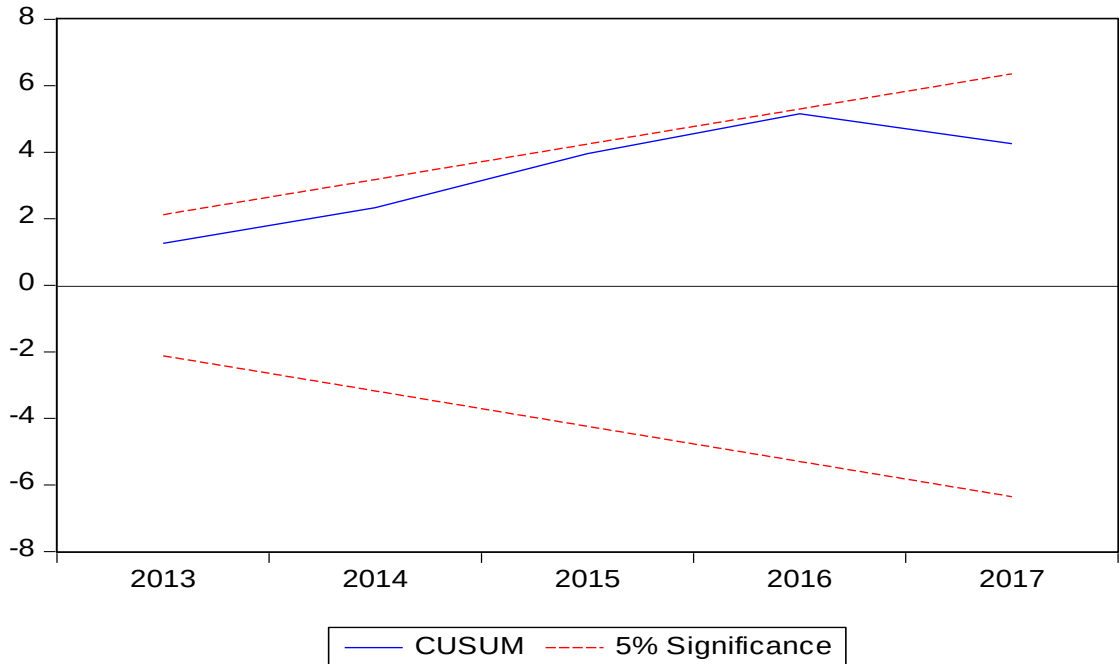
***, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 18.'e göre, uzun dönemde kamu harcamaları serisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu sonuca göre, kamu harcamalarındaki bir birimlik artışın GSYH'yi %1.05 arttırdığı görülmüştür.

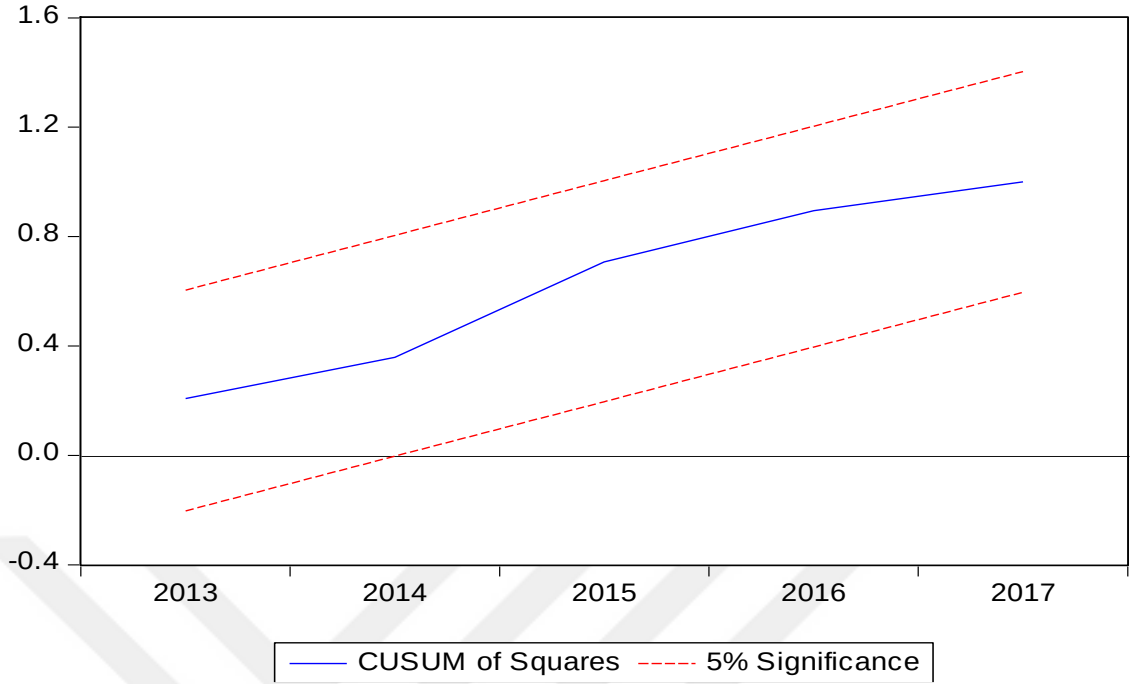
Tablo 19 : Kısa Dönem Katsayı Tahmini

Regresörler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık değeri
dkamu	0.82006	.10692	7.6696	[.000]
ecm(-1)	-0.31850	.18528	-1.7191	[0.105]

Tablo 19.'a göre, hata düzeltme katsayısı (ecm) istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Ayrıca, kamu harcamaları katsayısı da kısa dönemde istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla, kısa dönemde kamu harcamaları ile GSYH arasında anlamlı bir ilişki bulunamamaktadır.

Şekil 6 : CUSUM Eğrisi

Şekil 7 : CUSUM² Eğrisi

Şekil 6. ve Şekil 7.'ye göre, CUSUM ve CUSUM² eğrileri anlamlılık düzeyi arasında olduğundan dolayı modelin istikrarlı olduğu görülmüştür.

Tablo 20 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Ho Hipotezi	F-istatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
$KH \neq GSYH$	5.67446	0.0319**	RED
$GSYH \neq KH$	0.15162	0.7028	KABUL

**, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Granger nedensellik testi sonucuna göre, kamu harcamalarından GSYH'ye nedensellik ilişkisi olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre, kamu harcamaları GSYH'nin nedeni olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 21 : Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Ho Hipotezi	Gecikme Uzunluğu+dmax	MWALD	Olasılık Değeri	Sonuç
$KH \neq GSYH$	2	2.578984	0.0229**	RED
$GSYH \neq KH$	2	1.721516	0.1089	KABUL

**, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 21.'de belirtilen Toda-Yamamoto test sonucunun da Granger nedensellik testi sonucu ile aynı doğrultuda olduğu gör÷lmektedir. Hem Toda-Yamamoto hem de Granger nedensellik testinde uzun dönemde kamu harcamaları GSYH'nin nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Yaptığımız bu çalışmada, kamu harcamaları ekonomik, fonksiyonel ve idari olarak ele alınmıştır. Kamu harcamalarından hangisinin tek tek ekonomik büyümeyi etkilediği veri yetersizliğinden dolayı tam olarak bulunmamıştır. Ancak, kamu harcamalarının daha çok ekonomik yönden ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Türkiye’de fonksiyonel açıdan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında, genellikle eğitim, sağlık ve altyapı harcamalarının büyümeyi olumlu olarak etkilediği, savunma harcamalarının ise negatif bir etki yaptığı belirlenmiştir.

Türkiye’de geçmişten bugüne yapılan kamu harcamalarında özellikle 2000’lerden sonra cari ve transfer harcamalarının miktarında oldukça fazla artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu artışlar ekonomik büyüme üzerine olumlu etki yaptığı bilinse bile yeterli seviyelere gelememiştir. Bundan dolayı kamu harcamalarının daha çok yatırım harcamaları şeklinde yapılması gerekmektedir. Çünkü; harcamaların yatırım şeklinde olması büyüme hızını etkileyerek ekonomik büyümeyi daha çok arttıracaktır. Son zamanlarda ulaştırma, enerji, altyapı harcamaları gibi yatırım harcamalarının gerçekleşiyor olması, Türkiye’de ekonomik büyüme oluşumunu değiştirecektir. Ayrıca, Türkiye’de kamu yatırım harcamalarının yapılması, buna uygun politikalar uygulanması ve yapılan harcamaların denetlenmesi halinde ekonomik büyüme artarak devam edecektir. Çünkü; ekonomik büyümenin olumlu yönde gerçekleşmesi için yatırım paylarının artırılması ve harcamaların genel olarak verimli alanlarda yapılması önem kazanmıştır.

Genel anlamda Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmaların çoğu Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi kapsamında incelenmiştir. Kamu harcamalarının zamanla GSMH içerisindeki payını arttırdığını ortaya koyan Wagner hipotezinin, Türkiye ekonomisi için farklı dönemlerde destekleyici sonuçlar elde etmiştir. Ancak, az da olsa Wagner hipotezini kabul etmeyen çalışmalarda bulunmaktadır. Kamu harcamalarındaki artışın büyüme üzerine etkili olacağını açıklayan Keynes Hipotezi kapsamında yapılan çalışmalarda ise Wagner Kanunu’nda olduğu gibi oldukça farklı sonuçlar meydana gelmiştir. Bu çalışmalar genelde Keynes hipotezinin geçerli olduğu görüşünü savunmuştur. Ayrıca

Peacock-Wiseman tarafından oluşturulan sıçrama tezinde savaş gibi olağanüstü durumlarda, kamu harcamalarında aşırı artışlar yaşanmaktadır. Bu olağanüstü durumlar ortadan kalktığında, siyasi iktidarlar vergi oranlarını artırarak kamu harcamalarını karşılamaya çalışmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmada, Wagner hipotezini destekleyici bulgular elde edilmiştir.

Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini kısa ve uzun dönemde inceleyen bu çalışmada, 1998-2016 yılları arasında kullanılan veriler Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK’ten yıllık olarak alınmıştır. Çalışmada başlangıçta birim kök testleri (sırasıyla; ADF, PP ve CLS testleri) yapılarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Bu testlerden sonra uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Son olarak, değişkenler arasında nedenselliğin yönünü bulmak için Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri uygulanmıştır.

Çalışmanın sonucuna göre, kısa dönemde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir sonuç elde edilmemesine rağmen uzun dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığı düşünülmektedir. Ayrıca, yapılan her iki nedensellik testinde de kamu harcamalarının, ekonomik büyümenin nedeni olduğu vurgusu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Y. (2008). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri. Bursa: Dora Basım.

Akbulut, H. ve Yereli, B. A. (2016). ‘‘Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Nedensellik İlişkisi: 2006-2015 Dönemi İçin Türkiye Örneği’’. Sosyoekonomi, 24 (27), 103-119.

Akçoraoğlu, A. (1999). ‘‘Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Keynesçi Politikalar: Bir Nedensellik Analizi’’. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (99), 51-65.

Akdi, Y. (2012). Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon). Ankara: Gazi Kitapevi.

Akdoğan, A. (2009). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitapevi.

Akman, K., T. (2012). Kamu Maliyesine Giriş. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Altıntaş, H. (2013). ‘‘Türkiye’de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kurları İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi’’. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (19), 1-30.

Altun, R. and Fitzpatrick, S. (2005). ‘‘Advancing Economic Growth: Investing In Health’’. Chatham House. 4-28.

Arısoy, İ. (2005). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003)’’. Discussion Paper, Turkish Economic Association, 2005/15, 1-16.

Aslan, Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2006). ‘‘Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama’’. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 4, 25-38.

Aydın, S. ve Çaşkurlu, E. (2013). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitapevi.

Aydoğuş, O. (2009). ‘‘2008-09 (?) Küresel Krizi’nden Geçerken Türkiye Ekonomisi  zerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler’’. Tisk Akademi, (2), 26-49.

Ba di en, M. ve  etintaş, H. (2003). ‘‘Causality Between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case’’. Journal of Economic and Social Research, 6 (1), 53-72.

Barro, R. (1990). ‘‘Government Spending in A Simple Model of Endogenous Growth’’. Journal of Political Economy, 98, 103-125.

Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M. S. ve Polat,  . (2009). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı’’. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (1), 301-314.

Becker, G. S., Glaser, E. L. and Murphy, K. M. (1999). ‘‘Population and Economic Growth’’. American Economic Review, 89 (2), 145-149.

Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitapevi.

Bose, N., Haque, E. and Osborn, D. (2007). ‘‘Public Expenditure And Economic Growth: A Disaggregated Analysis For Developing Countries’’. The Manchester School, 75 (85), 533-556.

Bozkurt, H. (2007). Zaman Serileri Analizi. Ankara: Ekin Kitapevi.

Buchanan, M. J. and Tullock, G. (1962). ‘‘The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy’’. Online Library of Liberty with a Foreword by Robert D. Tollison (Indianapolis: Liberty Fund, 1999).

Caymaz, N. (2016). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırmaya Göre İncelenmesi: 1955-2005 (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Celebcioğlu, E., M. (2011). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, S. ve Durkaya, M. (2010). “Türkiye’de Kredi Kullanımı – Ekonomik Büyüme İlişkisi ”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (2), 21-35.

Clark, C. (1951). The Conditions of Economic Progress. London: MacMillan & Co. Ltd.

Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”. Doğu Üniversitesi Dergisi, 11 (2), 166-182.

Çetinkaya, M., Çetinkaya, A. ve Aksoy, E. (2017). “Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17 (33), 210-225.

Dayar, H. ve Esenkar, Y. (2008). “Analitik Bütçe Sınıflandırma Sistemi İle Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinin Uygulaması ve Etkinliği: Maliye Bakanlığı Etkinliği”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2), 263-294.

Demir, M. ve Sever, E. (2008). “Kamu Altyapı Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 25 (2), 99-114.

Devarajan S., Swaroop V. and Zou H. (1996). “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”. Journal of Monetary Economics, Cilt.37, 313-344.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”. Journal of the American Statistical Association, 427-431.

Diler, G. H. (2011). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama (Doktora Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Domar, E. D. (1946). ‘‘Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment’’. *Econometrica*, 14 (2), 137-147.

Dornbusch, R., Fischer, S. and Startz, R. (2007). Makro Ekonomi. (Çev. Salih Ak). Ankara: Gazi Kitabevi.

Down, A. (1957). ‘‘An Economic Theory of Political Action in a Democracy’’. *The Journal of Political Economy*, Volume 65 (2), 135-150.

Durmuş, M. (2006). ‘‘Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Makro ve Mikro Modellere İlişkin Bir Değerlendirme’’. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (3), 251-299.

Edizdoğan, N. (1995). Kamu Maliyesi. İstanbul: Ekin Kitabevi.

Eğilmez, M. (2014). Makro Ekonomi Türkiye’den Örneklerle. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Elliott, G., Rothenberg, T. J. and Stock, J. H. (1996). ‘‘Efficient Test for an Autoregressive Unit Root’’. *Econometrica*, 64, 813-836.

Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). ‘‘Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing’’. *Econometrica*, 55(2), 251-276.

Ercan, Y., N. (2000). ‘‘İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış’’. *Planlama Dergisi*, DPT 42. Yıl Özel Sayısı, 129-138.

Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2015). Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Yayınları.

Erkan B., Şentürk M., Akbaş Y. E. ve Bayat T. (2011). “Uluslararası Ham Petrol Fiyatlarındaki Volatilitenin İşsizlik Göstergeleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği Üzerine Ampirik Bulgular”. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 715-730.

Eski, H. (2007). Ekonominin Temel İlkeleri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Fikir, H. (2010). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyümeye Üzerine Etkisi (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Giray, F. (2004). “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5 (1), 181-199.

Granger, C. W. J. (1988). “Some Recent Developments in a Concept of Causality”. Journal of Econometrics, 39, 213-228.

Güder, F., Yücekaya, P. ve Şenyurt, A. (2016). “Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Keynesyen Görüş mü? Wagner Kanunu mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi)”. ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 47-60.

Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi”. Maliye Dergisi, 160, Ocak-Haziran, 72-85.

Gürler, Z. (2009). Genel Ekonomi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Harrod, R. F. (1939). “An Essay in Dynamic Theory”. Economic Journal, 49, 14-33.

Işık N. ve Alagöz M., (2005). “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (25), 63-75.

Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”. Journal of Economic Dynamics and Control, 12, 231-254.

Kanca, O. C. (2011). ‘‘Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi 1980-2008 (Ampirik Bir Çalışma)’’. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8 (1), 75-92.

Kar, M. ve Ağır, H. (2006). ‘‘Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi 1926-1994’’. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6 (11), 51-68.

Kar, M. ve Taban, S. (2003). ‘‘Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri’’. Ankara Üniversitesi SBF Bilimler Dergisi, 58 (3), 145-169.

Karagöz, K. (2007). ‘‘Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme’’. Sayıştay Dergisi, 66-67, 99-110.

Karakurt, B. (2016). ‘‘Küresel Krizin Etkilerini Azaltmada Mali Yönetişimin Rolü: BRICS Ülkeleri Örneği’’. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (2), 185-212.

Kaya, D., Kaygısız, A. ve Altuntepe, N. (2015). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamalarının Toplam İstihdama Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme’’. AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (1), 83-96.

Kaya, E. (2006). Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaygısız, D. A., Kaya, G. D. ve Kösekahyaoglu, L. (2016). ‘‘Türkiye’de Tasarruf, Yatırım Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi’’. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (1), 273-300.

Kaynak, M. (2011). Büyüme Teorileri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kelly, T. (1997). "Public Expenditures and Growth". The Journal of Development Studies, 34 (1), 60-84.

Kibritçioğlu, A. (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri". AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1-4), 207-230.

Kutlar, A. (2007). Ekonometriye Giriş. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kremers, J. J. M., Ericsson, N. R. and Dolado, J. J. (1992). "The Power of Cointegration Tests". Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 54(3): 325-348.

Krugman P. and Wells R. (2011). Makro İktisat. (Çev. Fuat Oğuz). Ankara: Palme Yayıncılık.

Link, B. S. (2006). "Do Government Purchases Crowd Out Investment?". RISEC, Volume 53 (3), 323-342.

Mankiw, G. N., Phelps, S. P. and Romer, M. P. (1995). "The Growth of Nations". Brookings Papers on Economic Activity, 1, 25th Anniversary Issue, 275-326.

Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). "Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22 (1), 145-164.

Orhaner, E. (2000). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Öcal, T. (2007). Makro İktisat. İstanbul: İkinci Sayfa.

Ömür, M. ve Giray, F. (2016). "Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti ve Harcamaları: Türkiye ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması". MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (4), 129-160.

Özbilen, Ş. (2010). Maliye Politikası. Ankara: Gazi Kitabevi.

Özel, A. H. (2012). ‘‘Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri’’. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1), 63-72.

Özmen, İ. (2010). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980 - 2008). (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, N. (2013). Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Yayınları.

Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). ‘‘Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış - Büyüme İlişkisi’’. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (1), 139-152.

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). ‘‘Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı’’. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 77-90.

Pamuk, Y. ve Dündar, U. (2016). ‘‘Kamu Harcamalarının Optimal Boyutu: Türkiye Örneği’’. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34 (3), 23-50.

Parasız, M. İ. (2000). Modern Makro Ekonominin Temelleri. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parasız, M. İ. (2003). Ekonomik Büyüme Teorileri : (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Phillips, P. and Peron, P. (1988). ‘‘Testing for a Unit Root in Time Series Regression’’. Biometrika, 75.

Rostow, W. W. (1959). "The Stages of Economic Growth". Second Series, Vol. 12, No. 1, 1-16.

Sancar, C., Sancar, C. ve Polat, M. (2016). "Kamu Yatırım Harcamaları İstihdam Düzeyini Etkiler mi? (TR 8 ve TR 9 Düzey 1 Bölgeleri için bir Uygulama)". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43), 2122-2133.

Schaefer, B. D. (2006). "How the Scope of Government Shapes the Wealth of Nations". Heritage Lectures, No.925, 1-17.

Schettkat R. and Yocarini L. (2003). "The Shift to Services: A Review of the Literature". Discussion Paper, No. 964, 1-42.

Seçme, O. Z. (2010). Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sezer, S. and Abasız, T. (2016). "Determinants of Economic Growth: An Application With Unbalanced Panel Analysis in OECD Countries". Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 7 (16), 89-99.

Skousen. M. (2010). Makro İktisat: Ekonomik Mantık. (Çev. Atilla Yayla). Ankara: Adres Yayınları.

Snowdon, B. and Vane, H. (2012). Modern Makro Ekonominin Temelleri, Gelişimi ve Bugünü. (Çev. Barış Kaplamacı). Bursa: Efil Yayınevi.

Solow, R. M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". Quarterly Journal of Economics, 70 (1), 65-94.

Swan, T. W. (1956). "Economic Growth and Capital Accumulation". Economic Record, 32 (63), 334-361.

Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). ‘‘Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi’’. C. Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11 (1), 115-140.

Taban, S. (2016). İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tan, B., Mert, M. ve Özdemir, Z. A. (2010). ‘‘Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003’’. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (1), 25-39.

Telek C. ve Telek A. (2016). ‘‘Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi’’. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel sayısı, 628-642.

Telek, C. (2013). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Ekonomisi Analizi 1998-2012 (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Temurlenk M. S. ve Oltulular S., (2007). ‘‘Türkiye’nin Temel Makro Ekonomik Değişkenlerinin Bütünleşme Dereceleri Üzerine Bir Araştırma’’. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi 24-25 Mayıs 2007 – İnönü Üniversitesi Malatya.

Tezel, S. Y. (1997). İktisadi Büyüme. Ankara: Ankara Yayıncılık.

Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). ‘‘Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes’’. Journal of Econometrics, 66, 225-250.

Togan, S. (2009). ‘‘Küresel Kriz ve Türkiye’’. Tisk Akademi, (2), 7-25.

Tomanbay, M. ve Gümüş, T. (2008). Genel Ekonomi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Torun, N. (2015). Birim Kök Testlerinin Performanslarının Karşılaştırılması (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, G. (2016). “2000 Yılı Sonrasında Türkiye’de Kamu Harcamalarının Gelişimi”. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1 (3), 16-25.

Tülümce, S. ve Buyrukoğlu, S. (2013). “Türkiye’de Kamu ve Özel Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Dışlama Etkisi (1980-2010)”. İSMMMO Mali Çözüm Dergisi, 119, 59-77.

Uğurlu, E. (2009). Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları (Ders Notları).

Uluatam, Ö. (2005). Kamu Maliyesi. Ankara: İmaj Yayınevi.

Ulucak, R. ve Ulucak, Ş. Z. (2014). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği”. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10 (23), 81-97.

Ulutürk, S. (2001). “Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (1), 131-139.

Ulutürk, S., Akyol, S. ve Mert, M. (2016). “Wagner Yasası’nın Türkiye İçin Test Edilmesi: 1980-2014 Dönemine İlişkin ARDL Analizi”. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (34), 18-44.

Uzay, N. (2002). “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19, 151-172.

Uzuner, G., Bekun, V. F. and Akadiri, S. S. (2017). “Public Expenditures and Economic Growth: Was Wagner Right? Evidence from Turkey”. Academic Journal of Economic Studies, 3 (2), 36-40.

Üçler, G. (2011). Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009). (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünen, Ç. (2015). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi 1998-2014 (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünsal, E. (2007). İktisadi Büyüme. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal, E. M. (2009). Makro İktisat. Ankara: İmaj Yayınevi.

Yeldan, E. (2011). İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri. Ankara: Efil Yayınevi.

Yılancı, V. (2012). Zaman Serileri Analizi. İstanbul.

Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2008). “Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (2). 413-426.

Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). “Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”. Maliye Dergisi, 161, 365-380.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Hatip YURGİDEN
Uyruğu	T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi	Diyarbakır, 05/06/1986
E-Posta	hyurgiden@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Süleyman Demirel Lisesi	2003
Üniversite	Harran Üniversitesi/İktisat	2010
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi/İktisat	Devam ediyor.

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
Nur-İş Pen A.Ş., 2008-2009.	Gaziantep	Ön muhasebe
Adıyaman Üniversitesi, 2013-2018.	Adıyaman	Tahakkuk Bölüm Sekreterliği

Yabancı Dil	İngilizce
--------------------	-----------